



Heydər Əliyev
AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

Çap
füzün
deyil

Çap üçün deyil

QILMAN EYVAZOV

ÇAĞIRIŞAQƏDƏRKİ HAZIRLIQ

10

Ümumtəhsil məktəblərinin 10-cu sinfi üçün
Çağırışaqədərki hazırlıq fənni üzrə

DƏRSLİK

Bu nəşrlə bağlı irad və tekliflərinizi
info@eastwest.az və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınıza üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!



ŞƏRQ-QƏRB
BAKİ 2017

MÜNDƏRİCAT

Çağırışaqdərki hazırlıq fənninin məqsəd və vəzifələri 5

I. Dövlət təhlükəsizliyinin tarixi və hüquqi əsasları

Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri	9
1. Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzləri	9
2. Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri	13
3. Azərbaycan Respublikasının başqa silahlı birləşmələri	18
4. Azərbaycan Respublikasının hərbi atributları	21
5. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və diger qanunvericilik aktlarında hərbi xidməte dair müddəəalar	26
6. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Daxili Xidmet Nizamnaməsi	30
7. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin İntizam Nizamnaməsi	34
8. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Qarnizon və Qaroval Xidmetləri Nizamnaməsi	38
9. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Sıra Nizamnaməsi	42
10. Silahsız sıra üsulları və hərəkətlər	46

II. Həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyinin təminatı

Taktiki hazırlıq	51
11. Müasir ümumqoşun döyüyü	51
12. Motoatıcı manqanın (MAM) quruluşu və döyüş imkanı	55
13. Əsgərin döyüşdə vəzifələri	59
14. Əsgərin döyüşdə hərəkətləri	63
15. Əsgərin hücumda hərəkətləri	67
16. Əsgərin müdafiədə hərəkətləri	71
Döyüş təminatı	74
17. Döyüş təminatı	74
18. Zirehli texnikalalar	79
19. Motoatıcı manqanın mövqeyinin mühəndis təchizatı	83
20. Mühəndis maneələri	87
Ataş hazırlığı	94
21. 7,62 mm-lıq və 5,45 mm-lıq Kalaşnikov avtomatları və el pulemyotları	94
22. 7,62 mm-lıq və 5,45 mm-lıq Kalaşnikov avtomatlarının və el pulemyotlarının natamam sökülməsi və yiğilması	101
23. Atışın əsasları	108
24. 7,62 mm-lıq СВД tipli snayper tüfəngi	113
25. ПК, ПКМ və ПКТ pulemyotları	119
26. 40 mm-lıq РПГ-7 tipli tank əleyhinə el qumbaraatani	129
27. Əl qumbaraları	137
28. 9 mm-lıq Makarov tapançası (ПМ)	141
Hərbi topoqrafiya	147
29. Hərbi topoqrafiya	147
30. Ərazidə xəritəsiz səmtlənmə	152
31. Azimut istiqamətində hərəkət	158
Mülki müdafiə	162
32. Fövqəladə halların təsnifikasi	162
33. Texnogen və sosial xarakterli felakətlər	167
34. Tebii fəlakətlər	173
35. Kütləvi qırğın silahları və onların fəsadları	181
36. Fərdi və kollektiv mühafizə vasitələri	189

III. Tibbi biliklər və ilk tibbi yardım qaydaları

Herbi tibbi hazırlıq	195
37. Sağlam həyat terzi	195
38. Müxtəlif növ xəsaretlər zamanı ilk tibbi yardım qaydaları	198

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

208

Çap: 12/2021

ÇAĞIRIŞAQƏDƏRKİ HAZIRLIQ FƏNNİNİN MƏQSƏD VƏ VƏZİFƏLƏRİ

Yer kürəsində baş verən müharibə və qarşıdurmalar insanların yaşamaq istəyini daha da qüvvətləndirmiş, onlar mənsub olduqları xalqın, yaşadıqları ölkənin maraqlarını qorumağı hər şeydən üstün hesab etmişlər.

Çağırışaqədərkı hazırlıq fənninin tədrisi Azərbaycan xalqının və dövlətçiliyinin qorunmasının, onun ərazi bütövlüyünün təmin edilməsinin əsas qarantı olan Silahlı Qüvvələrimizə sağlam, vətənpərvər ruhlu gənclərin hazırlanması zərurətindən irəli gəlir.

Xalqına, vətəninə, tarixinə və adət-ənənələrinə sonsuz məhəbbət bəsləmək, hər an vətənin müdafiəsinə hazır olmaq gənc nəslin yüksək mənəvi keyfiyyətləri hesab olunur. Çağırışaqədərkı hazırlıq fənninin tədrisi bu keyfiyyətlərin formalaşması üçün geniş imkanlar yaradır.

Çağırışaqədərkı hazırlıq fənninin məqsədi yeniyetmələri Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının qanunları və hərbi xidmətə dair müddəalarla tanış etmək, onların hərbi və vətənpərvər ruhda tərbiyəsinə nail olmaq, şagirdlərə atəş hazırlığı, mülki müdafiə və ilk tibbi yardım üzrə bilik, bacarıq və vərdişlərin verilməsini təmin etməkdən ibarətdir.

Əziz gənclər!

Çağırışaqədərkı hazırlıq dərsliyindən siz Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri, ordu quruculuğu və s. haqqında bir çox məsələləri öyrənəcək, müxtəlif situasiyalarla qarşılaşacaq, onlara münasibət bildirəcək, hadisələri düzgün təhlil edərək əsgəri vərdişlərə yiylənəcəksiniz.

Siz Çağırışaqədərkı hazırlıq fənnini aşağıdakı istiqamətlər üzrə öyrənəcəksiniz: dövlət təhlükəsizliyinin tarixi və hüquqi əsasları, həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyinin təminatı, tibbi biliklər və ilk tibbi yardım qaydaları.

Dövlət təhlükəsizliyinin tarixi və hüquqi əsasları



Çağırışaqdərki hazırlıq fənninin tədrisi zamanı siz Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin tarixini öyrənməklə vətənpərvərlik ruhunda təbiyə alacaq, sizdə vətənə və xalqa sədaqət, Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində xidmətin müqəddəs və şərəflə bir iş olmasına inam, əqidəlilik, cəsurluq və şəxsi məsuliyyət hissi kimi mənəvi keyfiyyətlər formallaşacaq.

Siz Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və digər qanunvericilik aktlarının ölkənin müdafiəsinə aid tələbləri ilə tanış olacaq, ölkənin müdafiəsinə dair vətəndaşlıq borcunu və məsuliyyətini başa düşəcək, ordu həyatı ilə tanış olmaqla əsgərin vəzifə, hüquq və məsuliyyətini dərk edəcəksiniz.

Həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyinin təminatı



Siz Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüğünün pozulduğu, separatçıların terror təhdidi və işğalı ilə üz-üzə qaldığı bir dövrdə həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyinin təminatına dair zəruri biliklər alacaq, ümumqoşun döyüşünün əsasları, taktika və müasir silahlar haqqında biliklər, topografiya, mülki müdafiə üzrə bacarıqlara yiyələnəcəksiniz.

Unutmayın ki, əldə olunan bilik və bacarıqlar, ilk növbədə, hərbi xidmətə gedəcək siz gənclərin çağırışaqdərki hazırlıq dövrü üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.



Tibbi biliklər və ilk tibbi yardım qaydaları

Siz yaşamaq üçün ən vacib amil olan sağlam həyat tərzini öyrənməklə yanaşı, istər mühərribə, istərsə də sülh şəraitində baş verə biləcək fövqələdə hadisələr zamanı xəsarət alanlara və zərərçəkənlərə ilk tibbi yardım göstərməklə bağlı biliklər əldə edəcəksiniz. Bu sahədə iyiyələndiyiniz bilik və bacarıqlar inkişaf etməyinizi geniş imkanlar yaradacaq, sizdə zərərçəkənlərə (yaralılara) humanist yanaşma, əsl insanı keyfiyyətlər nümayiş etdirməklə təmənnasız tibbi yardım göstərmə xüsusiyyətlərini formalaşdıracaq.

Sual və tapşırıqlar

1. Öyrəndikləriniz əsasında Çağırışaqədərki hazırlıq fənninin məqsəd və vəzifələri haqqında yiğcam danışın.
2. Sizcə, Silahlı Qüvvələr və başqa silahlı birləşmələrdə xidmət etmək üçün Çağırışaqədərki hazırlıq fənninin istiqamətverici əhəmiyyəti nədən ibarətdir?
3. Sizcə, Çağırışaqədərki hazırlıq fənni gənclərdə mənəvi keyfiyyətlərin formalaşmasına necə nail ola bilər?
4. Həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyinin təmin olunmasında Çağırışaqədərki hazırlıq fənninin rolü nədən ibarətdir?
5. İlk tibbi yardım zamanı humanist yanaşma, əsl insanı keyfiyyətlər nümayiş etdirmək dedikdə nə başa düşürsünüz?

Çap
Üçüncü

I. Dövlət təhlükəsizliyinin tarixi və hüquqi əsasları

Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri

- Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzləri
- Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri
- Azərbaycan Respublikasının başqa silahlı birləşmələri
- Azərbaycan Respublikasının hərbi atributları
- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və digər qanunvericilik aktlarında hərbi xidmətə dair müddəalar
- Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Daxili Xidmət Nizamnaməsi
- Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin İntizam Nizamnaməsi
- Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Qarnizon və Qarovalı Xidmətləri Nizamnaməsi
- Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Sıra Nizamnaməsi
- Silahsız sıra üsulları və hərəkətlər

1. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT RƏMZLƏRİ



Hər bir ölkənin dövlət və hərbi rəmzləri vardır.

Rəmzlər bütün dövrlərdə mövcud olmuşdur. Tarixi mənbələr, maddi-mədəniyyət və incəsənət abidələri sübut edir ki, keçmişdə Azərbaycan ərazisində mövcud olmuş dövlətlərin müxtəlif rəmzləri, həndəsi və nəbatı ornamentlərdən, quş və heyvan təsvirlərindən ibarət nişan və emblemləri, üzərində ərəb hərfləri ilə yazılmış möhürləri və tuğraları* olmuşdur. Belə rəmzlər Azərbaycanda müstaqil və yarımmüstaqil kiçik dövlət qurumları sayılan xanlıqlar dövründə də geniş yayılmışdır.

Hələ XIX əsrдə Azərbaycanın Bakı, Gəncə, Şamaxı, Quba, Dərbənd, İrəvan və digər şəhərlərinin gerbləri olmuş və bunlar maddi-mədəniyyət abidələrində, rəsmi sənədlərdə öz əksini tapmışdır.

Sizcə, dövlət və hərbi rəmzlərin olması nəyin göstəricisidir? Azərbaycan Respublikasının rəmzləri nəyi təcəssüm etdirir?

Tuğra – hökmdarın adını və titulu göstərən fərdi nişan.

Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzləri Azərbaycan Respublikasının Dövlət Bayrağı, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gerbi və Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himnidir.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Bayrağı



Azərbaycanda üçrəngli dövlət bayrağı ilk dəfə 1918-ci il noyabr ayının 9-da Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin qərarı ilə qəbul edilmişdir.

1920-ci il aprelin 28-də Xalq Cümhuriyyəti süqt etdikdən sonra Azərbaycanda bu bayraqdan istifadə olunmamışdır. Üçrəngli bayraq ikinci dəfə 1990-ci il noyabrın 17-də Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin qərarı ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Dövlət Bayrağı kimi qəbul edilmişdir. 1991-ci il fevral ayının 5-də üçrəngli bayrağın Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti tərəfindən Dövlət Bayrağı kimi qəbul edilməsi haqqında qərar verildi.



Azərbaycan Respublikasının Dövlət Bayrağı bərabər ölçülü üç üfüqi zolaqdan ibarətdir. Yuxarı zolaq mavi, orta zolaq qırmızı, aşağı zolaq yaşıl rəngdədir. Qırmızı zolağın ortasında bayrağın hər iki üzündə ağ rəngli aypara ilə səkkizguşəli ulduz təsvir edilmişdir.

Bayrağın eninin uzunluğuna nisbəti 1:2-dir.

1991-ci ildə Azərbaycan bayrağı nə üçün məhz üçrəngli bayraq kimi qəbul edildi?

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Bayrağı binanın divarına dirəksiz şəkili şəkildə bərkidildikdə bayrağın mavi zolağı qarşidan baxılarkən sol tərəfə yerləşməlidir.



Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin 93-cü ildönümü ərefəsində vətənimizin paytaxtı Bakı şəhərində Bayraq Meydanı inşa edilmişdir. Meydanda səkkizguşeli ulduz formasında Dövlət Bayrağı Muzeyi də yaradılmışdır.



Azərbaycan Respublikasının Dövlət Bayrağı masaların və ya kürsülərin üstünə örtük kimi sərile, oturacaqların üzərinə və ayaq basılan yerlərə qoyula bilməz.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Bayrağı bütöv olmalı və solğun görünməməlidir.



Azərbaycan Respublikasının Dövlət Bayraqı elə qaldırılmalıdır ki, onun parçasının aşağı tərəfi yerdən azı üç metr hündürlükdə olsun.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gerbi

Azərbaycan Respublikası 1993-cü il yanvarın 19-da qəbul etdiyi Konstitusiya Qanunu ilə 1919-1920-ci illərdə hazırlanmış dövlət gerbi layihələrindən birini müəyyən dəyişikliklərətə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gerbi kimi təsdiq etmişdir.

Dünya heraldika* sahəsində dövlət gerblərinin qalxan üzərində verilməsi təcrübəsi geniş yayılmışdır. Qalxandan dünya xalqları min illər boyu müdafiə, eləcə də milli simvolların nümayiş etdirilməsi məqsədilə istifadə etmişdir. Bu da bəlliidir ki, Şərqi xalqlarında qalxan milli döyüş alətlərindən biri olub, qəhrəmanlıq simvolu hesab olunmuşdur. Qərb ölkələrində gerblər müxtəlif formada olsa da, Şərqdə ancaq dairəvi formadadır.



Heraldika – ən qədim dövrdən mövcud olmuş möhür, emblem və nişanları öyrənən elm.

Dövlət gerbinin dairəvi qalxan üzərində təsvir edilməsi Azərbaycanın Şərqi dövləti olduğunu, xalqın və mədəniyyətin Şərqi sivilizasiyasına mənşubluğunu bildirir. Qalxanın ortasında yerləşən səkkizgüləli ulduz Günəşin simvoludur. Günəş (eləcə də Ay) dünya heraldika elmində “əbədi, daimi, sonsuz həyat” mənasını ifadə edir. Günəş simvolunun ağ rənglə verilməsi isə “əmin-amənlilik, sülhsevərlik, barış” mənələrini verir. Günəşin mərkəzində alov təsviri “Odlar Yurdu”nu – Azərbaycanı simvolizə edir. Ümumiyyətlə, alov gerbşünaslıqda tərəqqi, inkişaf rəmzi sayılır. Palid budaqları – milli hərbi qüdrətimizi, sünbül – Vətənimizin bolluğunu, bərəkətliliyini, çörəyə olan müqəddəs münasibətini göstəririr.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni

1920-ci il yanvarın 30-da Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Nazirlər Şurası cumhuriyyətin milli himinin və dövlət gerbinin hazırlanması haqqında qərar qəbul

etmiş, bu məqsədlə Xalq Maarif Nazirliyi tərəfindən müsabiqə elan edilmişdi. Lakin 1920-ci il aprelin 28-də Xalq Cümhuriyyətinin süqutu Azərbaycanın milli himninin qəbul edilməsinə imkan verməmişdi.

1992-ci il mayın 27-də parlament “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni haqqında” Qanun qəbul etdi. Qanuna əsasən, Əhməd Cavadın sözlərinə 1919-cu ildə dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəylinin bəstələdiyi “Azərbaycan marşı” Azərbaycanın Dövlət Himni kimi təsdiq edildi.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni tədbirlərdə ifa olunarkən tədbir iştirakçıları himni ayaq üstə dinləməli və ya oxumalıdır.

Bütün təhsil müəssisələrində yeni dərs ilinin birinci dərsi Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himminin öyrənilməsinə və ifasına həsr edilir.

Himnimizə dərin ehtiram bəsləmək hər bir vətəndaşın vətənpərvərlik borcudur.

Sual və tapşırıqlar

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dövlət rəmzlərinə münasibət necə əks olunub?
2. Konstitusiyada dövlət atributları ilə bağlı olan müddəalar haqqında danışın.
3. Dövlət atributlarının mahiyyət və əhəmiyyətinin geniş təbliğ olunması nəyə xidmət edir?
4. Dövlət atributlarının rəmzi mənalarını şərh edin. Rəmzləri şərh etmək üçün ən çox nəyə diqqət yetirməlisiniz?
5. İlk Azərbaycan gerbinin layihəsinin nə vaxt hazırlanlığını və nə ilə nəticələndiyini araşdırın.
6. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Bayrağından istifadə qaydaları haqqında təqdimat hazırlayın.

2. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ SİLAHLI QÜVVƏLƏRİ

1991-ci il avqust ayının 30-da Azərbaycanın dövlət müstəqiliyinin bərpa olunması haqqında Bayannamə qəbul edildi və respublikamız müstəqil dövlət kimi öz Silahlı Qüvvələrini yaratmaq hüququ əldə etdi. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra, 1991-ci il oktyabrın 9-da Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrinin yaradılması barədə qərar qəbul edildi.

Sizcə, Silahlı Qüvvələr hansı zərurətdən yarandı?

Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri nə məqsədlə yaradıldı?

Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrinin əsas vəzifələri hansılardır?

Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri təşkilati cəhətdən silahlı qüvvələr növünə, qoşun növlərinə, xüsusi qoşunlara və arxa təminat xidmətinə ayrıılır. Onlar mərkəzi idarəetmə orqanlarından, o cümlədən Baş Qərargahdan, birləşmədən, hərbi hissə, müəssisə, təşkilat və hərbi təhsil müəssisələrindən ibarətdir.

Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri üç əsas növə bölünür:

Quru Qoşunları



Hava Hükumundan Müdafiə Qoşunları və Hərbi Hava Qüvvələri



Hərbi Dəniz Qüvvələri



Quru qoşunları

motoatıcı, tank qoşunları, rabitə qoşunları, mühəndis qoşunları, maddi-texniki təminat bölmələri, kimya bölmələri, raket-artilleriya qoşunları və xüsusi təyinatlı qoşunlarından ibarətdir.

Hava Hükumundan Müdafiə Qoşunları və Hərbi Hava Qüvvələri

hava hükumundan müdafiə qoşunları və hərbi hava qüvvələrindən, zenit-raket qoşunlarından, radio-texniki qoşunlardan, maddi-texniki təminat bölmələrindən ibarətdir.

Hərbi Dəniz Qüvvələri

suüstü qüvvələrdən, xüsusi qoşunlardan, maddi-texniki təminat bölmələrindən ibarətdir.

Müharibə dövründə başqa silahlı birləşmələrin də qatıldığı bütün hərbi əməliyyatların idarə edilməsini Silahlı Qüvvələrin Baş Qərargahı həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinə rəhbərliyi Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Ali Baş Komandanı kimi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti həyata keçirir.

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN QOŞUN NÖVLƏRİNİN TƏYİNATI

Quru Qoşunları

Quru Qoşunları çoxsaylı döyüş tərkibinə malik Silahlı Qüvvələr növüdür, böyük atəş və zərbə gücünə, yüksək manevrliliyə və müstəqil fealiyyət göstərmək imkanına malikdir. Quru Qoşunları düşmən qruplaşmalarını darmadağın etmək, onun nəzarətində olan ərazi sahələrini, mövqelərini ələ keçirmək və saxlamaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Motoatıcı qoşunlar. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin motoatıcı bölmələri düşmənin istər yerüstü bölmələri, istərsə də alçaqdan uçan hava hədəfləri ilə mübarizə aparmağa qadir müasir silah və döyüş texnikası ilə təchiz edilmişdir.



Tank qoşunları Quru Qoşunlarının əsas zərbə gücüdür. Başqa qoşun növləri kimi tank bölmələrinin texniki vasitələrinin idarəetmə, naviqasiya cihazları müasir-leşdirilmiş, dayanıqlılığı artırılmış, silahlanmasına yeni nəsil tankları daxil edilmişdir.



Raket-Artilleriya qoşunları Quru Qoşunlarının əsas atəş gücünü təşkil edir. Artilleriya bölmələrimizin istifadəsində görünən və örtü arxasında yerləşən düşmən hədəflərinə zərərvurma imkanına, dəqiq və dağlıdıçı atəş gücünə malik artilleriya qurğuları vardır.

2016-ci ilin aprel ayının əvvəlində cəbhədə düşmənin təxribatının qarşısının alınması zamanı topçularımız sərrast atəşle qarşı tərefin xeyli döyüş texnikasını və canlı qüvvəsini, eləcə də dərinlikdə yerləşən idarəetmə məntəqələrini sıradan çıxarmışlar.

Bunu bilmək maraqlıdır

Əliağa Şıxlinski Port Artur uğrunda gedən döyüşdə iki topla yaponların 18 topuna qarşı vuruşmuş və qalib gəlmişdir.



Hərbi Hava Qüvvələri

Hərbi Hava Qüvvələri əsas zərbə gücü olmaqla hərbi hava qüvvələri, aviasiya və hava hücumundan müdafiə qoşunlarından ibarətdir. Müasir sistemlərlə yenilənmiş aviasiyamız gündəlik uçuş təlimləri yerinə yetirməklə döyüş vərdişlərini artırmağa davam edir. Gecəgörme cihazları və müasir naviqasiya sistemləri ilə təchiz edilmiş döyüş helikopterlərimiz düşmənin hava hədəflərini, döyüş texnikalarını və onun canlı qüvvəsini sutkanın istənilən vaxtında məhv etməyə qadirdir.

Bütün növ uçuş aparatlarının pilotları Azərbaycan Ali Hərbi Təyyarəçilik Məktəbinin yetirmələridir.



Bunu bilmək maraqlıdır

C-300 "Favorit" zenit raket qurğusu Rusiya Federasiyasında yaşayan həmyerlimiz görkəmli konstruktur İgor Aşurbəylinin rəhbərliyi və iştirakı ilə ixtira edilmişdir. Həmyerlimiz ermənilərin ciddi etirazına və müqavimətinə baxmayaraq, ölkəmizin bu qurğunu əldə etməsinə nail olmuşdur.

Hazırda bu müasir silah Azərbaycan səmasının hava hücumundan müdafiəsində mühüm rol oynayır.

Hava hücumundan müdafiə və zenit-raket qoşunları ölkəmizin havadan müdafiəsini təmin edir. Müasir müdafiə sistemləri və raket kompleksləri ilə təmin edilmiş hava hücumundan müdafiə qoşunlarının təkmilləşdirilməsi daim diqqət mərkəzində saxlanılır. Ölkəmizdə 2014-cü ilin noyabr ayında cəbhə xəttində təxribat törətməyə və ön xətdə yerləşən bölmələrimiz üzərinə hücumu keçməyə çalışın düşmən helikopteri hava hücumundan müdafiə bölmələrimiz tərəfindən vurularaq zərərsizləşdirilmişdir.

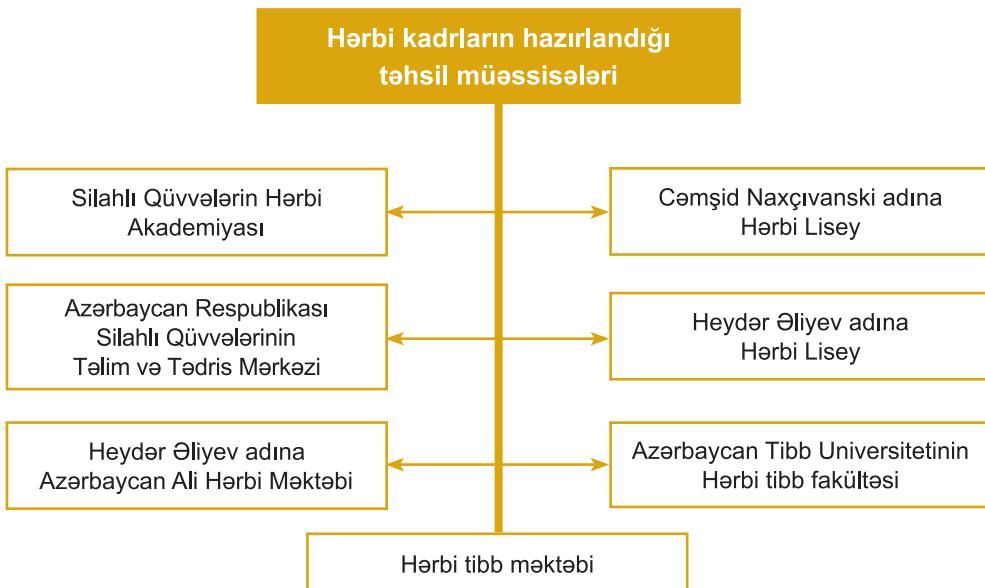
Hərbi Dəniz Qüvvələri



Hərbi Dəniz Qüvvələrinin vəzifəsi ölkənin dənizdən təhlükəsizliyini, dəniz enerji infrastrukturlarının mühafizəsini və su sərhədlərinin qorunmasını təmin etməkdən

ibarətdir. Eyni zamanda onlar döyük əməliyyatları zamanı Quru Qoşunları ilə əlaqəli fəaliyyət göstərərək dənizkənarı və sahil zonalarında düşmən qüvvələrinə qarşı birgə mübarizə aparır, onun sahilə çıxarmağa cəhd edə biləcək dəniz desantı bölmələrini məhv etmə tapşırığını yerinə yetirir.

Respublikamızda bütün qoşun növləri üzrə hərbi kadrların hazırlanması üçün təhsil müəssisələri fəaliyyət göstərir.



Sual və tapşırıqlar

1. Müharibə dövründə başqa silahlı birləşmələrin Silahlı Qüvvələrin Baş Qərargahı tərəfindən idarə olunmasını təmin edən amil hansıdır?
2. Silahlı Qüvvələrin hansı qoşun növündə xidmət etmək istərdiniz və niya?
3. Necə düşünürsünüz, hərbi təhsil müəssisələrinin yaradılması və zabit kadrlarının yetişdirilməsi hansı zərurətdən irəli gəlir?
4. Təsəvvür edin ki, döyük növbətçiliyi sizə tapşırılıb. Düşmənin aşağıdan uçan hədəflərini aşkar etdikdə ilk anda nə edərdiniz?
5. Dənizdəki kommunikasiyaları düşmənin hərbi dəniz qüvvələrindən qorumaq üçün hansı səmərəli təklifləri verərdiniz?
6. “Dünya artilleriyasının inkişafında azərbaycanlıların rolü” mövzusunda təqdimat hazırlayın.

3. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ BAŞQA SİLAHLI BİRLƏŞMƏLƏRİ

Sizcə, başqa silahlı birləşmələrin yaranması hansı zərurətin nəticəsidir?

Daxili Qoşunlar

Daxili Qoşunlar şəxsin, cəmiyyətin və dövlətin mənafeyinin, vətəndaşların konstitusiya hüquq və azadlıqlarının cinayətkar qəndlərdən qorunması, mühüm dövlət obyektlərinin, kommunikasiya qurğularının mühafizəsinin həyata keçirilməsi, ictimai asayışın mühafizəsi, kütłəvi tədbirlər keçirilərkən ictimai təhlükəsizliyin təmin olunması, kütłəvi iğtişaşların qarşısının alınması, habelə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş digər vəzifələrin yerinə yetirilməsi üzrə fəaliyyət göstərir.



Daxili Qoşunlar 1991-ci ildə
yaradılmışdır.

Dövlət Sərhəd Xidməti



Azərbaycan Respublikası Dövlət Sərhəd Xidməti (DSX) 2002-ci il 31 iyul tarixində yaradılmışdır. DSX Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədinin mühafizəsi sahəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş səlahiyyətləri həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır.

Dövlət Sərhəd Xidmətinin əsas təyinatı Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədinin mühafizəsinin və toxunulmazlığının təmin edilməsidir.

Xüsusi Dövlət Mühafizə Xidməti

Azərbaycanda mühafizə xidmətinin dövlət səviyyəsində qurulması işinə ilk dəfə 1918–1920-ci illərdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə başlanmışdır. Sovet imperiyası dağıldıqdan sonra öz müstəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycanda siyasi, iqtisadi, qanunvericilik sistemlərində olduğu kimi, inzibati orqanlarda da yenidənqurma işləri aparılırlaraq yeni şəraitə uyğun optimal idarəçilik formaları axtarılmağa başlandı.

Azərbaycan Respublikasının Xüsusi Dövlət Mühafizə Xidməti dövlət mühafizəsi obyektlərinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və mühafizə olunan obyektlərin qorunması, Prezident rəbitəsinin, xüsusi dövlət rəbitəsinin, dövlət orqanlarının xüsusi təyinatlı informasiya-telekommunikasiya sistemlərinin və şəbəkələrinin təşkilinin, istismarının, təhlükəsizliyinin və inkişafının təmin edilməsi sahəsində səlahiyyətləri həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyəti orqanıdır.

Azərbaycan Respublikası Xüsusi Dövlət Mühafizə Xidməti Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 2002-ci il tarixli Sərəncamı ilə yaradılmışdır.



Mülki Müdafiə Qoşunları

Fövqələde Hallar Nazirliyinin mühüm qurumlarından biri olan Mülki Müdafiə qoşunları 16 dekabr 2005-ci ildə yaradılmışdır. Onun tapşırıqlarını müəyyənləşdirən əsasnamə 29 dekabr 2006-ci ildə qüvvəyə minmişdir.



Mülki Müdafiə qoşunları ölkəmizin ərazisində mülki müdafiə tədbirlərini həyata keçirərək əhalinin və ərazilərin təbii və texnogen xarakterli fövqəladə hallardan qorunması, fövqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması zamanı qəza-xilasetmə və digər təxirəsalınmaz işlərin yerinə yetirilməsini həyata keçirir. Yarandığı ilk gündən Mülki Müdafiə qoşunlarının şəxsi heyəti Fövqəladə Hallar Nazirliyinin digər qüvvələri ilə birgə ölkə ərazisində baş verən təbii və texnogen qəzaların nəticələrinin aradan qaldırılması, humanitar yüklerin ünvanına çatdırılması, subasmaya, güclü küləyə məruz qalan ərazilərdə, torpaq sürüşməsi zamanı yaranan təhlükənin aradan qaldırılması, baş verən meşə yanğınlarının söndürülməsi, zərərçəkmiş əhaliyə ilkin tibbi yardımın göstərilməsi və digər təhlükəli vəziyyətlərin qarşısının alınması kimi xüsusi əməliyyatları və xilasetmə işlərini yerinə yetirir.

Azərbaycan Respublikasının ordu quruculuğu programı bu gün müasir Azərbaycanın müdafiə strategiyasının əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir. Tarixdə Azərbaycan Demokratik Respublikasının acı təcrübəsi və müasir dövrümüzün reallığı təsdiq edir ki, güclü milli ordu ölkəmizin təhlükəsizliyinin, müstəqilliyinin təminatçısı və ərazi bütövlüğünün müdafiəcisiidir.

Sual və tapşırıqlar

1. Kütləvi tədbirlər keçirilərkən ictimai təhlükəsizliyin təmin olunması və ictimai asayışın qorunmasında Daxili Qoşunların fəaliyyətini qiymətləndirin.
2. Dövlət Sərhəd Xidmətinin hansı fəaliyyəti haqqında kütləvi informasiya vasitələrində daha çox məlumat rast gəlirsiniz?
3. Mülki Müdafiə qoşunlarının bildiyrinizi fəaliyyətləri haqqında danışın.
4. Dövlət Sərhəd Xidmətinin yaranması tarixini araşdırın və yiğcam təqdimat hazırlayın.

4. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ HƏRBİ ATRİBÜTLARI

Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri Hərbi hissəsinin Döyüş Bayrağı əsgəri şərəf, şücaət və şöhrət rəmziidir.

Hərbi hissənin döyüş bayrağı nə üçün təsis olunur?



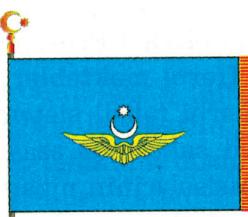
Azərbaycan
Respublikası Silahlı
Qüvvələri Ali Baş
Komandanının
Döyüş Bayrağı



Azərbaycan
Respublikası Silahlı
Qüvvələrinin
Döyüş Bayrağı



Azərbaycan Res-
publikası Quru
Qoşunlarının
Döyüş Bayrağı



Azərbaycan Res-
publikası Hava Hü-
cumundan Müdafiə
Qoşunları və Hərbi
Hava Qüvvələrinin
Döyüş Bayrağı



Azərbaycan Respub-
likası Hərbi Dəniz
Qüvvələrinin Döyüş
Bayrağı

Döyüş Bayrağı

Döyüş Bayrağı bütün dövrlərdə hərbi şərəf simvolu hesab edilir. Hərbi hissələrə yarandığı ilk gündən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi fərmanı ilə Döyüş Bayrağı təqdim edilir.

Döyüş Bayrağı sülh dövründə hərbi hissənin qərargahında xüsusi hazırlanmış yerdə saxlanılır. Onun mühafizəsi üçün ayrıca post yaradılır və bu posta ən hazırlıqlı əsgərlərdən saatdar təyin edilir. Mühərribə zamanı isə Döyüş Bayrağı hissənin döyüş apardığı bölgədə yerləşir. Bu, hərbi hissənin mövcudluğunu göstəricisidir.

Döyüş Bayrağı hərbi hissənin döyüş ənənəlerini, əsgəri şərəf, şöhrət və şücaətinin təcəssüm etdirir, onun təyinatını və hansı qoşun növünə mənsub olduğunu göstərir.

Hərbi Dəniz Qüvvələri gəmilərinə təqdim edilən Döyüş Bayrağı gəminin hansı ölkəyə mənsubluğunun və toxunulmazlığını bildirir. Döyüş Bayrağı hərbi hissənin bütün mövcudluğu dövründə hərbi hissədə saxlanılır.

Döyüş Bayrağı

hər bir hərbi qulluqçuya qəhrəmanlıq ənənələrini aşılıyır, onu müqəddəs borcu olan Vətənin müdafiəsinə ruhlandırır.

Döyüş Bayrağı Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin hər bir hərbi qulluqçusuna Vətəninə sədaqətlə xidmət etmək, öz qanını və canını belə əsirgəmədən onu mərdliklə, bacarıqla müdafiə etmək, doğma torpağın hər qarışını düşməndən qorumaq borcunu xatırlatmaq üçündür.

Hərbi hissənin açılmış Döyüş Bayrağı önungdə çəkilmiş şəkillə təltif edilmə əsgər üçün ən yüksək fəxri təltif hesab edilir.

Hərbi hissənin bütün şəxsi heyəti Döyüş Bayrağını fədakarlıq və mərdliklə qorumalı, onun düşmən tərəfindən ələ keçirilməsinə yol verməməlidir.



Döyüş Bayrağının itirilməsi böyük rüsvayçılıq hesab edilir. Bu cür hallarda hərbi hissənin komandiri və bilavasitə müqəssir olan hərbi qulluqçular məhkəməyə verilir, hərbi hissə isə ləgv edilir.

Silahlı Qüvvələrin emblemi



Silahlı Qüvvələrin emblemi Silahlı Qüvvələri başqa hərbi birləşmələrdən fərqləndirən əsas rəsmi rəmz hesab edilir. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin emblemi hərbi qulluqçuların, həmçinin silahların, hərbi texnikanın və digər texnikanın Silahlı Qüvvələrə mənsubiyətini bildirən nişandır.

Hərbi geyim forması

Hərbi geyim forması Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin şəxsi heyəti və hərbi liseyin kursantları üçün müəyyən edilmiş, hərbi qulluqçuların hərbi geyim predmetləri, fərqləndirmə nişanları və hərbi ləvazimatlarının komplektidir.

Hərbi geyim predmetlərinə – üst geyimləri, baş geyimləri, ayaqqabılar və s. aiddir.

Kokarda – baş geyiminin üzərinə bərkidilmiş metal nişan.

Lampas – ali zabitlərin şalvarlarının yanlarındakı zolaq.

Hərbi qulluqçuların fərqləndirmə nişanlarına paqonlar, yaxa nişanları, döş və qol nişanları, kokardalar*, paqon və yaxalıqlardakı nişanlar (emblemlər, ulduzlar və s.), kantlar və lampaslar* aiddir.

Hərbi geyim forması *mərasim, gündəlik, səhra* geyim formalarına və xüsusi geyimlərə, onlardan hər biri isə, öz növbəsində, yay və qış geyimlərinə bölünür.

Mərasim geyim forması xüsusilə tətənəli hallarda, istirahət və bayram günlərində, habelə xidmətdən kənar vaxtda geyinmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.



Səhra geyim forması döyüş şəraitində, sutkalıq naryadlıarda (qərargahlar, idarələr və müəssisələrdə növbətçiliklərdən başqa), təlimlərdə, manevrlərdə, döyüş növbələrində və təlim mərkəzindəki məşğələlərdə geyinmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.



Gündəlik geyim formasının qalan bütün hallarda geyililməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Xüsusi geyim xüsusi parad, rəsmi qəbullar üçün xüsusi mərasim, xüsusi xidmət formaları, xüsusi texniki, xüsusi peşə, xüsusi iş, istiləşdirilmiş xüsusi, xüsusi yay, xüsusi hospital, xüsusi mülki paltarlardır.

Xüsusi xidmət geyim formasını yeraltı qurğularda döyüş növbəsi çəkən, komendant xidməti, patrul xidməti, qarovalı xidməti, sülhməramlı əməliyyatları yerinə yetirən və s. xidməti fəaliyyətdə olan hərbi qulluqçular geyinirlər.

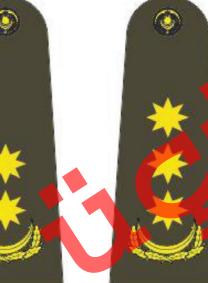
Xüsusi iş paltarını hərbi qulluqçular təsərrüfat, inşaat işlərini yerinə yetirdikdə, müalicə müəssisələrində, yeməkxanalarda işlədikdə, texnika və silahlara qulluq etdikdə, habelə bundan sonra HHQ və HHM qoşunlarının uçuş heyəti uçuşları yerinə yetirdikdə, HDQ gəmi heyəti gəmi sefəri zamanı geyinir.

Hərbi geyim formasını daşımaq hüquq olmayan vətəndaşların hərbi qulluqçuların fərqləndirmə nişanları olan geyim formasını geyinməsi qadağandır.

Harbi rütbələr və paqonlar

Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri hərbi qulluqçularının hərbi rütbəyə görə fərqləndirmə nişanları – **paqonlar**, eləcə də hərbi rütbəyə görə fərqləndirmə **qol nişanlarıdır**. Hərbi qulluqçu və hərbi vəzifəliyə onun tutduğu vəzifədən, hərbi və ya xüsusi hazırlığından, hərbi xidmət müddətindən asılı olaraq müvafiq **hərbi rütbə** verilir.

Hərbi rütbələr

Ümumi hərbi	Hərbi Dəniz
Əsgərlər:  Əsgər (kursant) Baş əsgər	Matroslar:  Matros (kursant) Baş matros
Çavuşlar:  Kiçik çavuş  Çavuş  Baş çavuş	 Kiçik çavuş  Çavuş  Baş çavuş
Gizirlər:  Kiçik gizir  Gizir  Baş gizir	Mičmanlar:  Kiçik miçman  Miçman  Baş miçman
Kiçik zabit heyəti:  Kiçik leytenant  Leytenant  Baş leytenant  Kapitan	 Kiçik leytenant  Leytenant  Baş leytenant  Kapitan-leytenant
Baş zabit heyəti:  Mayor  Polkovnik-leytenant  Polkovnik	 III dərəcəli kapitan  II dərəcəli kapitan  I dərəcəli kapitan

Ali zabit heyəti:



General-major General-leytenant General-polkovnik Ordu generalı Kontr-admiral Vitse-admiral Admiral

Tibb və hüquq ixtisaslarına malik olan zabit və generalların hərbi rütbələrinə müvafiq olaraq “tibb xidməti” və “ədliyyə” sözləri əlavə edilir.

Çavuşlara və gizirlərə (miçmanlara) hərbi rütbələr qoşun və ya xidmət növü göstəriləmədən verilir.

Ehtiyatda olan vətəndaşların hərbi rütbələrinə “ehtiyatda olan” sözləri, istefada olan vətəndaşların hərbi rütbələrinə isə “istefada olan” sözləri əlavə edilir.

Hərbi qulluqçuların digər kateqoriyalara və hərbi vəzifəlilərə hərbi rütbələr “Hərbi xidmətkeçmə haqqında” Əsasnamənin və “Azerbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin İntizam Nizamnaməsi”nin tələblərinə müvafiq qaydada verilir.

Sual və tapşırıqlar

1. Hərbi hissənin açılmış Döyüş Bayrağı önünde şəklinizin çəkilməsini istəndinizmi? Niyə?
2. Silahlı Qüvvələrin emblemi nə üçün əsas rəmz hesab edilir?
3. Hərbi geyimin mülki vətəndaşlar tərəfindən geyiniləsi mümkün dərəcədə? Fikrinizi faktlarla əsaslandırın.
4. Hərbi rütbələrin nəyə görə verildiyini araşdırın.
5. Təsəvvür edin ki, hücumun gedişində müxtəlif istiqamətlərdə düşmənin çoxlu maddi-texniki vəsaitləri və döyüş bayrağı ilə rastlaşmışınız. İlk anda hansını ələ keçirmək üçün səylərinizi cəm edərdiniz? Niyə? Fikrinizi əsaslandırın.

Çap üçün devill

5. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSTITUSİYASINDA VƏ DİGƏR QANUNVERİCİLİK AKTLARINDA HƏRBİ XİDMƏTƏ DAİR MÜDDƏALAR

Azərbaycan öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra beynəlxalq aləmdə hüquqi mövcudluğunu təmin etmək, eləcə də ölkədaxili vəziyyəti tənzimləmək və digər ölkələrlə hüquqi əlaqələr yaratmağa imkan verən bir sıra qanunlar qəbul etdi. Bunlardan ən əsası Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası idi.

Silahlı Qüvvələrin yaranması Konstitusiyada öz əksini necə tapmışdır?

Hərbi doktrina nədir?*

Xalqımızın Ümummilli İideri Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə yeni, müasir Beynəlxalq Hüquq Normalarını, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını özündə əks etdirən, cəmiyyətin bütün təbəqələrinin həyat fəaliyyətini, firavan yaşayışını və təhlükəsizliyini təmin edəcək qanunlara malik yeni konstitusiyası qəbul olundu. Bu Konstitusiyada Azərbaycan Respublikasının özünümüdafie hüququ və onun əsas icraçısı olan Silahlı Qüvvələrin yaradılması əsas maddələrdən biri idi.

Maddə 9. Silahlı Qüvvələr

I. Azərbaycan Respublikası öz təhlükəsizliyini və müdafiəsini təmin etmək məqsədilə Silahlı Qüvvələr yaradır. Silahlı Qüvvələr Azərbaycan Ordusundan və başqa silahlı birləşmələrdən ibarətdir

II. Azərbaycan Respublikası başqa dövlətlərin müstəqilliyinə qəsd vasitəsi kimi və beynəlxalq münaqişələrin həlli üsulu kimi müharibəni rədd edir.

III. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Ali Baş Komandanıdır.

Maddə 74. Vətənə sədaqət

I. Vətənə sədaqət müqəddəsdir.

Maddə 76. Vətəni müdafiə

I. Vətəni müdafiə hər bir vətəndaşın borcudur. Qanunla müəyyən edilmiş qaydada vətəndaşlar hərbi xidmət keçirlər.

II. Vətəndaşların əqidəsi həqiqi hərbi xidmət keçməyə ziddirsə, qanunla müəyyən edilmiş hallarda həqiqi hərbi xidmətin alternativ xidmətlə əvəz olunmasına yol verilir.

Doktrina (latin sözüdür)
– elmi, fəlsəfi və ya siyasi nəzəriyyə, sistem.

Hərbi doktrina

Azərbaycan Respublikasının Hərbi doktrinası Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təminatı strategiyasının tərkib hissəsi olaraq, insanların, cəmiyyə-

tin, dövlətin hüquq və mənafelərinin daxili və xarici hərbi və digər təhdidlərdən qorunmasına yönəlmış hərbi təhlükəsizlik sisteminin konseptual əsasını müəyyənləşdirən sənəddir.

Bu sənəddə respublikamızın müstəqilliyinin, suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün, konstitusiya quruluşunun, xalqın və ölkənin milli maraqlarının, insanın, cəmiyyətin və dövlətin hüquq və mənafelərinin hərbi və siyasi, habelə digər təhdidlərdən qorunması dövlətin hərbi təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində başlıca vəzifələrindən biri hesab edilir.

“Hərbi vəzifə və hərbi xidmət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin və başqa silahlı birləşmələrin vəzifələri, onlarda hərbi xidmətkeçmənin əsasları, vətəndaşların hərbi qeydiyyat üzrə vəzifələri və s. öz əksini tapmışdır.

Hərbi vəzifə – qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının hərbi qeydiyyatı, çağırışaqadərki hazırlığı, hərbi xidmətə çağırışı, çağırış üzrə və könüllü hərbi xidmət keçməsi, ehtiyatda olması, toplantıslara çağırışı və toplantı keçməsi, səfərberlik üzrə vəzifələrin yerinə yetirilməsidir.

Çağırışçılar – ilkin hərbi qeydiyyata alınmış və ya alınmalı olan müddəlli həqiqi hərbi xidmət keçməmiş 18 yaşından 35 yaşınadək Azərbaycan Respublikasının kişi cinsli vətəndaşlarıdır.

Hərbi qulluqçular – həqiqi hərbi xidmətdə olan şəxslərdir.

Hərbi vəzifəlilər – ehtiyata keçirilmiş Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarıdır.

Hərbi vəzifeli olmayanlar – hərbi qeydiyyata götürülməli olmayan və ya hərbi qeydiyyatdan çıxarılmış, o cümlədən istefaya buraxılmış Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarıdır.

“Hərbi vəzifə və hərbi xidmət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Maddə 6. Vətəndaşların ilkin hərbi qeydiyyata alınması.

Hər il yanvar-mart ayları ərzində həmin il 16 yaşı tamam olan Azərbaycan Respublikasının kişi cinsli vətəndaşları yaşayış və ya olduğu yer üzrə müvafiq icra hakimiyyəti orqanında ilkin hərbi qeydiyyata alınmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının 18 yaşına çatmış və sağlamlıq vəziyyətinə görə hərbi xidmətə yararlı hər bir kişi cinsli vətəndəsi Azərbaycan Respub-



likasının Silahlı Qüvvələrində və ya Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmış başqa silahlı birləşmələrdə bu Qanunla müəyyən edilmiş qaydada müddətli həqiqi hərbi xidmət keçməlidir.

Hərbi vəzifəlilər ehtiyata keçirildikdən sonra 7 gün müddətində yaşayış yeri üzrə hərbi qeydiyyata alınmaq üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanına gəlməlidirlər.

Hərbi vəzifəlilər və çağırışçılar yaşayış yerini 3 aydan çox müddətə dəyişdirikdə yaşayış yeri üzrə hərbi qeydiyyatdan keçməli və olduğu yer üzrə hərbi qeydiyyata durmalıdır.

Hərbi vəzifəlilər və çağırışçılar yaşayış yerini dəyişərkən 10 gün müddətində hərbi qeydiyyatda olduqları müvafiq icra hakimiyyəti orqanına məlumat verməlidirlər.

Azərbaycan Respublikasında çağırışaqdərki hazırlıq müdafiə sahəsində ilkin biliklərə yiylənmə, hərbi xidmətin əsasları üzrə hazırlıq və hərbi vətənpərvərlik təriyəsi məqsədləri üçün ümumtəhsil, ilk peşə-ixtisas və orta ixtisas təhsili müəssisələrində keçirilir. Bu fənnin tədrisi çağırışaqdərki hazırlıq rəhbəri tərəfindən aparılır.



Hərbi and həqiqi hərbi xidmətə çağırılmış hər bir Azərbaycan Respublikası vətəndaşının Azərbaycan Respublikasına və onun xalqına sadıq olacağı barədə içdiyi təntənəli anddır.

Mən – Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı, Azərbaycan Silahlı Qüvvələri sıralarına daxil olarkən, Vətənim Azərbaycana və onun xalqına sadıq olacağımı and içirəm.

Təntənəli surətdə and içirəm:

Azərbaycan Respublikasının mənajeyini, onun suverenliyini, ərazi bütövlüyünü və müstəqilliyini şərəflə qoruyacaq, bundan ötürü qanımı və canımı əsirgəməyəcəyəm. Səmimi, cəsur, intizamlı olacaq, hərbi sırrı verməyəcək, hərbi nizamnamələrin taləblərini yerinə yetirəcək, komandirlərin və rəislərin əmrlərinə sözsüz təbe olacağam.

Hərb işini vicdanla öyrənəcək, əcdadların hərbi ənənələrini şərəflə davam və inkişaf etdirəcək, hər an əldə silah Vətənin müdafiəsinə qalxmağa hazır olacağam.

Andimi pozsam, Azərbaycan Respublikası qanunlarının tam ciddiyəti ilə məsuliyyət daşımağa hazırlam.

Hərbi qulluqçular ancaq hərbi and içdikdən sonra onlara silah və hərbi texnika təhkim olunur, döyüş növbətçiliyinə təyinedilmə və ya döyüş tapşırığının yerine yetirilməsinə cəlbedilmə şərəfinə nail ola bilirlər.

“Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu

Azərbaycan Respublikası müstəqil dövlət və beynəlxalq hüququn subyekti kimi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında” Konstitusiya Aktinə müvafiq olaraq öz Silahlı Qüvvələrinə malikdir.

Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri qanunçuluq, nizami ordu, qarışiq komplektləşdirmə, kadr, mərkəzləşdirilmiş və vahid rəhbərlik, yüksək hərbi intizam, daimi döyüş və səfərbərlik hazırlığı, hərbi qulluqçuların sosial-hüquqi müdafiəsinin təmin olunması prinsipləri əsasında qurulur və fəaliyyət göstərir.

“Azərbaycan Respublikasının sülhməramlı əməliyyatlarda iştirakı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu lokal və regional münaqışələrin qarşısının alınması, nizamlanması və həll edilməsi ilə bağlı aparılan sülhməramlı əməliyyatlarda Azərbaycan Respublikasının iştirakının əsaslarını, formalarını və qaydasını müəyyən edir.

Bu Qanunda sülhməramlı əməliyyatlarda iştirak dünya birliyi, beynəlxalq təşkilatlar, dövlətlərin koalisiyaları, ayrı-ayrı dövlətlər, dövlət orqanları və qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən lokal və regional münaqışələrin qarşısının alınması, həll olunması, nizamlanması və nəticələrinin aradan qaldırılması sahəsində həyata keçirilən kompleks fəaliyyətin tərkib hissəsi kimi müəyyən edilir.

Sual və tapşırıqlar

1. Konstitusiyada vətənə sədaqət, vətəni müdafiə və hərbi xidmət məsələləri necə müəyyənləşdirilmişdir?
2. Sizcə, 16 yaş tamam olan il kişi cinsli vətəndaşların hərbi qeydiyyata alınması hansı məqsədlə həyata keçirilir?
3. Hərbi andın mətni ilə tanış olun. Onun tələblərini yerinə yetirməyə hazırlanızmı?
4. Hərbi andın hərbi xidmətdə rolü haqqında təqdimat hazırlayın.

Çap
Üçün
deyill

6. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI SİLAHLI QÜVVƏLƏRİNİN DAXİLİ XİDMƏT NİZAMNAMƏSİ

Bu Nizamnamə Azərbaycan Respublikasının 1994-cü il 23 sentyabr tarixli, 887 sayılı Qanunu ilə təsdiq edilmişdir.

Bu Nizamnamə Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri hərbi qulluqçularının ümumi vəzifələrini, onların arasındaki qarşılıqlı müناسibətləri, briqadada və onun bölmələrində daxili qayda-qanunları və həmçinin əsas vəzifəli şəxslərin xidmət vəzifələrini müəyyənləşdirir.

Daxili Xidmət Nizamnaməsini Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin hərbi hissələri və bölmələri ilə bərabər, Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin qərargahları, idarələri, müəssisələri və hərbi məktəbləri də rəhbər tuturlar.

Təlimlərdə və hərbi qulluqçulara döyüşdə hərəkət qaydaları öyrədi-lən məşğələlərdə, eləcə də müharibə dövründə döyüş əməliyyatları zamanı daxili xidmət bu Nizamnamə ilə yanaşı döyüş nizamnamələri və təlimatlarla müəyyən edilir.

Sizcə, Daxili Xidmət Nizamnaməsində hansı müddəələr öz əksini tapmalıdır?

Hərbi qulluqçuların ümumi vəzifələri



Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin hərbi qulluqçusu öz Vətəni – Azərbaycan Respublikasının müdafiəçisidir.

Hərbi qulluqçu öz Vətəninin müdafiəsi üçün şəxsi məsuliyyət daşıyır. O, Azərbaycan dövlətinin mənafeyini qorumağa, onun nüfuzunun və qüdrətinin möhkəm-lənməsinə səy göstərməyə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına müqəddəscəsinə və sarsılmaz surətdə riayət etməyə, Hərbi Andı yerinə yetirməyə, intizamlı, vicdanlı, doğruçu və cəsarətli olmağa, hərbi borcunu yerinə yetirərkən, bütün qüvvəsini və lazımlıda canını əsirgəməməyə, komandirlərə (rəislərə) sözsüz tabe olmağa və döyüşdə onları müdafiə etməyə, öz hərbi hissəsinin Döyüş Bayrağını göz bəbəyi kimi qorumağa borcludur.

Rəisler və tabe olanlar, böyükələr və kiçiklər

Tutduğu vəzifələrinə və hərbi rütbələrinə görə hərbi qulluqçular biri o birinə mü-nasibətdə rəis və yaxud tabe olandır.

Rəislər tabelikdə olanlara əmr vermək hüququna malikdirlər və verdikləri əmrlərin yerinə yetirilməsini yoxlamalıdır. Tabelikdə olanlar rəislərinə sözsüz təbə olmağa borcludurlar.

Əmrlərin verilməsi və yerinə yetirilməsi qaydaları

Əmrlər, bir qayda olaraq, tabelilik üzrə verilir. Büyük rəis zəruri hallarda təbə olana, onun bilavasitə rəisinə bildirmədən əmr verə bilər.

Hərbi qulluqçuya əmr verildikdə o, “**Oldu**” cavabını verərək əmri yerinə yetir-məlidir. Zəruri hallarda tabelikdə olanın verilən əmri düzgün başa düşdüyüünə əmin olmaq məqsədilə rəis verilən əmrin qısa şəkildə tekrar olunmasını ondan tələb edir.

Əmr yerinə yetirildikdən sonra hərbi qulluqçu bu barədə əmri vermiş rəisə və bilavasitə öz rəisinə məlumat vermelidir.

Əsgər (matros) sülh və müharibə dövründə ona həvalə edilmiş vəzifə-lərin və verilən tapşırıqların vaxtında və dəqiq yerinə yetirilməsinə, həm-çinin öz silahının, ona tapşırılan döyük texnikasının və digər texnikanın vəziyyətinə **cavabdehdir**. O, manqa komandirinə tabedir.

Əsgərin (matrosun) vəzifəsidir:

- Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin döyüşcüsü kimi öz borcunu dərindən dərk etmək, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına müqəddəs-cinə və sarsılmazcasına riayət etmək, Hərbi Andı yerinə yetirmək; Azərbaycan dövlətinin işinə və mənafeyinə uyğun saylıq, namuslu, sədaqətli olmaq və bunun uğrunda mübarizədə öz qüvvəsini, hətta həyatını belə əsirgəməmək;
- hərbi işi vicdanla öyrənmək, komandirlərin (rəislərin) ona öyrətdiklərini möhkəm və səylə yadda saxlamaq; öz xid-məti vəzifələrini nümunəvi yerinə yetirmək; hərbi nizam-namələrin tələblərini möhkəm bilmək və vicdanla yerinə yetirmək;
- komandirlərin (rəislərin) əmr və sərəncamlarını sözsüz, dəqiq və tez yerinə yetirmək;
- ığid və intizamlı olmaq, nalayıq hərəkətlər etməmək və yoldaşlarını da belə hərəkətlərdən çəkindirmək;
- dövlət sırrını ciddi saxlamaq;
- komandirlərə (rəislərə) və böyüklərə hörmət göstərmək, hərbi nəzakət, davranış və əsgəri salamlaşma qaydalarına ciddi riayət etmək;



- ▶ öz silahını, döyük texnikasını və digər texnikanı mükəmməl bilmək, həmişə saz, təmiz və döyükə hazır saxlamaq;
- ▶ diviziya (gəmilər briqadası) komandiri də daxil olmaqla, özünün birbaşa rəislərinin vəzifəsini, hərb rütbəsini və soyadını bilmək;
- ▶ dövlət əmlakını qorumaq, geyimini və ayaqqabısını ehtiyatla geyinmək, onları vaxtında və səliqə ilə təmir etmək, hər gün təmizləmək və göstərilən yerdə saxlamaq;
- ▶ şəxsi və ictimai gigiyena qaydalarına riayət etmək;
- ▶ silahla, döyük texnikası və digər texnika ilə işləyəndə və başqa hallarda təhlükəsizlik tədbirlərinə, həmçinin yanğın təhlükəsizliyi qaydalarına riayət etmək;
- ▶ hissənin (bölmənin) yerləşdiyi ərazidən kənara çıxməq zərurəti olduqda, bunun üçün manqa komandirindən icazə almaq və qayıtdıqdan sonra ona bu barədə məlumat vermək;
- ▶ həmişə forma üzrə və səliqəli geyinmək;
- ▶ hissədən kənarda özünü şərəfli və ləyaqətli aparmaq, ictimai asayışi pozmamaq və əhaliyə qarşı nalayıq hərəkətlərə yol verməmək.

Hərbi nəzakət və hərbi qulluqçuların davranış qaydaları

Hərbi qulluqçular bir-birinə münasibətdə həmişə nəzakətli və təmkinli olmalıdır. **Vəzifəsindən asılı olmayaraq hərbi qulluqçular xidmət məsələləri üzrə bir-birinə “Siz” deyə müraciət etməlidirlər.**

Rəislər və böyükler tabeliklərində olanlara və kiçiklərə xidmət üzrə müraciət etdikdə onların hərb rütbəsini və soyadını və ya ancaq hərb rütbəsini deməlidirlər.

Məsələn: “Əsgər Həsənov”, “Yoldaş əsgər”, “Çavuş Babayev”, “Yoldaş çavuş”, “Gizir Səmədov”, “Yoldaş gizir”, “Baş leytenant Zeynalov”, “Yoldaş baş leytenant” və s.

Tabelikdə olanlar və kiçiklər öz rəislərinə və böyüklerinə müraciət etdikdə onların hərb rütbəsini deməli və hərb rütbənin qabağına “**Yoldaş**” sözü əlavə etməlidirlər.

Məsələn: “**Yoldaş kapitan**”.

Hərbi qulluqçular sıradə olmayanda bir-birinə müraciət etdikdə, həmçinin əmr alanda və əmr verəndə “faragat” vəziyyətində olmalı, sağ əlin orta barmağının ucunu sağ qasın sağ ucuna yaxınlaşdırılmalı, sonra aşağı salmalıdır.

Hərbi qulluqçu komandırın (rəisin) və ya böyükün yanında başqa hərb qulluqçuya müraciət etmək üçün komandirdən (rəisdən) və ya böykdən icazə almalıdır.

Məsələn: “**Yoldaş mayor, icazə verin, kapitan Abdullayevə müraciət edim**”.

Rəisin və ya böyüün sualına təsdiq cavabı vermək lazım gəldikdə “**Bəli**”, inkar cavabı vermək lazım gəldikdə isə “**Xeyr**” deyilməlidir.



Hərbi qulluqçular həmişə yüksək mədəniyyət, təvazökarlıq və təmkin nümunəsi göstərməli, ictimai yerlərdə və küçədə özlərini ləyaqətlə aparmalıdır.

Hərbi qulluqçu ictimai yerlərdə, həmçinin avtobusda, metroda, şəhərtrafi qatarlarda içəri daxil olan rəisə və ya böyüye əsgəri salam verməli, əgər boş yer yoxdurşa, ona öz yerini təklif etməlidir.

Əgər üz-üzə gəldikdə rəislə (böyükələ) sərbəst şəkildə bir-birinin yanından keçib getmək mümkün deyildirsə, onda tabe olan (kiçik) qarşidan gələn rəisə (böyüye) əsgəri salam verməklə ona yol verməlidir. Əgər rəisi (böyüyü) ötüb-keçmək lazımdırsa, hərbi qulluqçu rəisdən (böyükədən) icazə almalıdır.

Hərbi qulluqçu dəmir yolu, su yolu və hava nəqliyyatında gedərkən vaqondan, kayutdan, təyyarədən çıxan zaman hərbi forma üzrə geyinməlidir.

Hərbi qulluqçular mülki əhaliyə qarşı nəzakətli olmalı, vətəndaşların şərəf və ləyaqətinin qorunmasına, ictimai qayda-qanunun saxlanmasına yardım etməli, həmçinin bədbəxt hadisə, yanğın və təbii fəlakət zamanı əhaliyə kömək göstərməlidirlər.



Hərbi qulluqçulara əllərini cibində saxlamaq, həmçinin rəisin və ya böyüün icazəsi olmadan onların yanında oturmaq və ya papiroş çəkmək qadağandır.

Hərbi qulluqçunun xidmət yerində və ictimai yerlərdə sərxoş vəziyyətdə olması yolverilməzdür.

Hərbi qulluqçuların küçədə və ya icazə verilməyən yerlərdə papiroş çəkməleri məqbul sayılmır.

Sual və tapşırıqlar

1. Sizcə, niyə Daxili Xidmət Nizamnaməsi adı çəkilən qoşun növlərində və digər silahlı birləşmələrdə hərbi idarə və məktəblərdə rəhbər tutulur?
2. Necə düşünürsünüz, əmrin qısa şəkildə təkrarlanmasına ehtiyac varmı? Fikrinizi əsaslandırın.
3. Daxili Xidmət Nizamnaməsinin tələblərinin pozulması nə ilə nəticələnə bilər?
4. Siz bu tələbləri yerinə yetirməyə hazırlısınız mı?
5. Şagirdlə əsgərin ortaq vəzifələrini müəyyənləşdirin.

Cəp
Qaplı
dəyiş

7. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI SİLAHLI QÜVVƏLƏRİNİN İNTİZAM NİZAMNAMƏSİ

Azərbaycan Respublikasının 1994-cü il 23 sentyabr tarixli 885 sayılı Qanunu ilə təsdiq edilmişdir.

Möhkəm hərbi intizam yüksək döyüş hazırlıqlı və döyüş qabiliyyətli olmağın əsas şərtidir. Silahlı Qüvvələr Azərbaycan cəmiyyətinin ayrılmaz hissəsidir. Onun hərbi qulluqçuları bütün Azərbaycan vətəndaşları kimi Azərbaycan Respublikasının qanunlarına ciddi riayət etməlidirlər. Silahlı Qüvvələrin sıralarına daxil olarkən hərbi qulluqçular Vətənə sadıq olmaqla yanaşı, intizamlı olmağada and içirlər və andı pozarlarsa, Azərbaycan Respublikasının qanunlarına əsasən, tam ciddiyəti ilə məsuliyyət daşımağa hazır olduğunu dərk edirlər.

İntizam nədir?

Hərbi intizam dedikdə nə başa düşürsünüz?

Hərbi intizam – bütün hərbi qulluqçuların Azərbaycan Respublikası qanunlarında və hərbi nizamnamələrində müəyyən olmuş qaydalara ciddi riayət etməsi deməkdir.

Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində hərbi intizam hərbi qulluqçuların yüksək şüurluluğuna və vətənpərvərlik borclarını dərindən dərk etmələrinə, xalqımızın beynəlmiləlçilik ənənələrinə sadiq olmalarına və Vətənə sonsuz məhəbbət bəsləmələrinə əsaslanır. Lakin bunlar öz hərbi borcuna etinasız yanaşan hərbi qulluqçulara məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqini istisna etmir.

Bütün komandirlər bu Nizamnamənin tələblərini rəhbər tutaraq, hissə və bölmələrdə hərbi intizamın daim yüksək səviyyədə saxlanması təmin etməyə borcludurlar.

Hərbi intizam hər bir hərbi qulluqçunu:

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına ciddi riayət etməyə, Hərbi Andın və hərbi nizamnamələrin tələblərini dəqiq yerinə yetirməyə, komandirlərin (rəislərin) əmr və sərəncamlarına sözsüz təbe olmağa;
- hərbi xidmətin bütün cətinlik və məhrumiyyətlərinə mətinliklə tab gətirməyə, hərbi borcunu yerinə yetirərkən öz qanını və hətta həyatını belə əsirgəməməyə;
- hərbi və dövlət sırlarını möhkəm saxlamağa;

- namuslu və doğruçu olmağa, hərbi işi vicdanla öyrənməyə, ona tapşırılan silahı, döyük texnikasını və digər texnikanı, hərbi əmlakı və xalq əmlakını hər vasitə ilə qorumağa;
- komandirlərə (rəislərə) və böyüklərə hörmət etməyə, əsgəri nəzakət və salam-vermə qaydalarına əməl etməyə;
- hərbi hissədən kənarda özünü ləyaqətli və namuslu aparmağa, ictimai asayışın özü və başqaları tərəfindən pozulmasına yol verməməyə, vətəndaşların şərəf və ləyaqətinin qorunmasına hərtərəfli səy göstərməyə məcbur edir.

Yüksək hərbi intizama:

- hərbi qulluqcılarda yüksək mənəvi və döyük keyfiyyətləri və komandirlərə (rəislərə) şüurlu surətdə tabe olmaq hisləri tərbiyə etməklə;
- hissədə (bölmədə) Nizamnamə qaydalarına riayət etməklə;
- komandirlərin (rəislərin) öz tabeliyində olanlara gündəlik tələbkarlığı, onların şəxsi ləyaqətinə hörmət etməsi, hərbi qulluqcılara daim qayğı göstərməsi, inandırma və məcburiyyət tədbirlərini bacarıqla və düzgün əlaqələndirib, tətbiq etməsi ilə nail olmaq mümkündür.

Hər bir komandir (rəis) öz tabeliyində olanları hərbi intizamın bütün tələblərini sözsüz yerinə yetirmək ruhunda tərbiyə etməli, onlarda hərbi şərəfi və hərbi borcu şüurlu inkişaf etdirib möhkəmləndirməli, layiqliləri həvəsləndirməli, intizamı pozanlıara qarşı isə ciddi tədbirlər görməlidir.

Komandirin (rəisin) əmri tabelikdə olanlar üçün qanundur. Əmr sözsüz, dəqiq və vaxtında yerinə yetirilməlidir.

Hər bir hərbi qulluqçu hərbi intizamın və qayda-qanunun bərpası işində komandirə (rəisə) kömək etməyə borcludur.

Hər bir komandir bu Nizamnamə ilə ona verilən hüquqlar çərçivəsində tabeliyində olan hərbi qulluqcuların onların ağlabatan təşəbbüslerinə, səylərinə, rəşadətlərinə və yaxşı xidmət göstəricilərinə görə həvəsləndirməlidir.

 Həvəsləndirmələr hərbi qulluqcuların tərbiyə edilməsi və hərbi intizamın möhkəmləndirilməsi üçün mühüm vasitədir.

Həvəsləndirme – xidmətində, davranışında, dürüstlüğündə, sadıqlılığında və hərbi borcunu yerine yetirərkən fərqləndiriyinə görə hərbi qulluqçuya verilən qiymətdir.



Əsgərlər, matroslar və çavuşlar üçün tətbiq edilən həvəsləndirmələr:

- təşəkkür elan etmək;
- əvvəl verilmiş intizam cəzasını götürmək;
- müddətli xidmət əsgərləri, matrosları və çavuşlarını bir dəfə növbədənkənar hissənin yerləşdiyi yerdən kənara, yaxud gəmidən sahilə buraxmaq;
- fərmanla, qiymətli hədiyyələrlə, yaxud pulla mükafatlandırmaq;
- hərbi qulluqçunu hərbi hissənin açılmış Döyüş Bayrağı yanında çəkilmiş fotosəkli ilə mükafatlandırmaq;
- hərbi qulluqçunun yaşılığı, yaxud əvvəl işlədiyi yerə onun hərbi xidmət borcunu nümunəvi yerinə yetirməsi və aldığı mükafatlar haqqında məlumat vermək;
- baş əsgər (baş matros) hərbi rütbəsi vermək;
- əlaçı döş nişanı ilə mükafatlandırmaq;
- əsgərlərin, matrosların və çavuşların adlarını hissənin (gəminin) Fəxri kitabına yazmaq;
- müddətli xidmət əsgərlərinə, matroslarına və çavuşlarına məzuniyyət yerinə gedib-qayıtmə vaxtı nəzərə alınmadan 10 sutkayadək qısamüddətli məzuniyyət vermək.

İntizam cəzası da hərbi qulluqçunun təbiyələndirilməsi və intizamın möhkəm-ləndirilməsi məqsədilə tətbiq edilir. Burada başlıca məqsəd digər hərbi qulluqçu-ların oxşar hallara yol verməsinin qarşısını almaqdır.

Əsgərlərə və matroslara verilən intizam cəzaları:

- məzəmmət;
- töhmət;
- şiddətli töhmət;
- hissənin yerləşdiyi yerdən kənara, yaxud gəmidən sahilə növbəti buraxılmadan məhrumetmə;
- növbədənkenar xidmət naryadına təyin etmə (qarovula, növbəyə və döyüş növbəciliyinə göndərmək istisna edilməklə) – 5 xidmət naryadına qədər;
- hauptvaxtda saxlanılmaqla 10 sutkayadək həbs;
- əlaçı döş nişanından məhrumetmə;
- baş əsgər (baş matros) hərbi rütbasından məhrumetmə cəzaları verilə bilər.

Sual və tapşırıqlar

1. Hərbi qulluqçular hərbi intizamın tələblərini pozarlarsa, nə baş verər? Məktəbdə şəxsi nümunənizə əsasən fikrinizi əsaslandırın.
2. Təhsil aldiğiniz məktəbdə daxili nizam-intizam qaydalarına necə riayət olunur?
3. Siz məktəbinizdə daxili nizam-intizam qaydalarının keyfiyyətinin daha da artırılması istiqamətində hansı təklifləri verərdiniz?
4. Hər hansı bir səhlənkarlığınızı görə layiq görüldüyüünüz intizam cəzasının üzərinizdən götürülməsi üçün nə edərdiniz?
5. Biriniz rəis rolunda çıxış etməklə tapşırıq verin, digəriniz tabeolan rolunda həmin tapşırığı icra edin. Tapşırığı icra etməyinizlə bağlı yoldaşlarınızın rəylərinə münasibətinizi bildirin.

8. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI SİLAHLI QÜVVƏLƏRİNİN QARNİZON VƏ QAROVUL XİDMƏTLƏRİ NİZAMNAMƏSİ

Azərbaycan Respublikasının 1994-cü il 23 sentyabr tarixli, 886 sayılı Qanunu ilə təsdiq edilmiş Nizamnamədə qarnizon və qarovul xidmətlərinin təşkili və həyata keçirilməsi qaydaları izah edilir, həmcinin qarnizonun vəzifəli şəxslərinin, bu xidmətləri yerinə yetirən hərbi qulluqçuların hüquqları və vəzifələri müəyyən olunur. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin və Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş digər qoşunların bütün hərbi hissələri, hərbi məktəbləri, qərargahları, idarə, müəssisə və təşkilatları bu Nizamnaməni rəhbər tutmağa borcludur.

Qarovul nədir və nə üçün lazımdır?

Qarovul xidməti dedikdə nə başa düşürsinüz?

Qarovul xidmətini yerinə yetirmək döyük vəzifəsini yerinə yetirmək deməkdir. Şəxsi heyətdən də bu Nizamnamənin bütün müddəələrinə dəqiq əməl etməyi, yüksək sayıqlıq, sarsılmaz qətiyyət və təşəbbüskarlıq göstərməyi tələb edir. Qarovul xidməti tələblərinin pozulmasında təqsirkarlar intizam və cinayət məsuliyyəti daşıyırlar.

Döyük bayraqlarının, hərbi və dövlət obyektlərinin müdafiəsi və müdafiəsi, həmcinin hauptvaxtda və intizam taborunda saxlanan şəxslərin müdafiəsi üzrə döyük tapşırığını yerinə yetirməkdən ötrü təyin edilmiş silahlı bölmə **qarovul** adlanır.

Qarovul xidmətini yerinə yetirmək üçün qarovullar təyin edilir.

Qarovulun tərkibinə qarovul rəisi, postların və növbələrin sayına görə qarovul nəfərləri, dəyişdiricilər, zərurət olduqda isə qarovul rəisinin köməkçisi və nəqliyyat vasitələrinin sürücüləri təyin edilirlər.

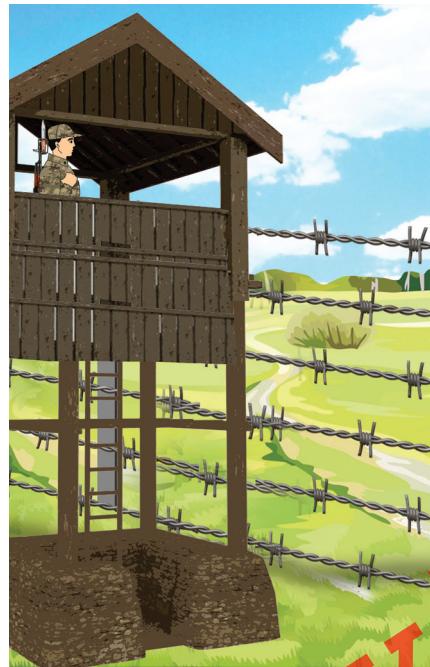
Obyektlərin bilavasitə müdafiəsi və müdafiəsi üçün qarovulun tərkibindən saat-darlar qoyulur.

Saatdar ona tapşırılmış postu mühafizə və müdafiə etmək üçün döyüş tapşırığını yerinə yetirən silahlı qarovalı nəfəridir.

Mühafizə və müdafiə edilməsi saatdara tapşırılmış bütün obyektlər, həmçinin onun öz vəzifəsini icra etdiyi yer və ya sahə **post** adlanır.



*Saatdarın avtomatının ayaq üstə atmaq
üçün hazır vəziyyəti*



*Müşahidə qülləsindən müşahidə
etməklə obyektin mühafizəsi*

Saatdar Döyüş Bayrağının yanındaki postda öz vəzifəsini ayaq üstə “Azad” vəziyyətində yerinə yetirir. Hərbi qulluqçular Döyüş Bayrağına əsgəri salam verdikdə saatdar “Farağat” vəziyyəti almalıdır.

Saatdarlar obyektlərin mühafizəsini onun ətrafdakı bayır və daxili hasarlar arasında dolanmaq, həmçinin müşahidə qülləsindən müşahidə etmək yolu ilə həyata keçirirlər.

Saatdarlar hərəkət marşrutları üzrə obyektlərin etibarlı mühafizəsini təmin edən sürətlə piyada hərəkət edir, ərazini və hasarları gözdən keçirmək, xidmət çəkməsi barədə qarovalı rəisinə rabitə vasitələri ilə məlumat vermək və siqnalizasiya mən-

təqələrindən keçərkən, müəyyən edilmiş siqnalı vermək üçün qısa müddətə dayanırlar. Qış vaxtı onlar xizəklə hərəkət edə bilərlər. Ətraf yaxşı görünəndə ərazi şəraiti imkan verirsə, saatdarlar mühafizə olunan obyektləri və onların giriş yollarını xüsusi hazırlanmış qüllələrdən müşahidə edə bilərlər.

Saatdar toxunulmaz şəxsdir:



Saatdarın vəzifəsidir:

- öz postunu sayıq mühafizə və mətanətlə müdafiə etmək;
- ayıq xidmət etmək, fikrini yayındırmamaq, silahını əlindən buraxmamaq və onu tabe olduğu şəxslər də daxil olmaqla, heç kimə verməmək;
- təyin olunmuş marşrutla hərəkət edərək postun yaxınlığında gircəkləri və həsarıları nəzərdən keçirmək, həmçinin signalizasiya vasitələrinin sazlığını yoxlamaq;
- həyatı təhlükədə olsa belə, dəyişilməyinca və postdan çıxarılmayınca onu tərk etməmək;
- postda tapşırığı yerinə yetirərkən 107-ci maddədə göstərilən qayda üzrə dolu və həmişə atışa hazır silahı olmaq;
- postlar tabelində göstərilən və yer sahəsində işaret qoyulmuş yerdən posta yaxın məsafəyə qarovul rəisindən, qarovul rəisinin köməkçisindən, özünün dəyişdiri-

cisindən və onların müşayiət etdikləri şəxslərdən, həmçinin bu Nizamnamənin 168-ci maddəsində göstərilən hallarda qarovullar (hərbi hissə) növbətçisindən başqa heç kəsi buraxmamaq;

- qarovulun nəqliyyat vasitələrinin marşrutunu, hərəkət qrafikini, həmçinin onların fərqlənmə nişanlarını və siqnallarını bildirmək;
- postdakı yanğınsöndürmə vasitələrindən istifadə etməyi bacarmaq;
- bu Nizamnamənin 180-ci maddəsində göstərildiyi kimi əsgəri salam vermək;
- obyektin hasarında (postda) hər hansı bir nasazlığı və öz postu, yaxud qonşu postun yaxınlığında hər hansı qayda-qanun pozuntusunu gördükdə, qaroval rəisini çağırmaq;
- qaroval itinin hürməsini eşitdikdə, dərhal müəyyən edilmiş siqnalla qaroval otağına xəbər vermək.

Saatdara yatmaq, oturmaq, nəyə isə söykənmək, yazmaq, kitab oxumaq, mahnı oxumaq, danışmaq, yemək, içmək, papiros çəkmək, təbii ehtiyaclarını yerinə yetirmək, kimdənsə nəsə almaq və kiməsə nəsə vermək, zərurət olmadıqda patronu yuvasına yeritmək **qadağandır**.

Saatdar ancaq qaroval rəisinin, onun köməkçisinin, öz dəyişdiricisinin və yoxlamaga gəlmış şəxslərin suallarına cavab verməlidir.

Sual və tapşırıqlar

1. Əgər sizi qarovula təyin etsələr, bu işin öhdəsindən necə gələrdiniz?
2. Saatdarın toxunulmaz olması hansı zərurətdən irəli gəlir?
3. Saatdar aşağıdakı hallar baş verdikdə nə etməlidir?
 - Postdan kənardı iğtişaşlar baş verdikdə;
 - Postda yanım baş verdikdə;
 - Posta hücum olduqda;
 - Təbii fəlakət baş verdikdə.
4. Postun yanından keçən hərbi hissə komandirinin verdiyi tapşırığı saatdar necə icra etməlidir? Cavabınzı əsaslandırın.
5. “Qaravul xidməti sülh dövründə döyüş tapşırığını yerinə yetirməkdir” fikrinin düzgün olub-olmadığını faktlarla əsaslandırın.

9. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI SİLAHLI QÜVVƏLƏRİNİN SIRA NİZAMNAMƏSİ

Müdafiə nazirinin 24 dekabr 2014-cü il tarixli 73 №-li qərarı ilə qüvvəyə minmiş bu Nizamnamə hərbi qulluqçuların silahsız və silahla sira hərəkətlərini, yerişini, bölmə və hissələrin piyada və nəqliyyat vasitələrində sıralarını, əsgəri salamlaşma qaydalarını, sira baxışının keçirilməsini, hərbi hissənin Döyüş Bayrağının sıradə vəziyyətini, onun çıxarılmasını və qaytarılmasını, hərbi qulluqçuların düzülüşdən qabaq və sıradə vəzifələrini müəyyənləşdirir. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin hərbi hissələri, gəmiləri və bölmələri ilə bərabər, bütün qərargah və idarələri, xüsusi təyinatlı təhsil müəssisələri bu Nizamnaməni rəhbər tutur.

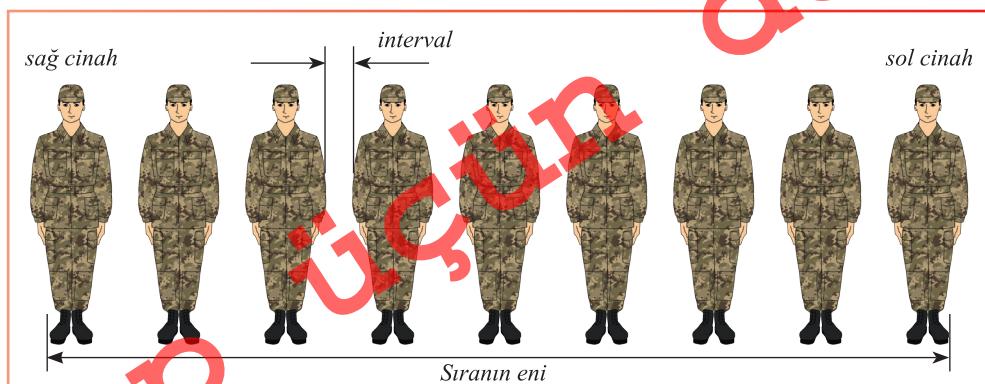
Sıra nadir və necə idarə olunur?

Sıra hazırlığı hərbi qulluqçuların təlim və təbiyəsinin əsas mövzularından biridir. O, Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Sıra Nizamnaməsi əsasında hazırlanır və keçirilir.

Sıra hazırlığı dərslerində hərbi qulluqçulara səliqəlilik, diqqətlilik, nizam-intizam aşılır və tək sıra üsullarının bölmə tərkibində yerinə yetirilməsi bacarığı təkmilləşdirilir. Hərbi qulluqçuların sıra hazırlığı taktiki, fiziki, atəş hazırlığı və digər məşğələlərdə, düzülüşlərdə, müxtəlif yerdəyişmələrdə və gündəlik həyat fəaliyyətində təkmilləşdirilir.

Sıralar və onların idarə edilməsi

Sıradə hərəkət və üsulların müvəffəqiyyətli yerinə yetirilməsi üçün hərbi qulluqcu sıra haqqında təsəvvürə malik olmalı, onun elementlərini, komandaların yerinə yetirilmə qaydalarını, düzülüşdən əvvəl və sıradə vəzifələrini bilməlidir.



Sıra hərbi qulluqçuların, bölmələrin və hissələrin piyada və maşınlarda birgə hərəkəti üçün Nizamnamə ilə müəyyən edilmiş düzülüşüdür.

Cərgə hərbi qulluqçuların biri o birinin yanında bir xətt üzərində düzülüyü sıradır.

Cinah sıranın sağ (sol) kənarıdır. Sıra döndükdə cinahların adı dəyişmir.

Interval hərbi qulluqçular (maşınlar), bölmələr və hissələr arasında ön boyu məsafədir.

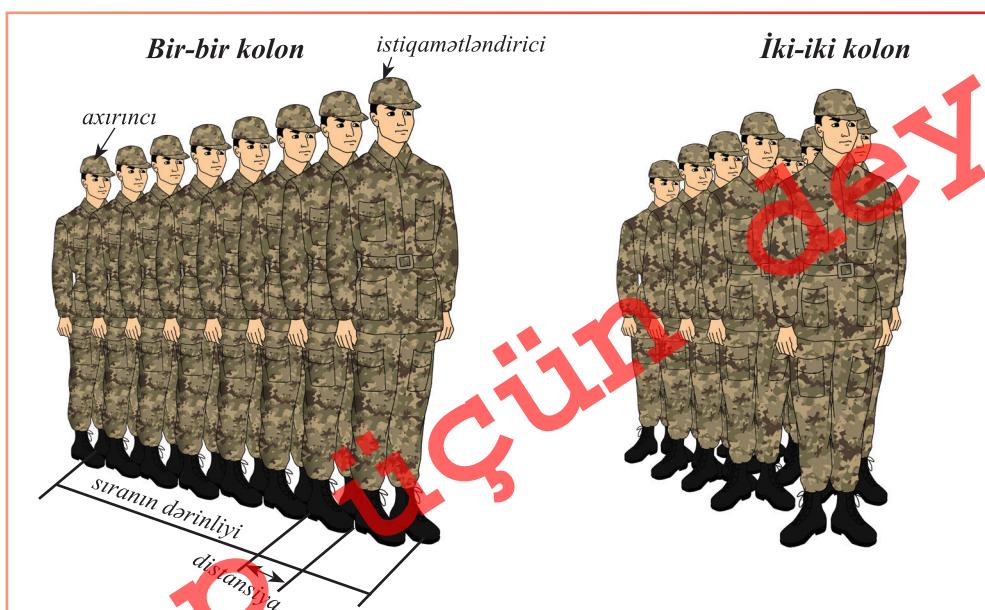
Distansiya hərbi qulluqçular (maşınlar), bölmələr və hissələr arasında dərinliyə görə məsafədir.

Sıranın eni cinahlar arasındaki məsafədir.

Sıranın dərinliyi birinci cərgədən (qabaqda duran hərbi qulluqçudan) axırıcı cərəyə (axada duran hərbi qulluqçuya), maşınlarda hərəkət edərkən maşınların birinci xəttindən (qabaqdakı maşından) maşınların axırıcı xəttinə (axadakı maşına) qədər olan məsafədir.

İki cərgəli sıra bir cərgənin hərbi qulluqçularının o biri cərgənin hərbi qulluqçularının arxasında biraddımlıq (qabağa uzadılmış əlin barmaqlarının qarşıda duranın çiyninə çatana qədər olan məsafə) distansiyada düzülüşüdür. Cərgələr birinci və ikinci adlanır, sıra döndükdə cərgələrin adı dəyişir.

Kolon hərbi qulluqçuların, bölmələrin (maşınların) bir-birinin arxasında Nizamnamə, yaxud komandirin göstərişi ilə müəyyən edilmiş distansiyalarda düzüldükleri sıradır.



Açıq sıra bölmələrin ön boyu bir xətt üzrə bir cərgə, ya da iki cərgə (maşınlar xəttində), kolonlar xətti sırasında, yaxud Nizamnamə, ya da komandirin təyin etdiyi intervalda düzülüşüdür.

Səfər sırası bölmə kolonda, yaxud bölmələr kolonlarda biri o birinin arxasında Nizamnamə, ya da komandirin müəyyən etdiyi distansiyalarda düzülüşdür.

Istiqamətləndirici göstərilmiş istiqamətdə qabaqda gedən hərbi qulluqçudur (bölmədir, maşındır). Qalan hərbi qulluqçular (bölmələr, maşınlar) öz hərəkətlərini istiqamətləndirici ilə uyğunlaşdırmalıdır.

Axırıcı kolonun axırında hərəkət edən hərbi qulluqçudur (bölmədir, maşındır).

Komanda komandirlərin verdiyi əmrin qısa ifadəsidir.

Sıranın idarə edilməsi komandirlərin səsi, şəxsi nümayiş, habelə siqnal və texniki səyyar rabitə vasitələri ilə verilən komanda və səren-camları ilə həyata keçirilir.

Komandalar **xəbərdarlıq** və **icra** komandalarından, yaxud yalnız icra komandasından ibarət ola bilər. Xəbərdarlıq komandası komandirin sıradakılardan nə tələb etdiyini düzgün anlamaları üçün ucadan, aydın və uzadılaq verilir. Hər hansı xəbərdarlıq komandası veriləndə sıradə və sıradan kənarda olan hərbi qulluqçular “**Farağat**” vəziyyəti alırlar; sıradə hərəkət edənlər ayaqlarını yerə daha möhkəm basırlar. İcra komandası qısa fasılədən sonra ucadan, kəskin və aydın verilməlidir. İcra komandası dərhal və dəqiq yerinə yetirilir.

Bölmənin və ya hərbi qulluqçunun diqqətini cəlb etmək məqsədilə xəbərdarlıq komandasında lazım gəldikdə bölmənin adı, yaxud hərbi qulluqçunun rütbəsi və soyadı deyilir: məsələn, “**Taqım (2-ci taqım) – Dur**”; “**Əsgər Talıblı, geriye – Dön**”. Silahla hərəkətlər yerinə yetirilərkən xəbərdarlıq komandasında silahın adı da göstərilə bilər, məsələn, “**Avtomatları sinəyə – Al**”.

Əsgərlərin (matrosların) düzülüşqabağı və sıradə vəzifələri:

- ▶ öz silahının, ona təhkim edilmiş və tapşırılmış döyüş və digər texnikanın, döyüş sursatının, fərdi mühafizə vasitələrinin, qazma alətlərinin və ləvazimatın saz və işlək vəziyyətdə olduğunu, hərbi geyim formasını yoxlamaq;
- ▶ hərbi formanın geyim qaydalarına riayət etmək, formanı və ləvazimatı öz bədəninə uyğunlaşdırmaq, yoldaşında gördüyü nöqsanları aradan qaldırmağa yardım etmək;
- ▶ sıradə öz yerini bilmək, onu tez və təlaşsız tutmağı bacarmaq, hərəkət zamanı təyin edilmiş interval və distansiyani saxlamaq, sıradan (maşından) icazəsiz çıxmamaq (düşməmək);

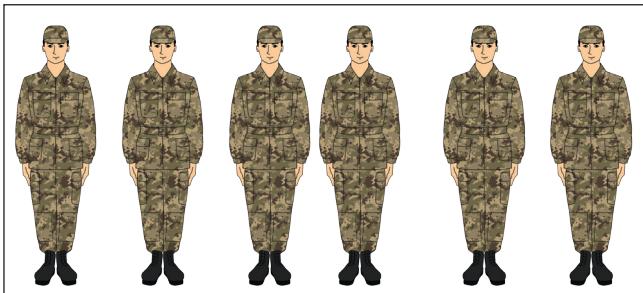
- sırada icazəsiz danışmamaq, tam sakitliyə riyət etmək;
- öz komandirlərinin əmrləri və komandalarına (siqnallarına) diqqətli olmaq, onları digər hərbi qulluqçulara mane olmadan düzgün və tez icra etmək;
- müşahidəçi olarkən əmr, göstəriş və komandaları (siqnalları) təhrif etmədən dəqiq, yüksək səslə və aydın ötürmək.

Bütün hərbi qulluqçuların saçı qısa və səliqəli olmalıdır.

Qadın hərbi qulluqçuların saçı çıyıllarını örtməməli, uzun olduqda arxadan yiğilməli, baş geyiminin daşınmasına mane olmamalıdır. Xidmət vaxtı makiyaj nəzərə çarpmamalı, zinət əşyalarından istifadə olunmamalıdır.

Sual və tapşırıqlar

1. Aşağıdakı sıralarda hansı qayda pozulmuşdur?



2. Əsgərin düzülüşqabağı və sırada vəzifələrini müqayisə edin.

3. Açıq sıranın elementlərini praktiki nümayiş etdirin.

4. Səfər sırasının elementlərini praktiki olaraq nümayiş etdirin.

5. Uyğunluğu müəyyənləşdirin.

1 Sıra Nizamnaməsi

2 Qarnizon və Qaroval Xidmət Nizamnaməsi

- a) silahı əlindən verməmək
- b) təntənəli keçid
- c) müəyyən olunmuş marşrutla hərəkət etmək
- d) baxış üçün düzülmək
- e) hücumun dəf edilməsi

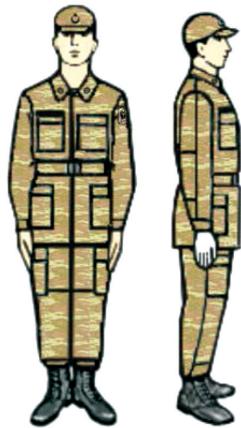
1 _____ 2 _____

Çap

10. SİLAHSIZ SIRA ÜSULLARI VƏ HƏRƏKƏTLƏR

Sıra duruşu

Sıra duruşu “Düzül” komandası ilə alınır. Bu komanda ilə hərbi qulluqçu cəld sıraya durmalıdır. Hərbi qulluqçu düz, dabanları birgə, ayaqqabıların burnunu ön xətt üzrə bir pəncə enində aralamalı, ayaqlarını dizlərdə gərginləşdirməməlidir. Gövdə dik tutulur, sinə bir qədər qabardılır, qarın boşluğu içəri çekilir, çiyinlər bərabər yüksəklikdə tutulur və yuxarı qaldırılmadan bir az geriyə alınır. Qollar sərbəst vəziyyətdə aşağı salınır. Əllərin barmaqları bitişik vəziyyətdə və orta barmaq şalvarın yan tikişi üzərinə qoyulur, ovuclar tam ayaqlara yapışdırılır. Baş yuxarı və düz saxlanılır, çənə qabağa verilmir, baxışlar irəli yönəlir. Hərbi qulluqçu hərəkətə hər an hazır vəziyyəti alır.



“Farağat” komandası verildikdə dərhal sıra duruşuna keçilməli və tərpənilməməlidir. Bu komanda ilə hərbi qulluqçu “Farağat” vəziyyətində durmalı, yerindən çıxmamalı, diqqəti yayındırmamalı və danışmamalıdır.

Əmr verildikdə və alındıqda, raport verildikdə, hərbi qulluqçular bir-birinə müraciət etdikdə, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni ifa edildikdə, əsgəri salam və komandalar verildikdə “Farağat” vəziyyəti komandasız alınır.

Azad vəziyyəti “Azad” komandası ilə alınır. “Azad” komandası ilə sol ayaq çiyin bərabərliyində aralıda qoyulur, qollar arxaya gətilir, əllər bel kəmərinin səviyyəsində, sağ əlin bilək hissəsi sol əlin ovcunun içine gəlir və sol əlin barmaqları ilə yüngülce sıxlılar, sağ əlin barmaqları yarıbüklümüş, bədən düz vəziyyətdə sərbəst saxlanılır. Sıraya “Azad” komandası verildikdə və bundan sonra komandir (reis) sıraya müraciət etdikdə əlavə komandaya qədər sıra “Azad” vəziyyətində durmağa davam edir.



“Geyim formasını – Düzelt!” komandası ilə sırada öz yerini tərk etmədən silahı, geyimi və ləvazimatı düzəltməli, sıradan çıxmak üçün bilavasitə rəisə müraciət edilməlidir. Yalnız böyük komandirin icazəsi ilə danışmaq və papiroş çəkmək olar. “Geyim formasını – Düzelt!” komandasından əvvəl “Azad” komandası verilir.

Baş geyimlərini çıxartmaq üçün **“Baş geyimini (baş geyimlərini) – Çıxart!”** komandası, baş geyimlərini geyinmək üçün **“Baş geyimini (baş geyimlərini) – Geyin”** komandası verilir. Təklikdə hərbi qulluqçular ehtiyac olduqda baş geyimini komandasız çıxarırlar və geyinirlər.

Baş geyimi sağ əllə çıxarıllaraq sol ələ ötürülür, sol əl azad buraxılmaqla baş geyiminin içəri tərəfi sol ayağa yapışdırılır və baş geyiminin kokardası qabağı baxaraq saxlanılır.

Yerində dönəmələr

Yerində dönəmələr **“Sağa – Dön”**, **“Yarimsağa – Dön”**, **“Sola – Dön”**, **“Yarimsola – Dön”**, **“Geriyə – Dön”** komandaları ilə yerinə yetirilir.

Geriyə (1/2 dairə), sola (1/4 dairə), yarimsola (1/8 dairə) dönəmə sol qola tərəf sol daban və sağ pəncə üstündə; sağa, yarimsaşa, sağ qola tərəf sağ daban və sol pəncə üstündə yerinə yetirilir.



Dönmələr iki sayda yerinə yetirilir: birinci sayda sıra duruşunu saxlayaraq ayaqları dizdən bükəmdən dönməli, bədənin ağırlığını qabaqdakı ayağın üstünə keçirməli, ikinci sayda o biri ayağı ən qısa yolla qabaqdakı ayağın yanına qoymalı.

Hərəkət

Hərəkətlər addımla və ya qaçaraq yerinə yetirilir. Addımla hərəkətin normal sürəti dəqiqdə 110–120 addım, addımın ölçüsü 70–80 sm olmalıdır. Qaçaraq hərəkətin normal sürəti dəqiqdə 165–180 addım, addımın ölçüsü 85–90 sm olmalıdır.

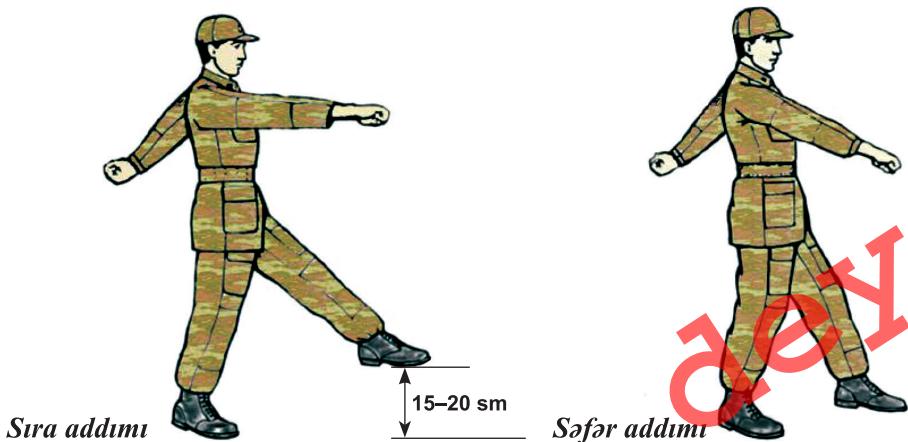
Addımlar iki cür olur: **sıra** və **səfər** addımları.

Səfər addımları ilə hərəkət edərkən “Farağat” komandası ilə sıra addımlarına keçilir. Sıra addımları ilə hərəkət edərkən “Azad” komandası ilə səfər addımlarına keçilir.

Sıra addımı ilə hərəkət edərkən pəncə yerə paralel, ayaqqabının burnu dərtilmiş vəziyyətə getirilməli, ayaq yerdən 15–20 sm qaldırılaraq yerə pəncə-daban üstündə möhkəm basılmalı və dərhal o biri ayaq yerdən aralanmalıdır.

Sıra addımları ilə hərəkətdə barmaqlar yarıbükülmüş vəziyyətdə, ovucun içi yerə baxaraq, qollar ilkin vəziyyətdən dirsəklər bükülmədən irəli ciyin səviyyəsinə və geriyə tam arxaya qədər açılır.

Səfər addımları ilə hərəkət edərkən ayaqqabının burnunu dərtmadan ayağı sərbəst qabağa çıxarmalı və yerə adı hərəkətdə olduğu kimi basmalı; qolları irəlidə kəmər səviyyəsinə qədər qaldırmaqla sərbəst hərəkət edilməlidir.



Hərəkəti dayandırmaq üçün komanda verilir: məsələn, “Əsgər – Dur”. Bu komanda ilə sağ və ya sol ayaq yerə basılaraq bir addım daha atılır və ayaqlar bir-ləşdirilərək “Farağat” vəziyyəti alınır.

Addımla hərəkətdə dönmələr “Sağa – Dön”, “Yarimsaşa – Dön”, “Sola – Dön”, “Yarimsola – Dön”, “Geriyə – Marş” komandaları ilə yerinə yetirilir.

Sağ və yarimsaşa dönmək üçün icra komandası sağ ayağın yerə basılması ilə eyni vaxtda verilir. Bu komanda ilə sol ayaqla bir addım ataraq sol ayağın pəncəsi üstündə dönməklə, eyni vaxtda sağ ayağı irəli ataraq yeni istiqamətdə hərəkət etməli.

Sola və yarımsola dönük üçün icra komandası sol ayağın yerə basılması ilə eyni vaxtda verilir. Bu komanda ilə sağ ayaqla bir addım atılır, sağ ayağın pencəsi üstündə dönükə eyni vaxtda sol ayaq irəli atılır və yeni istiqamətdə hərəkət edilir.

Geriyə dönük üçün icra komandası sağ ayağın yerə basılması ilə eyni vaxtda verilir. Bu komanda ilə sol ayaqla bir addım da atılır (birinci sayla), sağ ayağı yarımdırıq olmalı, dırsekleri bir az arxaya aparmalı; icra komandasında hərəkəti sol ayaqla başlamalı, qollar irəliyə və geriyə sərbəst hərəkət etməlidir.

Qaçaraq hərəkət “**Qaçaraq – Marş**” komandası ilə başlanır. Hərəkət durduğu yerdən başlandıqda xəbərdarlıq komandasında bədəni bir az irəli verməli, qollar yarımbükülü olmalı, dırsekleri bir az arxaya aparmalı; icra komandasında hərəkəti sol ayaqla başlamalı, qollar irəliyə və geriyə sərbəst hərəkət etməlidir.

Addımla yeridən qaçışa keçmək üçün xəbərdarlıq komandası ilə qollar yarımbükülü, dırsekler bir az arxaya aparmalı; icra komandası sol ayağın yerə basılması ilə eyni vaxtda verilir. Bu komanda ilə sağ ayaqla bir addım da atılıraq sol ayaqla hərəkətə başlanılır. Qaçışdan addımla hərəkətə keçmək üçün “**Addımla – Marş**” komandası verilir. İcra komandası sağ ayağın yerə basılması ilə eyni vaxtda verilir. Bu komanda ilə iki addım da qaçaraq sol ayaqla hərəkətə keçilir.

Sual və tapşırıqlar

1. Sizcə, “Geyim formasını – Düzəlt!” komandası hansı zərurətdən verilir?
2. Sıra duruşunu ardıcılıqla icra edin.
3. Komanda verilmədən “Farağat” vəziyyətinin alınmasının mahiyyətini izah edin.
4. Baş geyiminin çıxarılmasını və geyinilməsini göstərilən ardıcılıqla yerinə yetirin.
5. Şəkillərdəki uygunsuzluğu müəyyənləşdirin.



II. Həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyinin təminatı

Taktiki hazırlıq

11. Müasir ümumqoşun döyüşü
12. Motoatıcı manqanın (MAM) quruluşu və döyüş imkanı
13. Əsgərin döyüşdə vəzifələri
14. Əsgərin döyüşdə hərəkətləri
15. Əsgərin hücumda hərəkətləri
16. Əsgərin müdafiədə hərəkətləri

Döyüş təminatı

17. Döyüş təminatı
18. Zirehli texnikalalar
19. Motoatıcı manqanın mövqeyinin mühəndis təchizatı
20. Mühəndis maneələri

Atəş hazırlığı

21. 7,62 mm-lıq və 5,45 mm-lıq Kalaşnikov avtomatları və əl pulemyotları
22. 7,62 mm-lıq və 5,45 mm-lıq Kalaşnikov avtomatlarının və əl pulemyotlarının natamam sökülməsi və yiğilması
23. Atışın əsasları
24. 7,62 mm-lıq СВД tipli snayper tüfəngi
25. ПК, ПКМ və ПКТ pulemyotları
26. 40 mm-lıq РПГ-7 tipli tank əleyhinə əl qumbaraatanı
27. Əl qumbaraları
28. 9 mm-lıq Makarov tapançası (ПМ)

Hərbi topoqrafiya

29. Hərbi topoqrafiya
30. Ərazidə xəritəsiz səmtlənmə
31. Azimut istiqamətində hərəkət

Mülki müdafiə

32. Fövqəladə halların təsnifikasi
33. Texnogen və sosial xarakterli fəlakətlər
34. Təbii fəlakətlər
35. Kütləvi qırğıın silahları və onların fəsadları
36. Fərdi və kollektiv mühafizə vasitələri

11. MÜASİR ÜMUMQOŞUN DÖYÜŞÜ

Müasir silah və döyüş texnikası ilə təchiz olunmuş ordumuz başqa silahlı birləşmələrlə birlikdə doğma Vətənimizi, xalqımızın dinc həyatını, dövlət sərhədlərinin toxunulmazlığını və ərazi bütövliyünü etibarlı şəkildə qorumağa qadırıdır.

Taktika* orduların yaranması ilə meydana gəldi. Silahlar təkmilləşdirikcə, yeni silahlı mübarizə vasitələri yarandıqca, döyüş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinə cəlb olunan döyüş texnikasının sayı çoxaldıqca və şəxsi heyətin hazırlıq keyfiyyəti artdıqca taktikada da nəzərəçarpacaq dərəcədə inkişafa nail olundu.

Taktika dedikdə nə başa düşürsünüz?

Döyüşdə taktikanın rolü nədir?

Taktika hərb sənətinin tərkib hissəsi olub, döyüşə hazırlıq və onun aparılmasının üsul və qaydalarının nəzəriyyəsi və praktikasıdır.

1941–1945-ci illərdə alman faşizminə qarşı müharibədə taktika anlayışı təcrübədə tətbiq olunmuş və sürətlə inkişaf etdirilmişdir. Bu müharibədə bir çox komandanlar əldə etdikləri uğurlara döyüşlərdə həyata keçirdikləri taktiki gedişlər neticəsində nail olmuşlar. Həmyerlimiz, iki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülmüş tank qoşunları general-mayoru Həzi Aslanov sərkərdəlik qabiliyyəti sayesində Stalinqrad ətrafında faşist generalı Fridrix Paulyusun 6-cı ordusunu xilas etməyə atılan feldmarşal Erix fon Manşteynin "Don" qruplaşmasını darmadağın etmişdi.

Taktiki hazırlıq hissə və bölmələrin şəxsi heyətinin döyüşə hazırlıq və onun aparılmasının üsul və qaydasının öyrədilməsi məqsədilə aparılır, hissə və bölmələrin çöl vərdişlərinin əsasını təşkil edir.

Ümumqoşun bölmələrinin müharibələrdə və silahlı münaqişələrdə tətbiqi onların taktiki fəaliyyətlərdə iştirakı ilə həyata keçirilir.



Silahlı Qüvvələrin hərbi təlimləri

Taktiki fəaliyyətin əsas növləri:



Döyüş fəaliyyəti – müxtəlif forma və fəaliyyət üsullarının tətbiqi ilə tapşırığın yerinə yetirilməsində birləşmə və hissələrin mütəşəkkil fəaliyyətidir. Qoşunların, aviasiya və donanmanın taktiki fəaliyyətinin əsas formasıdır.

Döyüş fəaliyyətinin əsas növləri: hücum, müdafia.

Döyüş taktiki fəaliyyətin əsas formasıdır.

Döyüş – müəyyən bir ərazidə qısa vaxt ərzində düşməni darmadağın etmək və digər tapşırıqları yerinə yetirmək məqsədilə bölmə, hissə və birləşmələrin razılışdırılmış zərbə, atəş və manevridir.

Döyüş qələbəyə nail olmağın yeganə vasitəsidir.

Düşmənin darmadağın edilməsi və döyüsdə qələbə bütün silah növlərinin güclü zərbələri, onların nəticələrindən vaxtında istifadə, birləşmə, hissə və bölmələrin fəal və qətiyyətli hərəkətləri ilə qazanılır.

Daha əlverişli vəziyyətin tutulması, bölmələrin zərbə altından çıxarılması, lazımi vaxtda və yerdə güc və vasitələrin zəruri qruplaşmasının yaradılması məqsədilə bölmələrlə manevr həyata keçirilir. Bölmələrlə manevrin növləri – dövraləmə, yan-dankecmə, mövqedəyişmədir.

Ümumqoşun döyüşü – Quru Qoşunlarının bölmə, hissə və birləşmələrinin taktiki fəaliyyətinin əsas forması kimi, ordu və ordu korpusu əməliyyatlarının və bir sıra birgə əməliyyatların əsasını təşkil edir və QQ-nın müxtəlif qoşun növləri və xüsusi qoşunlarının, HHQ-nın, sahilyanı ərazilərdə isə HDQ-nın birgə səyi ilə aparılır.

Müasir ümumqoşun döyüşü – yüksək gərginliyi, döyüş fəaliyyətinin dinamikliyi, iti sürətliliyi, yerüstü və hava xarakterli olması, tərəflərin eyni vaxtda güclü atəşə məruz qalması, mürəkkəb taktiki vəziyyət və döyüş fəaliyyətinin bir növündən digərinə sürətli keçilməsi ilə səciyyələnir.

Ümumqoşun döyüşündə bölmələrdən kəşfiyyatın fasiləsiz aparılması, silah və hərbi texnikanın, mühafizə və maskalanma vasitələrinin bacarıqlı tətbiqi, yüksək hərəkətlilik və mütəşəkkillik, bütün mənəvi və fiziki gücün tam gərginliyi, yüksək qələbə əzmi, möhkəm intizam və birlik tələb olunur.



Təlimdə tər, döyüşdə zəfər!

Yalnız adı silahların tətbiqi ilə aparılan ümumqoşun döyüşünün əsasını düşmən bölmələrinin ardıcıl darmadağın olunması təşkil edir. Bu zaman onlara etibarlı atəş və radioelektron zərvərvurma, eyni vaxtda onun ehtiyatlarına və dərinlikdə olan mühüm obyektlərinə güclü təsir, qarşıya qoyulan tapşırıqların yerine yetirilməsi üçün güc və vasitələrin vaxtında cəmləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Sual və tapşırıqlar

1. T-34 markalı 17 nömrəli tank sizə kimi xatırladır?
2. Müasir ümumqoşun döyüşünün dinamikliyini, sürətliliyini, döyüş qabiliyyətinin bir növündən digərinə tez keçməsini nə ilə əsaslandırma bilərsiniz?
3. Döyüşdə düşmənin darmadağın edilməsi prosesini mexaniki saatın iş principi ilə müqayisə edin.
4. 2016-ci il 4 aprel döyüsləri haqqında məlumat toplayıb təqdimat hazırlayın.
5. Döyüş fəaliyyətinin əsas növlərinin gündəlik həyatımızda yeri və rolü haqqında məruzə hazırlayın.

Çap üçün

Silah işaretləri

	Piyada silahı
	Reaktiv qurğu və qumbaraatan
	İdarəolunan raket silahı
	Çoxatımlı idarəolunan raket
	Odsاقan silah
	Yüksek trayektoriyalı silah
	Zenit silahı
	Tank əleyhinə silah

Texniki işaretlər

	Tank
	БМП
	БТР
	БПМ
	Zirehli maşın (ümumi)
	Zirehsiz maşın (ümumi)
	Zirehli təkərli maşın
	Üzən yük daşıma maşını
	Mina trallı tank
	Mina silindri tank

Qoşun növü, xidmət və bölmə (hissə, birləşmə) işaretləri

	Atıcı bölmə
	Motoatıcı bölmə (avtomobil üzərində)
	Motoatıcı bölmə (BTP üzərində)
	Mexanikləşdirilmiş bölmə
	Tank bölməsi
	Qumbaraatan bölməsi
	Kəşfiyyat bölməsi
	Zirehli kəşfiyyat bölməsi

	Artilleriya bölməsi
	Özüyeriyən artilleriya bölməsi
	Reaktiv artilleriya (yarış) bölməsi
	Özüyeriyən (təkərli) yarış bölməsi
	Taktik raket bölməsi
	Operativ-taktiki raket bölməsi
	Tankəleyhinə bölmə
	Təmir bölməsi
	Özüyeriyən təmir bölməsi
	Tank əleyhinə artilleriya bölməsi
	Tank əleyhinə qumbaraatan bölməsi

12. MOTOATICI MANQANIN (MAM) QURULUŞU VƏ DÖYÜŞ İMKANI

Motoatıcı bölmənin döyüş imkani nədir?

Motoatıcı manqa (MAM) ən kiçik taktiki bölmədir. O, təşkilati olaraq motoatıcı taqımının tərkibinə daxildir. Manqa piyadaların döyüş maşını (БМП) və ya zirehli transportyor (БТР), yaxud avtomobil üzərində ola bilir.



БМП tırtılı, zirehli maşındır, şəxsi heyəti ön xəttə çatdırmaq, onun mobilliyyini və silah gücünü artırmaq, tanklarla birgə hərəketini təmin etmək üçündür. Onun üzərində METİS (FAQOT) tipli tank eleyhinə idarəolunan raket (TƏİR), 30 mm-lıq avtomatik top, 7,62 mm-lıq Kalashnikov pulemyotu quraşdırılmışdır. Bu maşın yüksək manevr imkanına malikdir. Su manələrindən, yolsuz ərazilərdən, bataqlıq və qalın qar olan yerlərdən keçməyə qadirdir. O, nüvə silahından müdafiə və gecəgörmə cihazları ilə təchiz olunmuşdur.

BTP – təkərli döyüş maşınıdır, manqanın şəxsi heyətini ön xəttə çatdırmaq, onun mobilliyyini və silah gücünü artırmaq üçündür. 14,5 mm-lıq KΠBT, 7,62 mm-lıq PKT pulemyotları ilə təchiz olunmuşdur.

Avtomobil üzərində təşkilatlanan manqanın ön xəttə çatdırılması və mobilliyyinin artırılması ΓA3-3308 Sadko markalı avtomobilərdə həyata keçirilir.

Döyüş imkanı – bölmələrin müəyyən edilmiş müddətdə və konkret şəraitdə hər hansı tapşırığı yerinə yetirmək imkanı ilə xarakterizə edilən keyfiyyət göstəricisidir.

Manqanın döyüş imkanı:

- şəxsi heyətin sayından;
- şəxsi heyətin döyüş hazırlığının səviyyəsindən;
- şəxsi heyətin mənəvi-psixoloji vəziyyətindən;
- mövcud silah və texnikanın vəziyyətindən;
- manqa komandirinin hazırlığından asılıdır.

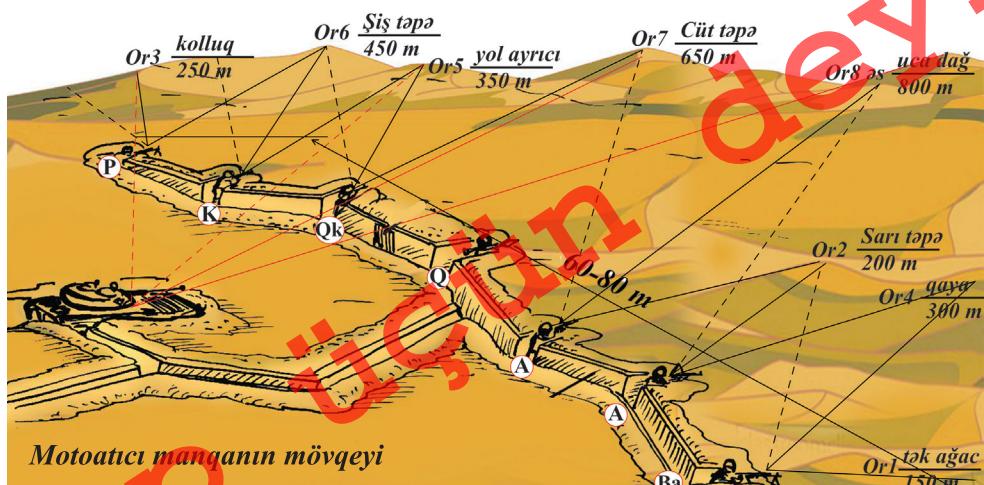
Döyüş imkanına düşmənin əks-təsirinin xarakteri, ərazi, havanın şəraiti, sutkanın (gəcə və ya gündüz) vaxtı əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Motoatıcı manqanın döyüş imkanları onun atəşəşçəma və manevrətmə imkanları ilə xarakterizə olunur.

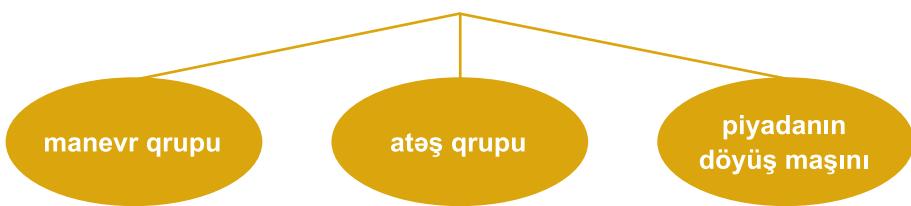
Manqanın döyüş imkanına, əsasən, onun həmlə obyekti, səngərdə düşmənin canlı qüvvəsi və hücumun davamı istiqamətində olan tank, top, pulemyot və başqa atəş vasitələri daxil ola bilər. Manqa mövqeyi müdafiə edərkən tankla gücləndirilmiş motoatıcı təqimin həmləsini dəf edə bilər.

Motoatıcı manqanın müdafiəsinin quruluşuna aşağıdakılardır:

- döyüş düzülüşü;
- döyüş mövqeləri;
- atəş sistemi.

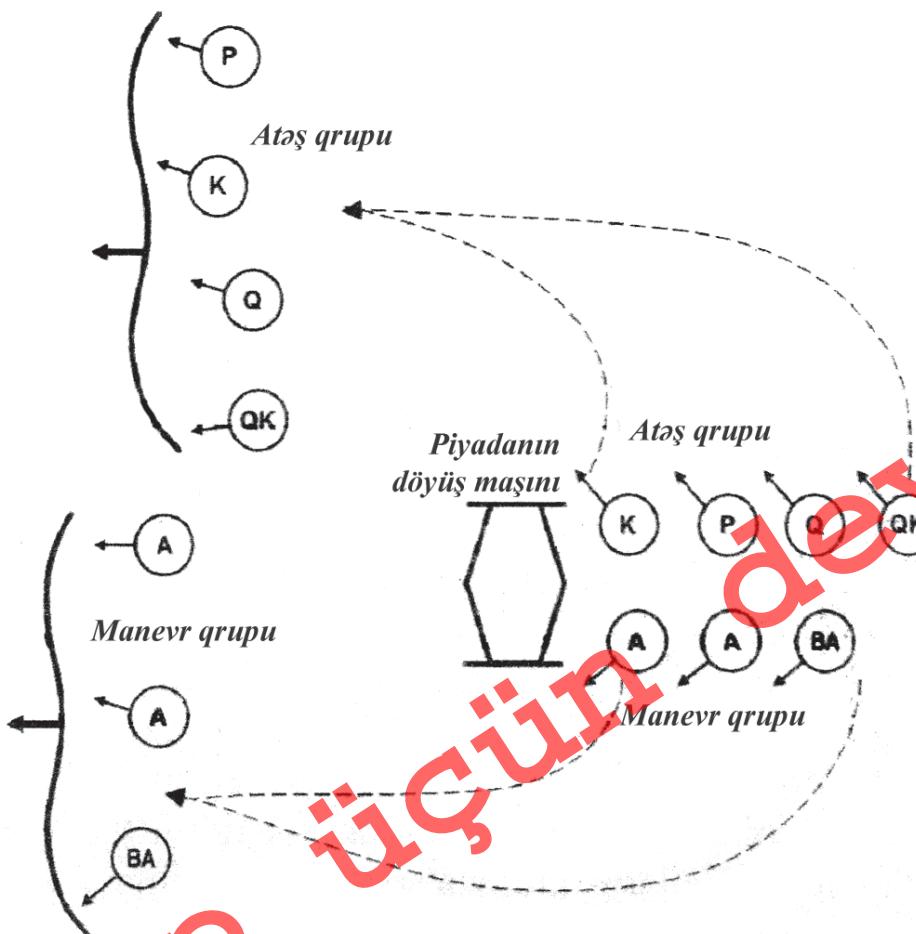


Motoatıcı manqanın döyüş düzülüşü:



Manevr qrupu baş atıcı və iki atıcıdan, atəş qrupu isə manqa komandiri, qumbaraatan, qumbaraatanın köməkçisi və pulemyotçudan ibarətdir.

Motoatıcı manqa təqiminin tərkibində hücumda keçir və ya tank təqimini verilir. Piyada düzülüşündə motoatıcı manqa 50 m qədər cəbhədə hücumda keçir. Hücumda manqanın manevr imkanı hücumun tempi, müdafiədə isə müəyyən vaxt ərzində mövqedəyişmə imkanı ilə xarakterizə olunur.



Çap
üçün deyill

Hücumda motoatıcı manqaya həmlə obyekti və hücumun sonrakı istiqaməti təyin olunur.

Həmlə obyekti, adətən, birinci səngərdə və müdafiənin yaxın dərinliyində düşmənin səngərlərdə və digər mühəndis qurğularında müşahidə olunan canlı qüvvəsi, həmçinin tanklar, toplar, tank əleyhinə raket kompleksləri, pulemyotlar və düşmənin digər atəş vasitələridir.

Motoatıcı manqa müdafiədə, bir qayda olaraq, motoatıcı təqimin tərkibində fəaliyyət göstərir. Müdafiədə cəbhə boyu 60–80 metrə qədər mövqeni müdafiə edir.

Dağılıq, meşəlik və digər çətin keçilən ərazilərdə manqanın döyüş mövqeyi müxtəlif ölçülərdə ola bilər.

Müasir silahlarla silahlanmış Motoatıcı manqa düşmənin tankları və zirehli maşınları, alçaqdan uçan təyyarə və helikopterlə uğurlu mübarizə aparmağa, onun atəş vasitələrini və canlı qüvvəsini məhv etməyə qadirdir. O, hücumda düşmənin 1-2 tankını, BTP-ni, bir qrup əsgərini (həmlə obyekti), müdafiədə isə 2–3 tankını, 1-2 BTP-ni və 12–15 əsgərini məhv etmə imkanına malikdir.

Sual və tapşırıqlar

1. Bu manqalarda silahların fərqli olmasını necə əsaslandırırsınız?
2. Döyüş imkanı ilə şagirdlərin bilik imkanını müqayisə edin.
3. Manqanın mövqeyi dağılıq, meşəlik və çətin keçilən ərazilərdə müxtəlif ölçülərdə olmasını necə izah edə bilərsiniz?
4. MAM-ın döyüş imkanının mətndə göstərilən faktlardan (səh. 55) asılılığını izah edin.
5. Məktəbinizin XI sinif şagirdlərinin qatıldığı sınaq imtahanının nəticələrinə görə, hər sinfin bilik imkanını hesablayın.



13. ƏSGƏRİN DÖYÜŞDƏ VƏZİFƏLƏRİ

Hər bir hərbi qulluqçu öz silahını və döyüş texnikasını mükəmməl bilməli, daima döyüşə hazır vəziyyətdə saxlamalıdır. Silahını ustalıqla tətbiq etməli, yoldaşı yaralandıqda, yaxud həlak olduqda onu əvəz etməyə daim hazır olmalıdır.

Döyüşdə əsgərin vəzifələrini necə təsəvvür edirsiniz?

Hər bir hərbi qulluqçunun borcudur:

- döyüşdə fəaliyyətlərin üsul və fəndlərini bilmək, silahla davranış bacarıqlarını vərdiş halına getirmək;
- alınmış tapşırığı bilmək və anlamamaq;
- ərazinin və düşmənin keşfiyyatını aparmağı bacarmaq, düşməni vaxtında aşkarlamaq və məhv etmək;
 - atəş mövqeyini seçməyi və təchiz etməyi bacarmaq;
 - səngəri və sığınacağı cəld hazırlamağı, onların maskalanmasını bacarmaq;
 - müdafiədə mətin və iradəli, hücumda qətiyyətli və cəsarətli olmaq;
 - düşmənin alçaqdan ucan hava hədəflərinə atəş açmağı bacarmaq;
 - tank və piyada əleyhinə minaları qurmaq və zərərsizləşdirmək;
 - döyüşdə öz yerini komandirin icazəsi və ya əmri olmadan tərk etməmək;
 - silahları və döyüş sursatını hazırlamağı, maqazinləri, qatarları cəld doldurmağı bacarmaq, sursatın sərfiyyatına nəzarət etmək, döyüş sursatı ehtiyatlarının yarısının sərfi barədə komandirinə vaxtında məruzə etmək.

Hər bir əsgər və çavuş öz komandirini döyüşdə müdafiə etməli, o yaralandıqda və ya həlak olduqda bölmə üzərində komandanlığı cəsarətlə öz üzərinə götürməlidir.

Manqa komandirinin borcudur:

- manqaya bacarıqla rəhbərlik etmək və alınmış tapşırığın yerinə yetirilməsini inadla həyata keçirmək;
- tabeçilikdə olanlara fəallıq, cəsarətlilik nümunəsi göstərmək;
- rabitə vasitələri ilə işləməyi bacarmaq, təqim komandiri ilə dayanıqlı rabitə əlaqəsi saxlamaq;
 - təqimin silahlarından və döyüş maşınından sərrast atəş açmağı bacarmaq;
 - topoqrafik xəritələrlə işləməyi, hədəflərin yerini müəyyən etməyi və onları xəritəyə qeyd etməyi bacarmaq;
 - döyüş maşınını və manqanın silahlarını bilmək, onları saz vəziyyətdə saxlamaq;
 - təqim komandiri və onun müavininin vəzifələrini bilmək, ehtiyac olduqda icra etmək.

Qumbaraatanın, atıcı-qumbaraatan köməkçisinin, pulemyotçunun, baş atıcı-nın və atıcının borcudur:



- döyüşdə fəaliyyətlərin üsul və fəndlərini bilmək, onları avtomatizmə çatdırmaq;
- silahını mükəmməl bilmək, onu daima döyüşə hazır vəziyyətdə saxlamaq, ondan sərrast atəş açmağı bacarmaq;
- fasiləsiz müşahidə aparmaq;
- qonşuları müşahidə etmək və onları atəşlə dəstəkləmək;
- desant bölməsindəki cihaz və mexanizmlərdən istifadə etməyi bacarmaq;
- döyüş sursatının hazırlanması və yüklənməsi zamanı tuşlayıcı operatora, texniki qulluq və təmir zamanı isə sürücü-mexanikə kömək etmək;
- manqasından aralı düşdükdə dərhal yaxındakı manqaya qoşularaq döyüşü davam etdirmək.

Tuşlayıcı-operatorun (pulemyotçunun) borcudur:

- döyüş maşınının silahlarından, müşahidə, nişanalma cihazlarından bacarıqla istifadə etmək və onları saz vəziyyətdə saxlamaq;
- silahlı davranış bacarığını avtomatizmə çatdırmaq;
- komanda ilə və ya sərbəst aşkar edilmiş hədəfləri məhv etmək;
- döyüş maşını silahlarının atəsi ilə motoatıcı manqanın fəaliyyətini dəstəkləmək;
- atəş mövqeyi seçkən ərazidən yararlanmaq;
- silahlara və nişangah qurğularına texniki qulluq göstərmək;

- döyüş sursatlarını döyüşə hazır vəziyyətə gətirməyi və yerləşdirməyi bacarmaq;
- rabitə vasitələri ilə işləməyi bacarmaq;
- manqa komandirinin vəzifələrini bilmək, ehtiyac olduqda onu əvəz etmək.

Sürütü-mexanikin borcudur:

- döyüş maşınının quruluşunu, texniki imkanlarını, texniki qulluq qaydalarını bilmək, daima döyüşə hazır vəziyyətdə saxlamaq;
- ilin və sutkanın istənilən vaxtında və müxtəlif ərazidə döyüş maşınını bacarıqla idarə etmək;
- müxtəlif düzülüşdə yerini, ara məsafəsini, süreti saxlamaq;
- bölməsinin yerini və ya fəaliyyət istiqamətini bilmək;
- komandaları, idarəetmə siqnallarını bilmək və yerinə yetirmək;
- nasazlıq baş verərsə, onun aradan qaldırılması üçün tədbir görmək;
- yanacaq və yanacaq sürükü materialları növlərini və sərfi normalarını bilmək;
- hərəkət zamanı ərazidə bacarıqla istifadə etmək;
- atəş və müşahidə aparmaq üçün əlverişli şərait yaratmaq;
- atəş mövqeyini vaxtında və cəld dəyişmək;
- döyüş maşını silahlarından atəş açmağı bacarmaq.

Snayperin borcudur:



- snayper fəaliyyətinin üsul və fəndlərini bilmək, avtomatizmə çatdırmaq;
- silahını mükəmməl bilmək, onu daima döyüşə hazır vəziyyətdə saxlamaq, ondan sərrast atəş açmağı bacarmaq;
- fasiləsiz müşahidə aparmaq, komanda ilə, yaxud müstəqil aşkar etdiyi hədəflərin ən vacibini məhv etmək;

- ərazidə səmtlənməyi, əlverişli mövqeyi tutmaq məqsədilə cəld və gizli hərəkət etmək üçün ərazidən faydalana bilmək.

Sanitar-atıcının borcudur:

- ilk yardım göstərilməsi üçün tibbi avadanlığı bilmək, əlaltı vasitələrdən bacarıqla istifadə etmək;
- döyüş meydanında xəstələrin və yaralıların axtarış tapılmasını, toplanmasını, qorunmasını həyata keçirmək və onlara ilk yardım göstərmək;
- hərəkət imkanı olan yaralı və xəstələrə tibb postunun yerini göstərmək;
- döyüş maşınında yaralıları təxliyə etməyi bacarmaq.

Sual və tapşırıqlar

1. Hərbi qulluqçudan döyüş zamanı hansı xüsusiyyətlər tələb olunur?
2. Snayperin vəzifələrində hansı fərqli xüsusiyyətlər var?
3. Döyüş sursatının hazırlanması dedikdə nə başa düşürsünüz?
4. MAM-ın hərbi qulluqçularının vəzifələrinin oxşar və fərqli cəhətlərini izah edin.

1

Pulemyotçu

2

Snayper

- a) diqqətlə müşahidə aparmaq, aşkar etdiyi hədəfin ən vacibini məhv etmək;
- b) qonşuları müşahidə etmək və onları atəşlə dəstəkləmək;
- c) silahını mükəmməl bilmək və onu daima döyüşə hazır vəziyyətdə saxlamaq, ondan sərrast atəş açmağı bacarmaq;
- d) ərazidə səmtlənməyi, əlverişli mövqeyi tutmaq məqsədilə cəld və gizli hərəkət etmək;
- e) desant bölməsindəki cihaz və mexanizmlərdən istifadə etməyi bacarmaq.



14. ƏSGƏRİN DÖYÜŞDƏ HƏRƏKƏTLƏRİ

Döyüşdə qələbəyə ayrı-ayrı əsgərlərin, tankın və digər zirehli döyüş texnikasının, topun, minaatanın və onların heyətlərinin birgə hərəkətləri ilə nail olunur. Hər bir döyüşçü düşməni canlı qüvvə və döyüş texnikası sarıdan nə qədər çox itkiyə məruz qoyarsa, hücumda bölmənin irəliləmə tempi yüksələr, müdafiə isə düşmən üçün alınmaz olar.

**Müasir ümumqoşun döyüşündə əsgərin rolü nadən ibarətdir?
Qələbəyə necə nail olmaq olar?**

Əsgərin hərəkət etməsi

Müasir ümumqoşun döyüşündə şərait çox tez dəyişir. Bölmələr müxtəlif fənd və üsullar tətbiq etmək məcburiyyətdində qalırlar. Əsgər döyüş meydanında istenilən ərazi şərtlərində düşmənin atəşi altında öz silahından bacarıqla istifadə etməklə düşməni zərərsizləşdirib məhərətlə irəliləməlidir.

Azərbaycan xalqının Milli Qəhrəmanı Mübariz İbrahimov 19 iyun 2010-cu ildə gecə saatlarında Tərtər istiqamətində bir kilometrlik minalanmış məsafəni keçərək işgal altında olan Çaylı kəndindəki mənfur düşmənin çox sayıda əsgər və zabitini məhv etmişdir. Düşmənin öz silahlarını özüne qarşı istifadə edərək təkbaşına 5 saat ərzində düşmən ordusuna qarşı döyüşmüştür. Ermənilərdə belə təəssürat yaranmışdır ki, onlara qarşı Azərbaycan Ordusu hücuma keçib. Gecənin qaranlığında çəşbaş qalan düşmən əlavə qüvvələrini də köməyə çağrırmışdı.

Mübarizdə olan Vətən, torpaq sevgisi, vətənpərvərlik ruhu və qəhrəmanlıq Azərbaycan əsgərinin nəyə qadir olduğunu bütün dünyaya sübut etmişdir.

Piyada hərəkət zamanı ərazidən və düşmənin atəşindən asılı olaraq əsgər müxtəlif üsullarla irəliləyə bilər:

- sürətli addımlarla, qaçaraq (ayaq üstə, yaxud əyilərək);
- qaçaraq yerdəyişmə, yaxud sürünenərək keçmə.

Məsələn, həmlənin gedişində əsgər qaçaraq, yaxud sürətli addımla el qumbarşını tulladıqdan sonra, adətən, qaçaraq irəliləyir. Düşmənin müdafiəsinin dərinliyində hücum zamanı şəraitə uyğun olaraq bütün üsullar tətbiq edilir.



Açıq ərazidə düşmənin atəsi altında ona yaxınlaşış həmlə hüduduna çıxmaq üçün qaçaraq irəliləyirlər. Bunun üçün uzanmış vəziyyətdə hərəkət marşrutu və nəfəs dərmək üçün gizli yer gözaltı etmək vacib şərtdir. Sonra cəld qalxaraq həmin nöqtəyə irəliləmək lazımdır. Gözaltı edilmiş nöqtəyə çatdıqda sol böyru üstə uza-naraq üzü üstə çevrilmək və kənara diyirlənmək (sürünmək) lazımdır.

Qaçaraq hərəkətdə məsafə orta hesabla 20–40 addım təşkil edir. Bu vaxt ərzində düşmən fiziki olaraq atəş açmağa macal tapmır. Komandirin göstərdiyi hüdudda əsgər başqa əsgərlərin qaçaraq keçməsini himayə etmək və müşahidə üçün əlve-rişli yer seçərək atəşə hazırlaşır. Döyüşdə müəyyən məsafləni düşmənə hiss etdir-mədən qötətmə zərurəti yarandıqda sürünərək irəliləmək lazımdır.

Düşməni məhv etmək, sağ qalıb döyüş tapşırığını yerinə yetirmək üçün onu birinci görmək, qabaqlayaraq atəş açmaq lazımdır.

Əsgər döyüşdə silahını və qumbarasını komanda ilə, yaxud müstəqil tətbiq edir. Müstəqil, adətən, yaxın döyüşdə atəş açılır, qumbara atılır. Bu vaxt yüksək sayıqlıq, silahı tətbiq etməyə həmişə hazır olmaq, əsgəri bacarıqlılıq vacib əhəmiyyət kəsb edir. Döyüşdə hərəkətdə, dayanmada, dizi üstə, uzanaraq, səngərdən, daldalana-caqdan, pəncərədən, aşağıdan-yuxarı, yuxarıdan-aşağı, döyüş maşınının mağza-lından, ağacın arxasından və s. vəziyyətlərdən atəş açmaq qəcilməzdır. Bütün bunlara əsgər hazırlıqlı olmalıdır.

Döyüşdə maneələrin dəf edilməsi

Döyüş şəraitində döyüşçülər müxtəlif təbii və süni maneələri dəf etmək məcburiyyətində qalırlar. Çayları və müxtəlif su maneələrini, adətən, daimi və ya xüsusi düzəldilmiş körpülərdən, bərələrdən, yaxud üzən döyüş maşınının köməyi ilə keçirlər. Su maneələrini dayanmadan, düşmən üçün gözlənilmədən keçmək çox vacibdir. Çayın kənarında ləngimək hücumun tempini aşağı salır və bu, düşmənin mənafeyinə xidmət edəcəkdir.

28 iyun 1944-cü ildə 35-ci tank alayı Həzi Aslanovun komandanlığı altında Berezna çayının sahilinə çıxır. İstehkamçıların hazırladıqları körpü tanklarının ağırlığına davam getirmir. Batırılmış tanklardan körpü improvisə edilərək Həzi Aslanov "Vilis"ində bir zirehli transportyorum və avtomatçı taborun müsəyləti ilə çayın qərb sahilinə keçir. İyunun 29-dan 30-na keçən gecə qəfil həmlə ilə Pleşenici rayonunun mərkəzini ələ keçirərək Sovet ordusunun Berezna çayını bütün cəbhe boyu keçməsinə şərait yaradır. Bu hücum nəinki alman, ələ sovet komandanlığı üçün də gözlənilməz olur. Göstərdiyi bu qəhrəmanlıq gərgə tank qoşunları general-majoru Həzi Aslanov ikinci dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülür.

Əsgərlər su maneələrini bir-bir, yaxud iki-iki keçirlər. Şərait imkan verdikdə ayaqqabılарını və təchizatlarının bir hissəsini çıxardaraq çiyinlərində keçirməyə icazə verilir. Axın sürətli olduqda çayı keçərkən suyun aparmasına yol verməmək üçün sahildən sahile kəndir çəkilib bərkidilir. Əsgərlər kəndirdən tutaraq 8-10 metr ara məsaflə ilə üzüb keçirlər.

Suya girməzdən əvvəl qol və ayaq köbələrini açmaq, cibləri tərsinə çevirmək, ayaqqabıları kəmərin altına keçirmək, əşya torbasını geyinmək, silahı əşya torbasının üstünə qoyaraq və qayışı qolların altına salaraq sinə üzərindən keçirmək lazımdır.

Müasir döyüşdə müxtəlif mühəndis maneələri geniş tətbiq olunur. Düşmənin qurduğu maneələri və onları qoruyan atəş vasitələrini aşkar etmək üçün fasiləsiz keşfiyyat aparmaq lazımdır. Həmin atəş vasitələri susdurulduğdan sonra bu maneələr keçidlər açılmaqla dəf edilir. Keçidləri qaranlıqdan, məhdudgörmə şəraitində yaralaranaraq gizlincə də dəf etmək olar. Otu saralmış kiçik təpəciklər, yol örtüyünün pozulması, torpağın çökmesi, yerdə hündür çəkilmiş məftil, qar üzərində ayaq və maşın təkərinin izləri və s. əlamətlər minaları aşkar etməyə kömək edir.

Meşədə hücum edən döyüşçülər qalaqlarla, şəhərdə isə barrikadalarla rastlaşa bilərlər. Tikanlı məftildən piyada, dəmir yolu relslərindən isə tank əleyhinə kirpi həzirlanır, hər ikisi minalanmış ola bilər.

Zəhərli sahənin (ərazinin) dəf edilməsi

Hücumun qarşısını almaq və ya onu ləngitmək məqsədilə düşmən başqa kecid olmayan yerdə zəhərli sahələr yaradır. Zəhərli maddələrdən zədə almamaq üçün çox diqqətli olmaq lazımdır. Zəhərli maddələrin tətbiqi əlamətlərini aşkar edən kim əsgər əleyhqaz geyinməli, komandirinə məruzə etməli və sonra onun göstərişi ilə hərəkət etməlidir. Hücumda zəhərli ərazinin yanından ötüb-keçmək mümkün deyilsə, bu ərazini əvvəlki döyük düzülüşündə keçmək lazımdır.

Əsgər zəhərli ərazini uzunməsafeli qaçıyla çox cəld keçməlidir. Bu zaman nə-zərəçarpan çox zəhərli sahələri dolanaraq dəf etməlidir. Nəfəs dərmək üçün yeri bitki örtüyü olmayan sahədə seçmək lazımdır. Bütün hallarda xəndeklərdən, çuxurlardan, səngərlərdən və s. yerlərdən kənar keçilməlidir. Belə çuxurlarda zəhərli hava çöküntü əmələ getirir. Toz qaldırmaq, bitkilərə bədənin açıq yeri ilə toxunmaq olmaz.

Deqazasiya – paltarın, təchizatın və silahın üzərindən zəhərli maddələrin təmizlənməsi deməkdir. Bu əməliyyat fərdi deqazasiya paketi vasitəsilə yerinə yetirilir.

Zəhərlənmiş ərazidən çıxdıqdan sonra silahın tam sanitər təmizləmə və deqazasiyası həyata keçirilir. Bundan sonra mühafizə vasitəsi çıxarılır. Bu vaxt əsgər arxasını küləyə eks döndərməlidir. Mühafizə vasitəsinə küləyin əsdiyi istiqamətdə tulayaraq geri çəkilmək lazımdır.

Atış üçün yerin seçiləsi

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, döyükün əsas məqsədi düşməni məhv etməkdir. Bunun üçün əsas vasitə atəşdir. Hücumun gedişində eks-həmləni dəf edərkən, yaxud müdafiəyə keçərkən hər bir əsgər, hər şeydən əvvəl, atış üçün əlverişli mövqə seçilir və onu təchiz edir. Bu mövqə elə seçilir ki, düşməni müşahidə etmək, ona atəş açmaq

mümkün olsun, seçilmiş mövqe düşmənin müşahidəsindən gizli qalsın və onun atəşindən qorunmuş olsun.

Açıq ərazidə komandirin göstərdiyi yeri seçmək, səngər qazmaq və tez maskalanmaq vacibdir. Dağlıq ərazidə, dağın zirvəsində, topoqrafik yalnızca mövqe seçmək olmaz. Düşmən tərəfə olan yamacda mövqe tutmaq məqsədə uyğundur. Mövqeni hazırlayarkən əsgər bir an belə müşahidəni zəiflətməməlidir.

Artilleriya mərmisinin əmələ getirdiyi çuxur, demək olar ki, hazır səngərdir, düşmən tərəfdən divarı çapmaq və ehtiyac olarsa, dərinləşdirmək lazımdır.

Yaşayış məntəqəsində hasarlar, daş binalar, divar qalıqları və s. düşmənin atəşindən qorunmaq üçün geniş istifadə edilir. Bacarıqlı döyüşçü daş tikildən ağılla istifadə etdikdə düşmənin üstün qüvvələrinin həmlələrini dəf edə bilər.



Sual və tapşırıqlar

1. Gözaltı etdiyin nöqtəyə çatdıqda sol böyrü üstə uzanaraq üzü üstə çevirilmək və kənara diyirlənmək. Bu hərəkəti praktiki yerinə yetirin. Kənara diyirlənməyə ehtiyac varmı?
2. Hücum zamanı çayın kənarında ləngimək nə ilə nəticələnə bilər?
3. Su maneəsini keçməzdən əvvəl qol və ayaq köbələrini açmaq, cibləri isə tərsinə çevirmək hansı məqsədlə həyata keçirilir?
4. Sizcə, dağın zirvəsində, topoqrafik yalnızca mövqe tutmaq nə qədər məqsədə uyğundur?
5. Sizcə, zəhərli ərazinin yanından keçmək üçün hansı faktorları nəzərə almaq lazımdır?
6. “Düşmənin öz silahlarını özünə qarşı istifadə etmək” dedikdə nə başa düşürsünüz?
7. Mübarizin vida maktubunu diqqətlə oxuyun.
8. Manqalarınızı MAM tərkibindəki vəzifələrə uyğunlaşdırın, qaçaraq yerdəyişmə ilə irəliləməni praktik olaraq idman zalında, məktəbin həyətində yerinə yetirin.

15. ƏSGƏRİN HÜCUMDA HƏRƏKƏTLƏRİ

Əsgər hücumda, bir qayda olaraq, manqanın tərkibində fəaliyyət göstərir. Hücum tapşırığını manqa komandirindən alır. Manqa komandiri ərazinin relyefini, hava şəraitini, düşməni, əsgərin silahının döyüş imkanını və ən başlıcası, aldığı döyüş tapşırığını əsas götürərək şəxsi heyət arasında vəzifə bölgüsü aparır.

Futbol oynadığınız zaman hücum etmədən rəqib komandanın qapısına qol vurmaq mümkün mü?

Hücum düşməni darmadağın (məhv) etmək, təyin olunmuş obyekti ələ keçirmək və sonrakı fəaliyyətlərin aparılması üçün şərait yaratmaq məqsədile aparılır.

Darmadağın dedikdə düşməni elə bir təlafata uğratmaq başa düşülür ki, o, tam və ya qismən döyüş qabiliyyətini itirmiş olsun.

Əsgər döyüş tapşırığını alarkən aydınlaşdırmalıdır:

- hücumun istiqamətini;
- düşmənin heyətini, yerini, fəaliyyətini;
- taqımın, manqanın döyüş tapşırığını və öz vəzifələrini;
- BMPI-dən düşürüləcəyi yeri və qaydasını;
- mühəndis maneələrini (əngəlləri) dəfətmə qaydasını;
- idarəetmə və qarşılıqlı elaqə siqnallarını;
- hücumu hazırlama vaxtını;
- hansı tankın arxasında fəaliyyət göstərəcəyini;
- tankın və artilleriyanın atəşindən istifadəni.



MAM-un
BMPI-dən
düşmə anı

Çap
üçün

Hücuma hazırlaşmaq qaydası

Əsgər hücuma hazırlaşarkən:

- silahının saz olmasını bir daha yoxlayır və onu döyüşə hazırlayıır;
- döyüş sursatının lazımı qədər olduğunu yoxlayır;
- fərdi mühafizə vasitələrinin sazlığını yoxlayır;
- səngərdən rahat çıxmaq üçün onun ön divarında oyuq açır.

Gecə hücumuna hazırlaşarkən:

- gecə vaxtı istiqaməti bəlli edə biləcək yerli əşyaları yadında saxlayır;
- gecə nişangahı olan əsgərlər onların da saz vəziyyətdə olmasını yoxlayır;
- güllələri maqazinlərə bir izburaxan, iki adı güllə olmaqla doldurur.

Həmləyə keçmək qaydası

“Manqa, həmləyə hazırlaş!” komandası ilə əsgər:

- süngü-bıçağını avtomata birləşdirir;
- nişangahı “n” və ya “3” vəziyyətinə getirir;
- təchizatını hərəkət zamanı mane olmaması üçün bərkidir;
- ayağını oyuğa qoyub əllərini sıpərə dirəyərək səngərdən cəld çıxmağa hazır olur;
- bu zaman düşməni daha diqqətlə müşahidə edir.

“Manqa, həmləyə irəli!” komandası ilə əsgər:

- Digər əsgərlərlə birlikdə səngəri tərk edir və tankın ardınca manqanın döyüş zəncirində irəli atılır;
- Öz atəşi ilə düşmənin atəş vasitələrini (ilk növbədə tank əleyhinə silahlarını) məhv edir;
- Düşmənin ön xəttinə 25–40 m qalmış manqa komandirinin “Manqa, qumbalarla atəş!” komandası ilə əl qumbarasını düşmənin səngərinə atır;
- “Vətən uğrunda irəli!” qışqıraraq düşmənin ön xəttinə soxulur;
- Sağ qalan düşməni məhv edərək göstərilən istiqamətdə irəliləyir.

Tanklar geri qaldıda manqa ləngimədən, artilleriya və minaatanlarının atəşindən faydalananaraq irəliləməli, düşmənə həmlə etməlidir. Hətta bir əsgərin də irəliləməsi digərləri və ümumilikdə manqa tərəfindən himayə edilməlidir.

**Həmlə vaxtı düşməni məhv etmək
fəndləri aşağıdakılardır:**

- hərəkətdə;
- qısa müddət dayanaraq;
- yaxın atəşlə;
- əl qumbarası ilə;
- süngü və qundaq vasitəsilə.



Maneələrin keçidlər vasitəsilə dəf edilməsi

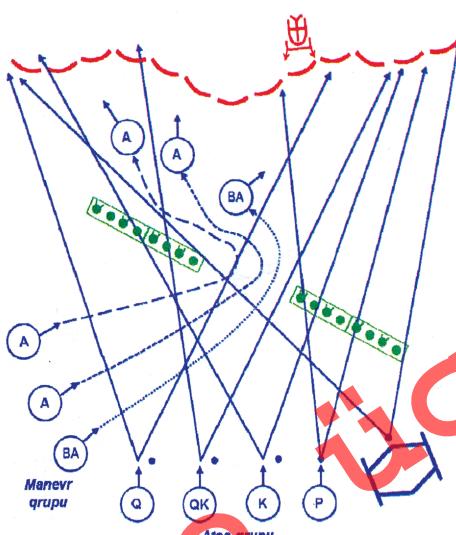
Düşmənin müdafiə xəttinin karşısındaki maneələri əsgər manqanın manevr və ya atəş qrupunun tərkibində, bir kolonda qaçaraq dəf edir.

Mina sahəsinə yaxınlaşdıqda manqa komandiri komanda verir: "Manevr qrupu, keçidə, filan həddə (aralıq həddi göstərir) qaçaraq marş!" Manevr qrupu atəş qrupunun və döyüş texnikasının atəş himayəsi altında mina sahəsini dəf edir, göstərilən həddi tutur və sərrast atəşlə atəş qrupunun mina sahəsini dəf etməsini himaye edir. Döyüş maşını mina sahəsini motoatıcıların ardınca onların atəş himayəsi altında keçir.

Keçid yerində ləngimək və toplaşmaq qadağandır!

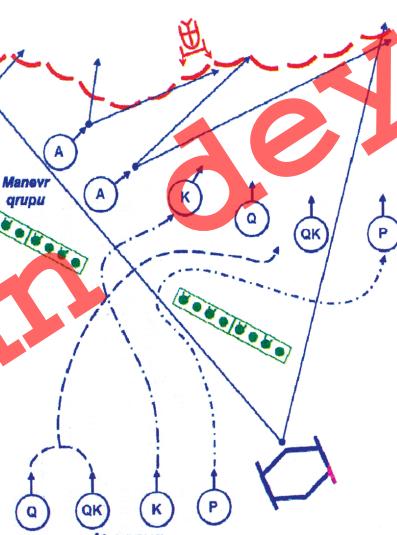
Çap üçün deyil

Manevr qrupunun yerdayışması



Çap üçün deyil

Atəş qrupunun yerdayışması



Səngərlerdə qalmış düşməni məhv etmək tapşırığı almış manevr qrupu düşmənə qumbara atır, süretlə səngərə atılır, onun içi ilə hərəkət edir, sağ qalmış düşməni atəşlə, süngü-bıçaqla, atəş nöqtələrini isə qumbara ilə məhv edərək döngədən döngəyə hərəkət edir.

Atəş qrupu səngərin hər iki tərəfi ilə hərəkət etməklə manevr qrupunu yuxarıdan atəşlə himayə edir, düşmənin atəş vasitələrini və səngəri tərk etməyə cəhd edən qüvvələrini məhv edir.

Blindajlarda və digər müdafiə qurğularında yerləşmiş düşmənin canlı qüvvəsi və atəş vasitələrinə qumbara atılır. Ehtiyac olduqda manevr qrupu blindaja soxulur və atəşlə işi başa çatdırır. Bu vaxt atəş qrupu blindajın girişini və çıxışını nəzarətdə saxlayır.

Həmlə obyekti alındıqdan sonra (səngərlerdə, əlaqə yollarında və digər istehkam qurğularında düşməni məhv etdiqdən sonra) əsgər ləngimədən digər əsgərlərlə və döyüş texnikaları ilə qarşılıqlı əlaqədə hücumun sonrakı istiqamətində hərəkət edir.

Piyada hərəkət edən manqanın döyüş düzülüşündə hərəket istiqamətinin dəyişməsi “Manqa, sağa (sola) filan obyekt istiqamətində, istiqamətləndirici filankəs – Marslı” komandası ilə yerinə yetirilir. İstiqamətləndirici istiqamətini göstərilən obyekte tərəf dəyişir. Qalan əsgərlər onun arxasında düzlənməli və ara məsafəsini gözləyərək hərəkətə davam etməlidirlər.

Sual və tapşırıqlar

1. Maqazinin bir izburaxan, iki adı güllə olmaqla doldurulması hansı məqsədlə həyata keçirilir?
2. Əsgər hücumda tanklar və artilleriyanın atəşindən necə yararlana bilər?
3. İlk növbədə tank əleyhinə silahları məhv etməyin mahiyyəti nədir?
4. Keçid yerində ləngimək və toplaşmaq nəyə görə qadağandır?
5. *Keçid manqa tərkibində deyil, qruplar tərkibində keçilir* fikrini əsaslandırin və manqalarınızla şərti mina sahəsindəki keçiddən keçməyi yerinə yetirin:
 - Manqa komandirləri əsgərlərə döyüş tapşırığının verilməsini, əsgərlər isə öz tapşırığını aydınlaşdırmanın praktik yerinə yetirsirlər.
 - Məktəbin həyatında və ya idman zalında “Manqa, həmləyə irəli!” komandasını parktiki yerinə yetirin.

16. ƏSGƏRİN MÜDAFIƏDƏ HƏRƏKƏTLƏRİ

Əsgər müdafiədə, bir qayda olaraq, manqanın tərkibində fəaliyyət göstərir. Müdafiə tapşırığını manqa komandirindən alır.

Sizcə, manqa komandiri vəzifə bölgüsü apararkən nələri nəzərə almmalıdır?

Müdafiə düşmənin hücumunu dəf etmək, onu maksimum itkiyə uğratmaq, vacib əraziləri əldə saxlamaq və bununla da hücumu keçmək üçün əlverişli şərait yaratmaq məqsədilə aparılır.

Müdafiə dayanıqlı və fəallığı ilə yanaşı, bütün növ silahların, üstün tank və piyada qruplaşmasının hücumunu dəfetmə imkanına malik olmalıdır.

Bu tələblərin yerinə yetirilməsi üçün mühəndis işləri yüksək səviyyədə görülməlidir.

Düşmənin qəfil basqını dəf etmək, onun keşfiyyat aparan və ya bizim maneələrdə keçid açmaq istəyən kiçik qruplarının məhv edilməsi üçün növbətçi atəş vasitəsi təyin olunur. Onlar, bir qayda olaraq, ehtiyat və ya müvəqqəti atəş mövqeyində yerləşirlər. Qalan şəxsi heyət vəziyyətdən asılı olaraq mövqeyini mühəndis cəhətdən təkmilləşdirir, döyüş hazırlığı ilə məşğul olur və ya dincəlir.



Döyüş növbətçiliyindən öncəki təlimat

Düşmən hücumunun atəş hazırlığı vaxtı manqa komandiri və müşahidəçidən başqa qalan şəxsi heyət blindajlarda, səngərlərin dibində, qəlpə əleyhinə sıperaltı səngərlərdə, oyuqlarda gizlənir, öz mövqelerini cəld tutmaq üçün hazır olurlar.

Düşmən hücuma keçərkən komandirin əmri ilə manqa dərhal döyüşə hazırlaşır. Silahların təsirli atəş məsafəsinə yaxınlaşdığı zaman düşmənə atəş açılır.

Düşmən müdafiənin ön xəttinə yaxınlaşdığı anda atəş ən yüksək intensivliyə çatdırılır. Onun döyüş texnikası tank əleyhinə idarəolunan raketlərin, qumbaraatan-ıların və BMT-lerin atəşləri və qumbaralarla məhv edilir. Düşmən piyadaları pulemyot və avtomatların atəşi ilə tanklardan uzaqlaşdırılırla raketlərin, qumbaraatan-ıların və BMT-lerin atəşləri və qumbaralarla məhv edilir. Manqanın tank əleyhinə vasitələrinin atəşləri, ilk növbədə, ön xətdəki maneələri keçməyə çalışın trallı* tanklara istiqamətləndirilir, sonra başqa zirehli maşınlara atəş açılır. Zədələnmiş tankı tərk edən ekipaj isə atıcı silahların atəşini ilə məhv edilir.

Düşmən piyadaları mövqeyə 30–40 m yaxınlaşan zaman manqanın şəxsi heyəti onları qumbaralarla atəşə tutur, mövqeyə soxulmuş düşməni yaxından atəşlə, əlbətə yaxa döyüşlə məhv edir.

Tral – tank və piyada əleyhinə minaların zərərsizləşdirilməsi (partladılması) yolu ilə mina sahələrindən keçid açmaq üçün qurğu.



Qumbaraatanın doldurulması anı

Düşmənin əlaqə yolları ilə yayılmasının qarşısını almaqdan ötrü əvvəlcədən həzırlanmış tank əleyhinə kirpi və başqa daşınan maneələr qurulur, yaxından atəşlə, süngü və ya qundaqla vurmaqla məhv edilir.

Əgər düşmən qonşu manqanın döyüş mövqeyinə hücum edirse, manqa cinah-dan atəş açmaqla kömək edir.

Motoatıcı manqanın şəxsi heyəti düşmənin həmləsini dəf etdikdən sonra:

- Silahını sahmana salır;
- Sərf olunan döyüş sursatının yerini tamamlayır;
- Səngərin, blindajın uçub-dağılmış yerlərini bərpa edir;
- Düşmənin təkrar həmləsini dəf etməyə hazırlaşır.

Bütün bu vaxt ərzində müşahidə fasiləsiz aparılır.



Daimi döyüşə hazırlıq – verilən tapşırığı müəyyən olunmuş vaxtda, minimal itki ilə və mütəşəkkil qaydada yerinə yetirmə imkanı deməkdir. Bu baxımdan əsgər öz silahını, ona təhkim olunan döyüş və digər texnikanı mükəmməl bilməli, döyüşdə də tətbiq etməyi bacarmalıdır.

Sual və tapşırıqlar

1. Sizcə, növbətçi atəş vasitəsinə təyin edilmiş əsgər digər yoldaşlarından nə ilə fərqlənir?
2. Düşmənin hücumunun atəş hazırlığı dedikdə nə başa düşürsünüz?
3. Düşmənin hücuma keçmə anını necə başa düşmək olar?
4. Sizcə, həmləni dəf etdikdən sonra silahını sahmana salmaq dedikdə nə başa düşülür?
5. Düşmənin atəş hazırlığı vaxtı manqa komandirinin və müşahidəçinin haqqında müqayisə aparmaqla danışın.

Çap üçün

17. DÖYÜŞ TƏMİNATI



Müasir ümumqoşun döyüşündə, eləcə də lokal müharibələrdə qələbə bütün qoşun növlərinin birgə fəaliyyəti və döyüşün hərtərəfli təminatı nəticəsində əldə olunur.

Döyüş təminatı nədir?

Döyüş təminatı öz bölmələrimizin, silah və döyüş texnikamızın tətbiqinin effektlliliyinin artırılması və düşmənin qoşun, güc və vasitələrinin tətbiqinin effektlliliyinin azaldılması məqsədilə təşkil olunur və aparılır.



Motoatıcı manqada kəşfiyyat, mühafizə, taktiki maskalanma, mühəndis təminatı, radasiya, kimyəvi və bioloji (bakterioloji) mühafizə təşkil olunur.

Kəşfiyyat alınmış tapşırığın hazırlanması, müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi üçün düşmən və ərazi haqqında məlumatların əldə olunması məqsədilə təşkil edilir və aparılır. Kəşfiyyatın əsas məqsədi düşmənin qəfil fəaliyyətinin qarşısının alınmasıdır.

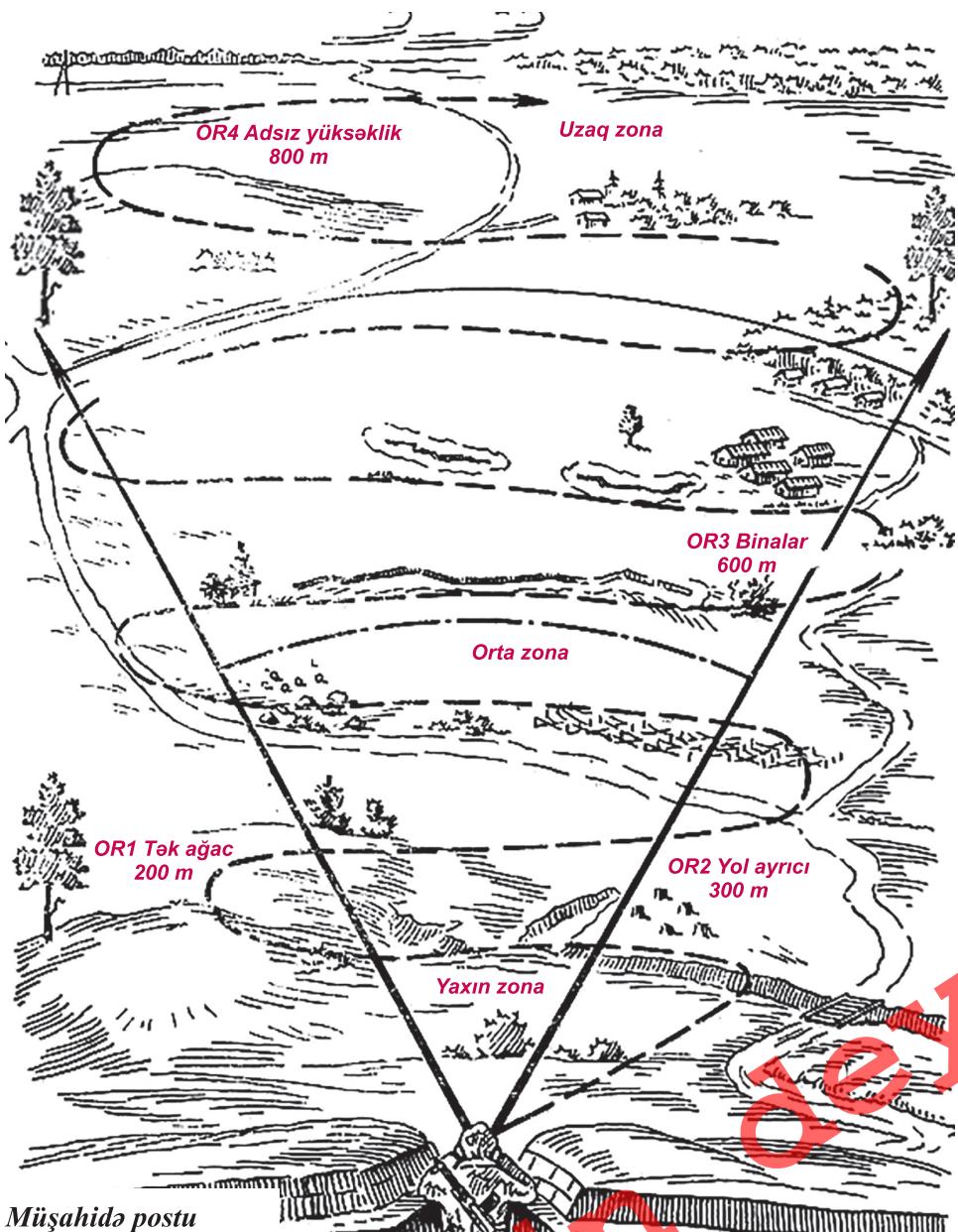
Düşmənin kəşfi onun yerini, tərkibini, fəaliyyətinin xarakterini, mövqelərinin mühəndis təchizatını, maneələr sistemini təyin etmək və s. məqsədilə aparılır.

Ərazinin vizual kəşfiyyati relyef xüsusiyyətlərini, təbii əngəllərin mövcudluğunu, torpağın, yolların, su mənbələrinin vəziyyətini, su maneələrinin xarakterini, ərazinin bölmələrinin fəaliyyətinə təsirini və s. müəyyən etmək məqsədilə aparılır.

Kəşfiyyata olan əsas tələblər: operativlik, gizlilik, dürüstlük, dəqiqlik. Məlumatlar müəyyən olmuş vaxtda, xüsusi əhəmiyyətlər isə dərhal məruzə edilir.

Düşməni və radioaktiv, kimyəvi, bioloji, bakterioloji şəraitü müşahidə etmək üçün kəşfiyyat hər bir manqada (tankda) aparılır. Müşahidə cəbhənin önündə, cinahlarda düşməni və ərazini yaxşı görməyi, düşmən atəşindən qorunmayı təmin etməlidir, bölmələrimizdən oraya gizli yollar olmalıdır.

Müşahidə postu (müşahidəçi) düşməni və ərazini yaxşı müşahidə etməyi təmin edən ərazidə yerləşdirilir.



Müşahidə orientirilər sxemi, müşahidə jurnalı, kompas, saat, rabitə vasitəsi, siqnalvermə vasitəsi, radiasiya və kimyəvi kəşfiyyat cihazı ilə təmin olunur. Müşahidə postunun yeri, tərkibi, orientirilər üzrə müşahidə sektoru, nəyə xüsusi diqqət yetirilməli olduğu müşahidə postuna tapşırıq verilərkən göstərilir.

Kimyəvi və ya bioloji zəhərlənmə əlamətləri aşkar edildikdə post böyüyü dərhal "kimyəvi həyəcan" signalı verir və postu təyin etmiş komandirə məlumat verir.

Mühafizə

Mühafizə düşmən keşfiyyatının qoşunlarımızın yerləşdiyi rayona daxil olmasına yol verməmək, bölmələrimizin açılıb döyüşə hazır vəziyyətə gətirilməsinə vaxt qazanmaq və əlverişli şərait yaratmaq məqsədilə təşkil edilir və həyata keçirilir. O, əsas qüvvələrdən düşmənin ehtimal olunduğu istiqamətdə aralıda manqa komandiri tərəfindən taqım komandırının göstərişi ilə təşkil edilir.

Mühafizə – müşahidə, növbətçi atəş vasitələri, manqa taqımdan aralıda yerləşdiyi vaxtlarda isə cüt patrullarla həyata keçirilir.



Öz hərbi qulluqçularını tanımaq üçün sutkalıq buraxılış sözü təyin edilir. Buraxılış sözü kimi silahın, yaxud döyüş texnikasının adı – “Tank”, cavab sözü kimi isə buraxılış sözünün baş hərfi ilə başlayan yaşayış məntəqəsinin adı, məsələn, “Tərtər” təyin edilir.

Mühəndis təminatı

Mühəndis təminatı qoşunlara vaxtında və gizli hərəkət etmək, açılmaq, manevr etmək və döyüş tapşırıqlarını müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmək üçün lazımı şərait yaratmaq, qoşunların və obyektlərin bütün məhvətmə vasitələrinin dərəcəsini artırmaq, həmçinin düşməni itkiyə məruz qoymaq və onun fəaliyyətini çətinləşdirmək məqsədilə təşkil olunur və həyata keçirilir.

Mühəndis təminatı zamanı düşmənin və obyektlərin, ərazinin mühəndis keşfiyyatı aparılır, qoşunlar yerləşdiyi rayonların və onların tutduqları müdafiə mövqəlinin, komandirlərin döyüşü idarə etdikləri məntəqələr hazırlanır.

Düşmənin hərəkətini dayandıracaq, onu ləngidəcək maneələr qurulur, yollarda və keçidlərdə dağıntılar töredilir.

Qoşunlarımızın hücuma keçməsinə şərait yaratmaq üçün maneələrdən, dağıntılardan keçidlər açılır və onlar düşməndən qorunur. Ərazilər və obyektlər minallardan təmizlənir, yollar çəkilir və onlar qorunur.

Qoşunlar yerləşdiyi yerlərdə gizliliyi təmin etmək üçün maskalanır, suyun çıxarılması, təmizlənməsi və bölmələrə paylanmasına dair tədbirlər görülür. Bütün bunnilar mühəndis təminatının əsas tapşırıqlarıdır.

Mühəndis təminatında müvəffəqiyyət əldə etmək üçün hissə və bölmələr yüksək mühəndis hazırlıqlı olmalı və mühəndis təminatı tapşırıqlarını sərbəst yerinə yetirməyi bacarmalıdır. Mühəndis vasitələrindən bacarıqla istifadə edilməlidir.

Düşmənin və ərazinin mühəndis keşfiyyatı fasıləsiz aparılmalı, döyüşün gedisində ərazidən və yerli materiallardan bacarıqla istifadə edilməlidir.

Mühəndis təminatı tapşırıqları manqanın bütün şəxsi heyəti tərəfindən yerine yetirilir. Manqa öz gücү ilə atəş və müşahidə aparmaq üçün qurğular, sığınacaqlar qurur, öz mövqelərini maskalayır.

Kimya təminatı

Kimya təminatı bölmələrə Kütłəvi Qırğıın Silahları (KQS) zərərvurma amillərinin, obyektlərdə dağııntılarının təsirinin azaldılması, odsاقan-yandırıcı vasitələrlə düşməni itkiyə məruz qoymaq məqsədilə təşkil edilir və yerinə yetirilir.



Hücumu hazırlaşmaq qaydası

Manqanın kimyəvi təminatının və KQS-dən qorunmasının əsas tapşırıqları aşağıdakılardır:

- rədasiya, kimyəvi, bioloji çirkənmə barədə bölmələrə xəbərdarlıq edilməsi;
- fərdi və kollektiv qorunma vasitələrinin, silahların, döyüş texnikasının qorunma xüsusiyyətlərindən istifadə edilməsi;
- şəxsi heyətin, silahın qismən xüsusi təmizlənməsi;
- düşmənin kəşfiyyat vasitələrinə qarşı aerozol əks-təsiri.

Şəxsi heyətin qismən sanitər təmizlənməsi dərinin açıq hissələrindən, fərdi qorunma vasitələrindən, ləvazimat və ayaqqabıdan radioaktiv maddələrin təmizlənməsindən ibarətdir.

Dərinin açıq hissəsinin, geyim və ləvazimatın deqazasiyası üçün fərdi paket istifadə olunur.

Geyim və ləvazimatın zarin tipli zəhərli maddənin buxarı ilə çirkənməsi zamanı deqazasiya paketi istifadə edilir. Çirkənmiş ərazidə təmizlənmə zamanı respirator çıxardılmışdır. Qışda geyim, ləvazimat və ayaqqabını çirkənməmiş qarla təmizləmek olar.

Taktiki maskalanma

Taktiki maskalanma bölmələrin fəaliyyətinin cəfilliyinə nail olunması, həyatda qalmasının artırılması, döyüş qabiliyyətinin saxlanması təmin etmək üçün onların tərkibi, yeri, vəziyyəti, təyinatı, fəaliyyəti, xarakteri və gələcək fəaliyyətinin məqsədi baxımından düşməni aldatmad məqsədilə təşkil edilir və həyata keçirilir.

Taktiki maskalanmanın əsas tapşırığı təqimin fəaliyyətinin gizliliyini, qoşunların aldadıcı fəaliyyətinin isə həqiqətə uyğunluğunu təmin etməkdən ibarətdir.

Təqimda taktiki maskalanma tapşırıqları gizlətmə, təqlidetmə və nümayiş fəaliyyəti üsulları ilə yerinə yetirilir.

Gizlətmə – bölmələrin, silahların və döyüş texnikasının yerini, tərkibini, vəziyyətini və fəaliyyətini aşkar etdirən əlamətlərin aradan qaldırılması və ya minimuma endirməsindən ibarətdir.



Taktiki maskalanma bölmələrin yerləşməsinin ərazinin maskalanma xüsusiyyətlərindən, təbii və süni sığınacaqlardan, bitki örtüyündən istifadə edilməklə hava şəraitinin, ilin və sutkanın məhdudlaşdırılmasına şəraitinin nəzərə alınması ilə əldə edilir. Taktiki maskalanma manqanın öz gücü ilə yerinə yetirilir.



Təqlidetmə – silah və döyüş texnikasının fəaliyyətini aşkar etdirən əlamətlərin eks etdirilməsi ilə onların təyin edilmiş rayonlarda yerinin, tərkibinin dəyişməsini göstərməkdir. O, saxta mövqelerin, hədlərin hazırlanması, maketlərdən istifadə edərək saxta silah və döyüş texnikası obyektlərinin, qurğuların quşasdırılması ilə həyata keçirilir.

Nümayiş fəaliyyət – saxta mövqelərdə xüsusi təyin edilmiş güc və vasitələr bölmələrin fəaliyyətini, atəş vasitələrinin yerləşdirilməsini və s. düşmənə göstərməkdən ibarətdir.

Düşməni aldatmaq üçün Qırmızı Xaç Cəmiyyətinin və BMT-nin fərqlənmə nüsxənindən istifadə etmək qadağandır.

Sual və tapşırıqlar

1. Sizcə, döyüş təminatı düşmənin qoşun, güc və vasitələrinin tətbiqinin effektivliyini necə azalda bilər?
2. Manqanızda təqlidetmə ilə düşməni yanılmaq üçün hansı tədbirləri görərdiniz?
3. Siz mühafizəyə təyin olunmuş manqanın tərkibində xidmət edirsınız. Düşmənin *kəşfiyyat-diversiya qrupu, mühəndis manqası, I eşalon bölmələri* ilə qarşılaşdıqda nə edərdiniz?
4. Müşahidəyə təyin olunmuş əsgərin fəaliyyətini necə təsəvvür edirsiniz?

18. ZİREHLİ TEXNİKALAR

Tankların və digər zirehli döyüş texnikalarının qorunma səviyyəsi dedikdə nə başa düşürsünüz?

T-90 – Rusiya istehsalı olan 3-cü nəsil müharibə tankıdır. Bu tankların seriyalı istehsalına 1992-ci ildən başlanıb. T-72 tankının əsasında yaradılan T-90 qoruma səviyyəsi, avadanlıqları ilə sələfindən fərqlənir. Tank *teplovizora**, gücləndirilmiş zirehə, aktiv müdafiə sisteminə malikdir.

Teplovizor – tədqiq olunan səthin temperaturunu müşahidə etmək üçün cihaz.



Körfəz müharibəsində T-72-lər ABŞ-ın M1 Abrams tanklarına qarşı müvəffəqiyyətsiz olduğu üçün onlar inkişaf etdirilməyə başlanmışdır. T-90-lar hazırda Rusiya, Hindistan və Azərbaycan ordusunun istifadə etdiyi ən müasir tanklardır. Bu tanklar daha güclü mühərriklə sahib olub, digər Rusiya tankları kimi alçaq bir profilə malikdir.

Rusiya və Hindistan arasında 2001-ci ildə eldə olunan razılaşmaya əsasən, T-90 tanklarının “Bışma” adı ilə Hindistanda ortaq istehsal olunur. Hindistan 1000 ədəd-dən çox tank istehsal etməyi planlaşdırır.

T-90 tanklarına məxsus olan *Tank Əleyhinə İdarəolunan Rakət* (TƏİR) kompleksi 5 km məsafədə olan düşmənin istenilən tip zirehli texnikasını 100 faiz dəqiqiliklə məhv etmək imkanına malikdir. Gecə-gündüz görüntüsünə malik optik lazer-nişangah tank hərəkətdə olarkən belə hədəfi nişan almaq və ya nişangahı hədəf üzərində saxlamaq imkanı yaradır. Alçaqdan uçan hava hədəflərini mehv etmək üçün tankın üzərində 12,7 mm-lik pulemyot (ДШК, НСВТ, КОРД) quraşdırılıb.



T-72 tankları 1973-cü ildə silahlannamaya qəbul edilib. SSRİ-nin 2-ci nesildən olan ən çoxsaylı döyüş tankıdır. Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələrinin və “Varşava Bloku”na daxil olan ölkələrin ordularında bu gün də istifadə olunur. SSRİ-də, Polşada, Çexoslovakiyada, İraqda və Hindistanda istehsal olunur. SSRİ-nin süqtundan sonra İranda da istehsal edilir. Hindistanda istehsal olunan T-72 tankını “Ajeya” adlandırırlar.

Tankların taktiki-texniki xüsusiyyətləri

	T-90	T-72	T-55
Çekisi	46,5–50 ton	41 ton	36 ton
Uzunluğu: lülə daxil olmaqla yalnız gövdə eni hündürlüyü	9,53 m 6,86 m 3,37 m 2,23 m	9,53 m 6,9 m 3,6 m 2,2 m	9 m 6,2 m 3,27 m 2,35 m
Heyəti	3 nəfər (sürücü, tuşlayıcı-operator, tank komandiri)	3 nəfər (sürücü, tuşlayıcı-operator, tank komandiri)	4 nəfər (sürücü, tuşlayıcı-operator, doldurucu, tank komandiri)
Sürəti: şose yolda torpaq yolda	65 km/saat 50 km/saat	75 km/saat 50 km/saat	50 km/saat
Mühərriki	1000 AG turbo dizel 1000 AG dizel	780 AG Dizel 582 kW	Dizel 580 AG B-55B
Gediş ehtiyatı	375 km 550–650 km	298 km 410 km	500 km
Zirehi	830 mm	600 mm	100 mm
Silahı	125 mm-lik yivsiz top, 7,62 mm-lik PKT 12,7 mm-lik HCBT (КОРД)	125 mm-lik Yivsiz top 7,62 mm-lik PKT 12,7 mm-lik HCBT	100 mm yivli top 2 × 7,62-mm PKT 12,7 mm-lik ДШК



T-55 – 1947-ci ildə silahlanmaya qəbul edilmiş, T-54 tankını əvəz etmişdir. 1968-ci ilə qədər tankın üzərində o qədər çox dəyişiklik edilmişdi ki, tankın T-55 kod adı ilə adlandırılmasına qərar verilmişdi.

T-55 tankı qərb tanklarına nisbətən çox ucuz, sürətli və asan istehsal olunurdu. O, dünyanın ən çox istehsal edilmiş və ən çox ölkə tərəfindən istifadə olunmuş tankıdır.

Əvvəl SSRİ-də, sonra isə Polsada, Ruminiyada və Çexoslovakiyada istehsal olunmuşdur və bütün Varşava bloku ölkələrinə paylanılmışdır. Bununla yanaşı, ucuzluğu və sadə quruluşu sayəsində üçüncü dünya ölkələrinin və Ərəb ölkələrinin üstünlük verdiyi əsas tanklardan biridir.

БМП-3 – Piyadanın Döyüş Maşını şəxsi heyətin ön xəttə daşınması, onun mobilliyinin, atəş gücünün və nüvə silahı tətbiq edildiy təqqudirdə qorunmaşının yüksəldilməsi üçün nəzərdə tutulub. Döyüş maşını, şəxsi heyəti çevrəvarı qəlpələrdən və atıcı silahların güllələrindən, ön hissəsi isə 30 mm-lük mərmilərdən qoruyur. БРЭМ-Л “Beqlyanka” – zirehli təmir-təxliyə maşını, БММП-3Ф – dəniz piyadalarının döyüş maşını, БМД-3 – desantın döyüş maşını və s. kimi növləri mövcuddur.



Piyadanın döyüş maşınlarının taktiki-texniki xüsusiyyətləri

	БМП-3	БМП-2	БМП-1
Silahı	100 mm-lük reaktiv top qurğusu, 30 mm-lük avtomatik top 1 ədəd 7,62 mm-lük PKT (qoşalaş.) 2 ədəd 7,62 mm-lük, kurs üzrə PKT ПТУР-9М117 (tipli TƏİR)	30 mm-lük avtomatik top 7,62 mm-lük PKT ПТРК-9К111(113) (tipli TƏİR)	73 mm-lük top 7,62 mm-lük PKT ПТУР-9М14М “Malyutka” (tipli TƏİR)
Heyəti	3/5/2 nəfər	3/7 nəfər	3/8 nəfər
Çekisi	18,7 ton	14 ton	13 ton
Uzunluğu Eni Hündürlüyü	6,7 m 3,3 m 2,3 m	6,735 m 3,15 m 2,25 m	6,735 m 2,94 m 1,924 m
Süreti: şose yolda torpaq yolda suda	70 km/saat 45–50 km/saat 10 km/saat	65 km/saat 40–45 km/saat 7 km/saat	65 km/saat 40–45 km/saat 7 km/saat
Gediş ehtiyatı	600 km	550–600 km	550–600 km



БМП-2 – Piyadanın Döyüş Maşınının təyinatı BMP-3 ilə eynidir. БРЭМ-4 təmir-təxliyə maşını, БМО-2 odsاقanlanın döyüş maşını, ПРП-4 səyyar kəşfiyat məntəqəsi, БМД-2 desantın döyüş maşını və s. kimi növləri mövcuddur. Zirehinin qalılığı gövdədə və qüllədə 5–19 mm, ön hissəsində isə 23 mm-dir.

БМП-1 – Piyadanın Döyüş Maşınının təyinatı və zirehinin qalınlığı БМП-2 ilə eynidir. Sovet ordusunun ilk seriyalarla istehsal olunan, üzən döyüş maşınıdır. БММ-1 – zirehli tibb maşını, БРМ-1К – kəşfiyyat döyüş maşını, БМП-1КШ – komanda-qərargah maşını, БМД-1 – desantın döyüş maşını və s. kimi növləri mövcuddur.



BTP-80A – təkərli, üzən döyüş maşınıdır, motoatıcı bölmələrin daşınması və döyüsdə atəş dəstəyi üçün nəzərdə tutulub.

30 mm-lik avtomatik top və 7,62 mm-lik PKT pulemyotu ilə təchiz edilib. Topun döyüş dəsti 300 ədəd mərmi, pulemyotun isə 2000 ədəd patrondan ibarətdir. Sələfi BTP-80-in atəş gücünü 2 dəfə üstələyir.

Çekisi 14,4 ton; heyəti 3/7 nəfər; süreti 90 km/saat; suda 10 km/saat; gediş ehtiyatı 600 km; suda 12 saatdır.

Sual və tapşırıqlar

1. Ordumuzun silahlanmasında olan tankların alçaq bir profilə malik olmasının nə kimi üstünlükleri var?
2. Adı çəkilən döyüş texnikalarının su maneələrini keçməsini necə təsəvvür edirsiniz?

Sxemi tamamlayın:

Döyüş texnikası	Oxşar cəhəti	Fərqli cəhəti
Tank		
БМП		

3. БМП və tanklar arasında oxşar və fərqli cəhətləri sadalayın.
4. БМП və BTP-lərin oxşar və fərqli cəhətlərini sadalayın.
5. *Sizcə, tüstü pərdəsi qoyma imkanı zirehli texnikalarda lazımdır mı?* Fikrinizi əsaslandırın.
6. Milli Ordumuzun silahlanmasında olan T-90 tankının dünyada ilk onluğa daxil olmasını təmin edən amilləri sadalayın.

19. MOTOATICI MANQANIN MÖVQEYİNİN MÜHƏNDİS TƏCHİZATI

Müdafiə olunan sahənin etibarlı və möhkəm qorunmasını təmin etmək üçün buradakı mövqelərin düzgün və etibarlı mühəndis təchizatını həyata keçirmək lazımdır.

Təcrübə göstərir ki, mövqelərin mühəndis cəhətdən düşünülmüş şəkildə hazırlanması döyüşdə nailiyyyətin əsasını təşkil edir.

Mühəndis təchizatı nədir və onun döyüşdə nailiyyyət qazanmaqda rolü nədən ibarətdir?

Azərbaycan əsgərləri Qarabağ döyuşləri zamanı əldə etdikləri təcrübələri bu gün də təkmilləşdirməklə daim mühəndis hazırlığına dair biliklərini artırmağa davam edirlər. Ön cəbhədə yerləşən bölmələrimizin şəxsi heyəti bütün cəbhə boyu düşmənlə temas xəttində müdafiə mövqelərini mükəmməl şəkildə mühəndis cəhətdən tam təchiz etməklə düşmən qarşısında keçilməz sədd yaratmışdır.

Müdafiə döyüşünün əsasını təşkil edən səngər və daldalanacaqlar döyüşünün düşmən hücumunu inamlı şəkildə dəf etməsinə imkan yaradır. Bu baxımdan manqa mövqeinin mühəndis təchizatı çox önemli məsələlərdən biri olmaqla xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Manqanın mövqeyi onun şəxsi heyətinin müdafiə döyüşü aparması məqsədilə hazırlanmış atıcılar və tank əleyhinə qumbaraatan üçün səngərlər, pulemyot üçün meydانçalar, örtülü oyuq (blindaj), döyük sursatı və ərzaq üçün taxçalar, dalanlar və hərəkətin rahatlığı üçün geniş yerlər, arxaya əlaqə səngəri olan tranşey sahəsidir.

Manqanın mövqeyi ərazidə elə yerləşdirilməlidir ki, onun elementləri – səngərin içi, əlaqə yolları və səngərlərin daxili düşmən tərəfindən müşahidə olunmasın. Eyni zamanda mövqenin cinahlarını, maneələrə yaxınlaşma yerlərini müşahidə etmək və onları atəşlə nəzarətdə saxlamaq mümkün olsun.

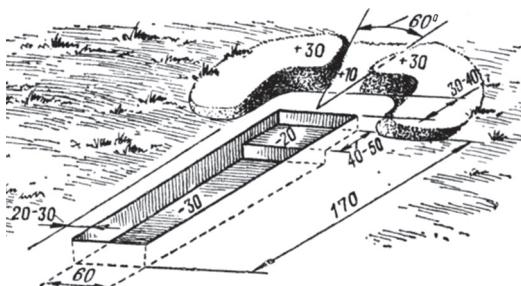
Birinci növbədə, düşmənlə bilavasitə temas vəziyyətində manqanın mövqeyində avtomatçılar, pulemyotçular, qumbaraatanlar üçün tək (cüt) səngərlər, BMП (ZTR)-lərin əsas atəş mövqeyində səngərləri qazılır, müşahidə və atəş zolaqlarının təmizlənməsi aparılır, kütləvi qırğın silahlarından qorunmaq üçün şəxsi heyətə tək və cüt səngərlərdə örtülü oyuqlar hazırlanır.

Tək səngərlər əsgərin uzanıqlı vəziyyətdə atış aparması üçün hazırlanmış səngərdən başlayır. Əsgər müdafiəyə əmr aldıqdan sonra atəş aparacağı sektorу dəqiqi ləşdirir və özüne uzanıqlı vəziyyətdə atış aparmaq üçün səngər qazmağa başlayır.



Uzaniqli vəziyyətdə atəş açmaq üçün səngərin qazılması ardıcılığı

Əsgər səngər qazmaq üçün elə yer seçməlidir ki, düşməni uzaq məsafədən müşahidə edə və ona təsirli atəş aça bilsin.
Səngər düşmənə cinah atəşinin aparılmasını təmin etməlidir.



Uzaniqli vəziyyətdə atəş açmaq üçün səngərin ölçüləri

İkinci növbədə, uzaniqli vəziyyətdə avtomatdan atəş açmaq üçün hazırlanmış səngərlər diz üstə atəş açmaq üçün 60 sm-ə qədər dərinləşdirilir, tek (cüt) səngərlər əlaqə xəndəkləri ilə bir-birinə birləşdirilir, BMП (БТР)-lərin ehtiyat atəş mövqeyində səngərlər və örtülü oyuqlar (blindaj) qazılır.

Daha sonra səngərlər və əlaqə xəndəkləri 110 sm-dək dərinləşdirilir, döyüş sursatları və ərzaq üçün taxçalar qurulur, arxa cəbhəyə və BMП (БТР)-lərin səngərlərinədək əlaqə yolları qazılır, manqanın mövqelərinin maskalanması və təkmilləşdirilməsi həyata keçirilir.

Manqa mövqeyinin belə ardıcılıqla qurulması birinci növbə tapşırıqlarına 6 saat kimi, ikinci növbə tapşırıqlarına 15 saatadək, sonrakı işlərə isə 12 saatadək vaxt tələb olunur. Ümumilikdə manqa mövqeyinin qurulmasına 3 sutkayadək vaxt tələb olunur.

Səngər qazılarkən çıxarılan torpaq cəbhə və cinahlardan atıcıını düşmənin avtomat və pulemyot atəşindən, qəlpelərdən daha etibarlı qoruyacaq sıpər yaradılır. 60° -dən çox olmayaraq atəş sektorunu qurulur.

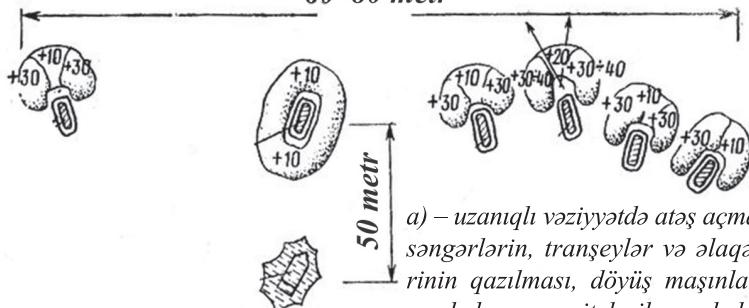
Şəxsi heyəti düşmənin yandırıcı və atəş vasitələrindən qorumaq məqsədilə səngərləde bir-iki nəfərlik sıpərləti oyuqlar qazılır.

Şəxsi heyətin və səngərlərdə olan silahların gülə və mərmilərin qəlpələrindən qorunması üçün səngərlərin sıpərlərinə və örtülü qurğuların tavanlarına qalın torpaq tökülr.

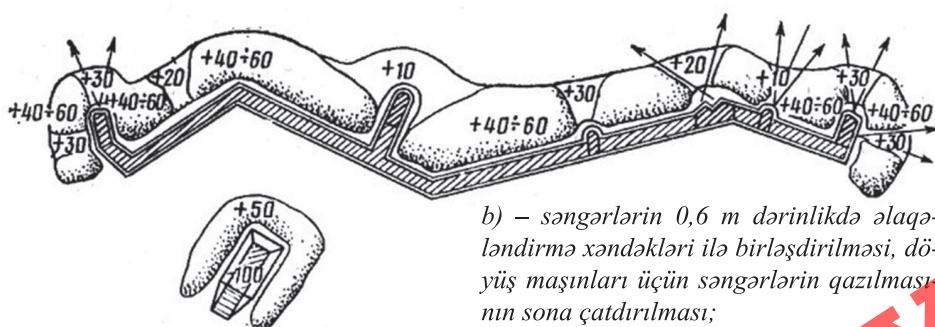
Mühəndis baxımından yaxşı təchiz edilmiş mövqe şəxsi heyəti düşmənin yanındırıcı və atəş vasitələrindən qoruduğu üçün onun döyüşaparma, manevretmə və müşahidəaparma imkanlarını artırır.

Manqa mövqeyinin təkmilləşdirilmə ardıcılığı

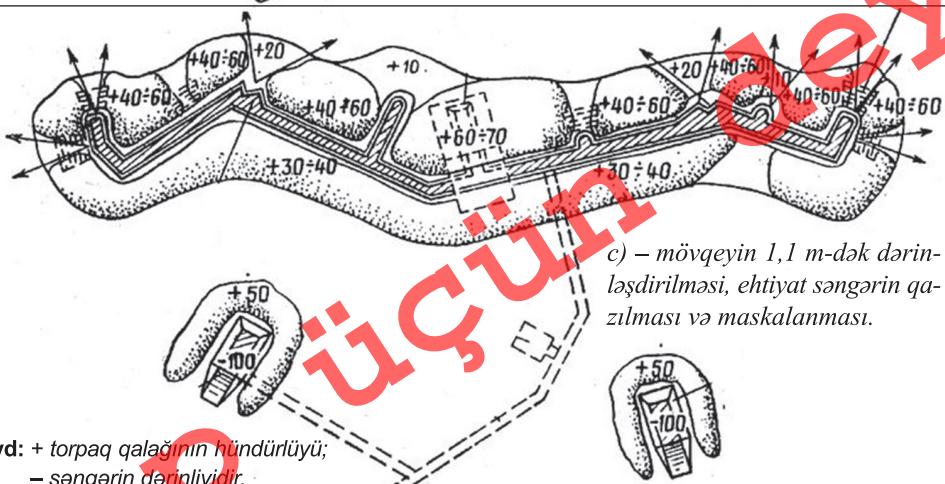
60-80 metr



a) – uzaniqli vəziyyətdə atəş açmaq üçün tək səngərlərin, tranşeylər və əlaqə xəndəklərinin qazılması, döyüş maşınlarının tabel maskalanma vasitələrilə maskalanması;



b) – səngərlərin 0,6 m dərinlikdə əlaqələndirmə xəndəkləri ilə birləşdirilməsi, döyüş maşınları üçün səngərlərin qazılması sona çatdırılması;



c) – mövqeyin 1,1 m-dək dərinləşdirilməsi, ehtiyat səngərin qazılması və maskalanması.

Qeyd: + torpaq qalağının hündürlüyü;
– səngərin dərinliyidir.

Çap Üçün

Düşmənlə bilavasitə temas olmadığı hallarda manqanın mövqeyinin hazırlığı səngərin qazılacağı yerin işaretlənməsi ilə başlanır. Belə hallarda yerqazan mühəndis maşınlarından da istifadə edilir. Bilavasitə temas şəraitində isə hər bir döyüşçü özü üçün səngər qazmağa başlayır. Səngər qazılarkən fasılısız olaraq düşmən müşahidə olunmalıdır.

Sual və tapşırıqlar

1. Siz MAM-ın mövqeyinin mühəndis təchizatını sürətləndirmək üçün nə təklif edərdiniz?
2. MAM-ın mövqeyinin yerini seçərkən nə üçün hakim yüksəkliklərə üstünlük verilir?
3. Sizcə, manqanın mövqeyinin mühəndis təchizatının vaxtında və keyfiyyətli hazırlanması üçün hər bir əsgər hansı tələblərə cavab verməlidir?
4. Siz MAM mövqeyinin mühəndis təchizatını öz manqanızın şəxsi heyətilə həyata keçirə bilərsinizmi?
5. Maskalanmayı daha yaxşı həyata keçirmək üçün siz nə təklif edərdiniz?
6. Manqanın mövqeyinin mühəndis təchizatına, ümumiyyətlə, ehtiyac varmı?



20. MÜHƏNDİS MANEƏLƏRİ

Maneə nədir? Maneəni aradan qaldırmaq üçün nə etmək lazımdır?

Mühəndis Maneələri Sistemi və mühəndis sursatları bütün dövrlərdə mövcud olmuşdur.

İstifadəsinə və düşmənə təsir xüsusiyyətinə görə mühəndis maneələri aşağıdakılardır:

minalı-partlayan

partlamayan

qarışiq

Minalı-partlayan maneələr mühəndis maneələrinin əsasını təşkil edir. Minalı-partlayan maneələrin əsasını – mina sahələri, mina qrupu və maneələr qovşağı təşkil edir.

Mühəndis maneələrinin əsasını mina-partlayan maneələr təşkil edir. Bu maneələr düşmənin texnikalarına, canlı qüvvəsinə itki verməsi üçün nəzərdə tutulub.

Partlamayan maneələr yerli materiallardan istifadə etməklə hazırlanır, həmçinin xəndəklər, eskarp və başqa maneələrin qazılması ilə qurulur.

Qarışiq maneələr özündə müxtəlif minalı-partlayan, partlamayan maneələri birleşdirir.

Təyinatına görə minalı-partlayan və partlamayan mühəndis maneələri bunlardır:

tank əleyhinə

piyada əleyhinə

qarışiq

Tank əleyhinə maneələrə – tank əleyhinə mina sahəsi, mina qrupu, ayrıca tank əleyhinə mina və fuqaslar, tank əleyhinə xəndəklər, eskarplar, kontur eskarplar, kırıllar, qalaqlar, barrikadalar, divarlar, xəndəklər, dağılmış yol hissələri, körpülər, yol keçidləri və minalanmış sahələr aiddir.

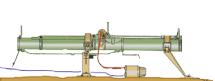
Piyada əleyhinə maneələrə – piyada əleyhinə mina sahəsi, mina qrupları və s. aiddir.

Tank əleyhinə minalar

Tank əleyhinə minalar ərazini düşmənin tanklarına və digər yerüstü texnikalara qarşı minalamaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Tank əleyhinə minalar tırtıl əleyhinə, dib əleyhinə və bort əleyhinə minalara bölünür.

Tırtıl əleyhinə minalar	Dib əleyhinə minalar	Bort əleyhinə minalar
		
TM-62	TM-57	TMK-2

TM-72	TM-73	TM-83
		

Tank əleyhinə TM-72 minası düşmənin tank, özüyeriyən raket və artilleriya qurğularını, zirehli transportyorları və avtomobil texnikalarını sıradan çıxarmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Tank əleyhinə TM-73 minası ərazini düşmənin tank və digər hərəkət edən yerüstü texnikalarına qarşı minalamaq üçün təyin edilmişdir. Hədəfin qırılma naqılına təsiri nəticəsində partladıcı işə düşür. Atəş baş verir, qumbara hədəfə dəyən zaman kumulyativ atım partlayır.

Tank bortu əleyhinə TM-83 minası tank yaxınlaşdıqda seysmiq qəbulədicisi torpağın titrəyişini qəbul edir və seysmiq siqnalı elektrik siqnalına çevirir. Tank minanın tuşlandığı xətti keçdikdə əsas atımı partlayır.

Piyada əleyhinə minalar

Fuqas tipli və qərpeli minalar.

Fuqas tipli minalara ПМД-6, ПМН, ПМН-2, ПФМ aiddir.

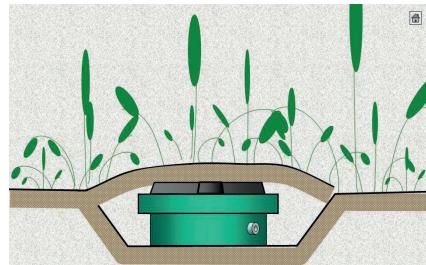
ПМД-6	ПМН	ПМН-2	ПФМ
			

Minaların qurulması ilə onların quruluşunu, iş prinsipini, qurulma qaydalarını bilən şəxsler məşğul olur.

Minaları qablaşdırma vasitələri olmadan saxlamaq və daşımaq, qoruyucunu çıxardıqdan sonra minanın üzərinə basmaq, döyüş vəziyyətinə keçirilmiş minaları qurulma yerlərində çıxarmaq və başqa yerə aparmaq qadağandır.

ПМН-2 minası yayda torpağın altında və ya onun üzərində, qışda isə qarın altında, torpağın üzərində və ya qarın içərisində qurulur.

ПМН-2 minası 0,7 m-dək dərinliyi olan, axın süreti 0,2 m/san.-dən çox olmayan dağz su keçidlərində də qurula bilər. Axın süreti 0,2 m/san.-dən çox olduqda mina axının təsiri ilə qurulduğu yerdən çıxaraq axa bilər.



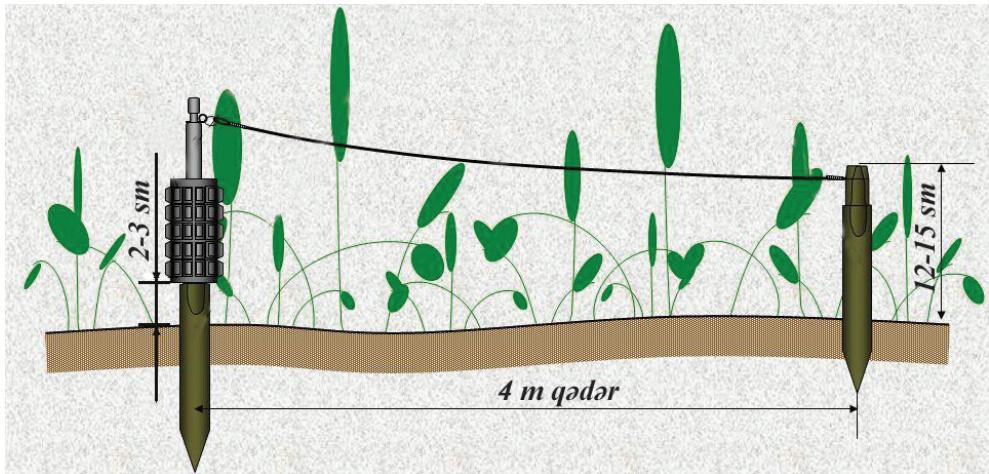
Minanın torpağın altına (bərkidilmiş qarın altına) qurulma sxemi

Qəlpəli minalar iki yerə bölünür:

Dairevi təsir sahəli	İstiqamətlənmiş	
ПОМЗ-2М	МОН-90	МОН-50
		
ОЗМ-72	МОН-100	МОН-200
		

Piyada əleyhinə ПОМЗ-2М minasının gövdəsi çuqundandır, xarici səthində qəlpələrin bərabər parçalanmasını təmin etmək üçün kəsiklər vardır. Çekmə məftilin dərtiləşməsi nəticəsində partlayır, qəlpələr düşmənin canlı qüvvəsinə zərər vurur.

Çap üçün dəyil



Minanın qurulma sxemi

ПОМ3-2М və ПОМ3-2 minalarının bitki örtüyü olan ərazidə qurulması tövsiyə olunur, bu onların yaxşı maskalanmasını təmin edir. Minalar qurularkən meşədə və hündür otlu ərazidə onların çəkmə məftillərinin üzərinə budaqların və ya qar topalarının düşməsi, yaxud hündür otun məftilin üzərinə yatması nəticəsində partlama ehtimalını nəzərə almaq lazımdır. Buna görə də minanın qurulması üçün elə yer seçmək lazımdır ki, yuxarıda göstərilən səbəblərdən minanın partlaması baş verməsin.

Minalar qurularkən meşədə və kolluq ərazidə çəkmə məftilləri kiçik ağaclarla və kollara bağlamaq tövsiyə olunmur, çünkü onlar küləyin təsiri ilə yellənir, bu da minanın partlamasına səbəb ola bilər.

Piyada əleyhinə О3М-72 minası düşmənin canlı qüvvəsinə qarşı ərazinin minalanması üçün təyin olunmuşdur.

MOH-50, MOH-90, MOH-100, MOH-200 minaları körpülərə və su kecidiərinə yaxınlaşma yollarının, desantın çıxarılan yerlərin yaşayış məntəqələrindəki küçələrin, dağlarda və mesələrdəki yolların və s. minalanması üçün tətbiq edilməsi tövsiyə olunur.

Partlamayan maneələr

Partlamayan maneələr yerli materiallardan və sənayedə hazırlanır. Onlar torpaqdan, ağacdan, metaldan, daşdan, betondan və s. materiallardan ola bilər.

Təyinatına görə partlamayan maneələr tank əleyhinə, nəqliyyat əleyhinə, piyada əleyhinə, desant əleyhinə maneələrə bölünür. Qarışq partlamayan maneələr tank əleyhinə, piyada əleyhinə və desant əleyhinə maneələrin birgə istifadəsidir.



Partlamayan maneələr stasionar – xəndək, eskarp*, kontreskarp, qalaq, tank əleyhinə dirəklər, barrikada, qar bəndi, payalara bərkidilən məftil hasar şəklində və daşınan – kirpi, məftil spiral və s. şəkildə ola bilər.

Tank əleyhinə və nəqliyyat əleyhinə partlamayan maneələrə xəndəklər, eskarp-
lar, kontreskarplar, çalalar, qalaqlar, tank əleyhinə dirəklər, metal kirpilər, barrikadalar,
sədlər və s. aiddir.

Eskarplar yüksəkliklərin düşmənə tərəf baxan, $15\text{--}45^\circ$ mailliyyə malik yamaclar-
ında, həmçinin çayların və yarğanların eyni mailliyyə malik və öz qoşunlarımızın
mövqelerinə yaxın sahillərində hazırlanır. 25° -dək mailliyyi olan ərazilərdə eskarplar
bir-iki buldozerlə və bir ekskavatorla hazırlanır. Bu zaman buldozerlər ekskavatorun
dayanaraq qruntu qazması üçün üfüqi meydançanı hazırlayırlar. Meşə sahələrində
qalaqlar meşələrin kənarlarında, talalarda, meşə ciyirlərində və yollarında hazırlanır.



1 – eskarp; 2 – kontreskarp

Eskarp (fransız sözüdür, “escarpe”dən götürüлüb) –
yamac, eniş, maili səth.



Tank əleyhinə dirəklər $25\text{--}30$ sm diametrlı ağaclarlardan, dəmir-betondan və ya
metal tirlərdən, şalbanlardan və böyük daşlardan hazırlanır.

Tank əleyhinə dirəklər tank əleyhinə torpaq maneələrlə (eskarp, kontreskarp, tank
əleyhinə xəndək) və təbii əngəllərlə əlaqələndirilməklə hazırlanara bilər. Tankların
hərəkət sürətinin məhdud olduğu ərazilərdə tank əleyhinə dirəklər müstəqil mane
kimi qurula bilər.



Tank əleyhinə maneələr

Çap
çar

Tikanlı məftillə hörülmüş tank əleyhinə dirəklər eyni zamanda piyada əleyhinə manəə funksiyasını yerinə yetirir.

Metal (dəmir-beton) kirpiciklər yollarda, yaşayış məntəqələrində, həmçinin manəə lərdəki keçidlərin tez bir zamanda bağlanması üçün tətbiq olunur. Kirpiciklərin daha da möhkəm olması üçün onlar öz aralarında bir-birlərinə tırıldırıvə ya şalbanlarla bərkidilə bilər.

Dar dərələrdən (ensiz yerlərdən) keçən yollarda, yaşayış məntəqələrinin küçələrində yerli materiallardan istifadə edərək barrikadalar hazırlanır.

Piyada əleyhinə partlamayan manəələrə az nəzərə çarpan məftil manəə (M3Π), məftil spirallar, tikanlı və hamar məftillərdən tez hazırlanın zəncirvari hörgülər, payacılarda məftil torlar, hasarlar, kirpiciklər və çəpərlər aiddir.

Az nəzərə çarpan məftil manəələr sənaye üsulu ilə qalınlığı 0,5–0,9 mm olan hamar məftildən hazırlanmış paket şəklində hərbi hissələrə göndərilir. Bir paketdən hündürlüyü 1,2 m, eni və uzunu 10 m olan manəə hazırlanır.



Az nəzərə çarpan məftil manəələr həm də tank əleyhinə effektli manəələr hesab olunur, yamaclarda qurulduğda onların effektliyi daha yüksək olur.

Tikanlı məftilin əraziyə səpələnməsi vaxtin olmaması və ya başqa manəələrin hazırlanmasına şərait olmadıqda tətbiq olunur. Səpələnmiş tikanlı məftilin hündür otlarda, kolluqlarda, bataqlıq ərazidə, meşədə, kötüklər arasında, eləcə də dağlıq ərazidə tətbiq olunması daha məqsədə uyğundur.



Məftil çəpərlər bir cərgə payacılarda 5 qat tikanlı məftil hörülməklə hazırlanır.

Tikanlı məftilli daşınan çəpərlər və kirpiciklər ağac karkaslarda hazırlanır və tikanlı məftillə hörülür, yollarda, səngərdə, manəələrdə keçidlərin bağlanmasında istifadə olunur.

Su maneələri

Su maneələri ərazinin su ilə basılması və ya bataqlıqlaşdırılması ilə yaradılır. Onlar qoşunların manevr etməsini və su əngəllərindən keçmələrini çətinləşdirir.

Kombinə edilmiş maneələr – əsasən, mina-partlayış, partlamayan, su maneələrindən ibarətdir. Kombinədilmiş maneələr ön xəttin qarşısında düşmənin tank və piyadalarının hücum istiqamətində, hücumun qarşısının alınması üçün əlverişli şərait yaratmaq və ona maksimum itki vermək məqsədilə yaradılır. Öz tərkibinə və təyinatına görə kombinə edilmiş maneələr tank əleyhinə, piyada əleyhinə və qarşıq ola bilər.

Sual və tapsırıqlar

1. Mühəndis maneəsi dedikdə nə başa düşürsünüz?
2. Tarixdə döyük meydanlarında piyadalara qarşı hansı maneələrdən istifadə olunub?
3. Piyada əleyhinə minalar mənfur qonşularımız tərəfindən dinc əhaliyə qarşı necə istifadə olunur?
4. Siz tanklara qarşı hansı maneələri tətbiq edərdiniz?
5. Kombinə edilmiş maneə dedikdə nə başa düşürsünüz?
6. Mətnədə adı çəkilən partlayan və partlamayan mühəndis sursatları olmaqla manqanın mövqeyinin mühəndis təminatını necə təşkil edərdiniz?
7. Maneələr haqqında təqdimat hazırlayın.
8. Uyğunluğu müəyyənləşdirin:

1

təbii

2

süni

- çaylar
- tank əleyhinə xəndəklər
- qayalıq
- qarşıq mina sahəsi
- bataqlıq
- az nəzərəçarpan məftil maneələr

21. 7,62 mm-lik VƏ 5,45 mm-lik KALAŞNİKOV AVTOMATLARI VƏ ƏL PULEMYOTLARI

7,62 mm-lik AKM və 5,45 mm-lik AK74 tipli Kalaşnikov avtomatları fərdi, 7,62 mm-lik RPK və 5,45 mm-lik RPK74 tipli Kalaşnikov əl pulemyotları isə atıcı manqanın silahı olaraq düşmənin canlı qüvvəsini məhv etmək və atəş vasitələrinə zərər vurmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Avtomat silah dedikdə nə başa düşürsünüz?

AKM



RPK



AK74



RPK74



Gecə vaxtı təbii işıqlandırma şəraitində atəş aparmaq üçün qısa şərti adlarının axırında "H" hərfi olan (AKH, AK74H, RPK74H və s.) avtomatların və əl pulemyotlarının üzərində müxtəlif növ (НСП-2, НСПУ və s. tipli) gecə atış nişangahları qurulur.

RPK74H



AKMH



Avtomatlardan (əl pulemyotlarından) avtomatik və ya tək-tək atəş aparılır. Avtomatik atəş əsas atış növü sayılır və qısa (5 atışa qədər), uzun (avtomatlardan 10 atışa qədər, əl pulemyotlarından isə 15 atışa qədər), qatarlarla və fasılısiz atəşlə aparıla bilər. Eyni çaplı avtomatların və əl pulemyotlarının maqazinləri qarşılıqlı əvəz olunur.

7,62 mm-liq və 5,45 mm-liq Kalaşnikov avtomatlarının və əl pulemyotlarının avtomatik iş prinsipi barit qazının enerjisinin hesabına baş verir. Bu növ silahlarda atıcı yalnız silahı hədəfə tuşlayır və tətiyi çəkir. Avtomatik atəş, tətik sıxılı vəziyyətdə qalana qədər və maqazində (patron lentində) patronlar qurtarana qədər davam edir.

7,62 mm-liq Kalaşnikov avtomatları AK 1949-cu ildə, AKM isə 1959-cu ildə Sovet dönməmində silahlanmaya qəbul olunmuşdur.

7,62 mm-liq Kalaşnikov avtomatının və əl pulemyotunun taktiki-texniki xüsusiyyətləri

N	Xüsusiyyətlər	AKM	РПК
1.	Nişangah məsafəsi, m	1000	1000
2.	Güllənin başlanğıc sürəti, m/san.	715	745
3.	Güllənin məhvətmə qabiliyyətini saxlama şərti ilə uçuş məsafəsi, m	1500	1500
4.	Güllənin maksimal uçuş məsafəsi, m	3000	3000
5.	Çapı, mm	7,62	7,62
6.	Yivlərin sayı, ədəd	4	4
7.	Atış tezliyi, atış/dəqiqə	~600	~600
8.	Maqazinin tutumu, patron	30	75/40
9.	Çəkisi, kq	3,6	5,0

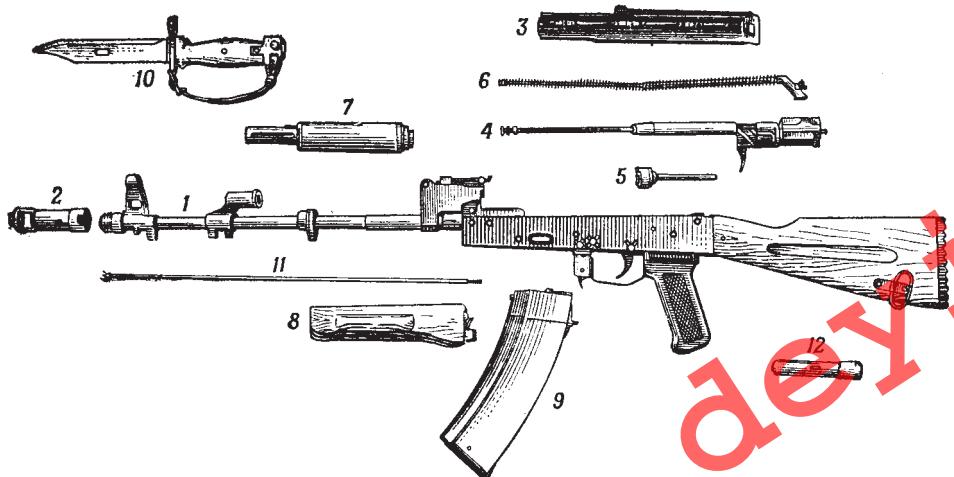
5,45 mm-liq Kalaşnikov avtomatının və əl pulemyotunun əsas taktiki-texniki xüsusiyyətləri

N	Xüsusiyyətlər	AK74	РПК74
1.	Nişangah məsafəsi, m	1000	1000
2.	Güllənin başlanğıc sürəti, m/san.	900	960
3.	Güllənin məhvətmə qabiliyyətini saxlama şərti ilə uçuş məsafəsi, m	1350	1350
4.	Güllənin maksimal uçuş məsafəsi, m	3150	3150
5.	Çapı, mm	5,45	5,45

Çap
Üçün
deyill

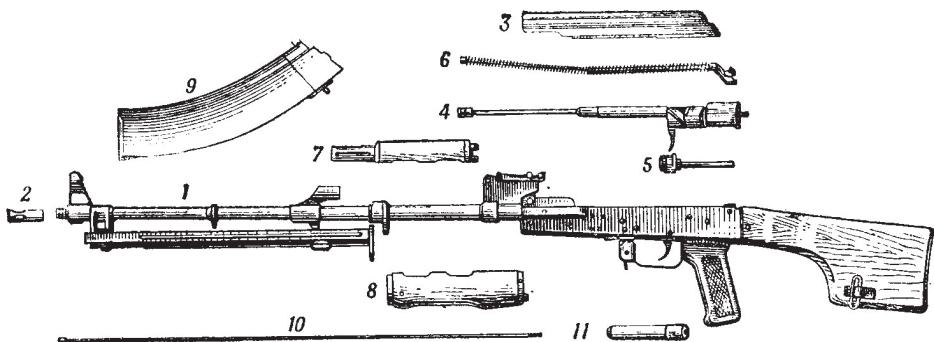
6.	Yivlərin sayı, ədəd	4	4
7.	Atış tezliyi, atış/dəqiqə	~600	~600
8.	Döyüş atış tezliyi, atış/dəqiqə:		
	tək-tək atəş apardıqda	40	50
	qatarla atəş apardıqda	100	150
9.	Maqazinin tutumu, patron	30	45
10.	Çəkisi, kq:		
	boş plastmas maqazinlə	3,3	5,0
	dolu plastmas maqazinlə	3,6	5,46

Ümumi quruluşu 7,62 mm-lık AK və AKM, 5,45 mm-lık AK74 və AK74M tipli avtomatlar, aşağıdakı əsas hissə və mexanizmlərdən ibarətdir:



AK74 tipli avtomatın əsas hissə və mexanizmləri və onların ləvazimatları

1 – lülə, nişangah tərtibatı, qundaq, tapanca dəstəyi və zərbə-tətik mexanizmi ilə lülə qutusu; 2 – lüləağzı əyləc – kompensator; 3 – lülə qutusunun qapığı; 4 – qaz porşenli çaxmaq çərçivəsi; 5 – çaxmaq; 6 – qaytarıcı mexanizm; 7 – lülə örtüyü ilə qaz borusu; 8 – əl qundağı; 9 – maqazin; 10 – süngü-bıçaq; 11 – stümbə; 12 – penal



RPK74 tipli əl pulemyotunun əsas hissə, mexanizm və ləvazimatları

1 – lülə, nişangah tərtibatı, qundaq, ikiayaq, tapança dəstəyi və zərbə-tətik mexanizmi ilə lülə qutusu; 2 – alovşöndürən; 3 – lülə qutusunun qapağı; 4 – qaz porşenli çaxmaq çərçivəsi; 5 – çaxmaq; 6 – qaytarıcı mexanizm; 7 – lülə örtüyü ilə qaz borusu; 8 – əl qundağı; 9 – qutuvari maqazin; 10 – sünbə; 11 – penal

Avtomatın (pulemyotun) hissə, mexanizm və ləvazimatlarının təyinatı və quruluşu

Lülə – güllənin uçuşunu istiqamətləndirmək, sabit uçuşu təmin etmək məqsədilə gülləyə fırlanma hərəkəti vermək üçün nəzərdə tutulub. Lülə kanalının daxilində soldan yuxarı sağa burulan dörd ədəd yiv açılmışdır. Yivlər gülləyə fırlanma hərəkəti vermək üçün nəzərdə tutulub. Yivlərarası məsafələr sahə adlanır, iki qarşılıqlı sahə arasındaki məsafəyə **lülə kanalının çapı** deyilir.

Lülənin xəzinə hissəsində lülə kanalı hamardır və gilizin formasını tekrar edir. Kanalın bu hissəsi patronu yerləşdirmək üçün nəzərdə tutulub və **patron yuvası** adlanır. Lülənin yivli hissəsi patron yuvası ilə konusvari keçid vasitesilə birləşir. Bu keçid **güllə girişi** adlanır və güllənin yivlərə rəvan daxil olmasını təmin etmək üçün nəzərdə tutulub.

5,45 mm-lik AK74 (AKC74), AK74M tipli avtomatın **lüləağzı əyləci – kompensatoru** atəş sıxlığını artırmaq və tərmə enerjisini azaltmaq üçündür.

5,45 mm-lik RPK74 (RPKC74), RPK74M tipli pulemyotun **alovşöndürəni** atəş zamanı əmələ gələn alov şüasını azaltmaq üçün nəzərdə tutulub.

Lülə qutusu – avtomatın (pulemyotun) hissə və mexanizmlərini birləşdirmək, lülə kanalının çaxmaq tərəfindən bağlanması və açılmasını təmin etmək üçündür.

Nişangah tərtibatı – müxtəlif məsaflərdə yerləşən hədəflərə atəş aparma zamanı avtomati (pulemyotu) hədəfə tuşlamaq üçün nəzərdə tutulub. Nişangah tərtibatı arpacıq və nişangahdan ibarətdir.

Lülə qutusunun qapağı – lülə qutusunda yerləşən hissə və mexanizmləri çırklənmədən qorumaq üçün nəzərdə tutulub.

Qundaq və tapança dəstəyi avtomati (pulemyotu) rahat istifadə etmək üçün nəzərdə tutulub.

Pulemyotun ikiayağı atəş zamanı dayaq rolunu oynayır.

Qaz porşenli çaxmaq çərçivəsi çaxmağı və zərbə-tətik mexanizmini hərəkətə gətirmək üçündür.

Çaxmaq patronu patron yuvasına ötürmək, lülə kanalını bağlamaq, patronun kapsulunu partlatmaq və patron yuvasından *gilizi** (patronu) çıxarmaq funksiyasını daşıyır.

Giliz ("gilza" alman sözüdür) – alt hissəsində barit və yandırıcı maddə, yuxarı hissəsində isə güllə və ya mərmi yerləşən altı bağlı silindrik borucuq.

Qaytarıcı mexanizm – çaxmaq çərçivəsini çaxmaqla birlikdə ön vəziyyətə qaytarmaq üçün nəzərdə tutulub.

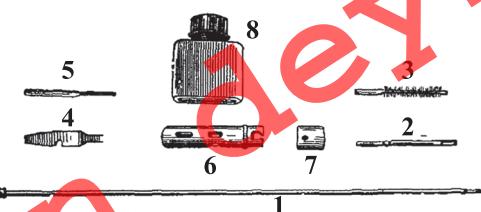
Lülə örtüyü ilə qaz borusu – qaz porşeninin hərəkətini yönəltmək, atəş aparma zamanı aticinin (pulemyotçunun) əllərini yanmadan qorumaq üçün nəzərdə tutulub.

Əl qundağı – avtomatın (pulemyotun) rahat istifadə edilməsini təmin etmək və aticinin (pulemyotçunun) əllərini yanmadan qorumaq üçün nəzərdə tutulub.

Süngü-bıçaq – avtomata hücumdan əvvəl birləşdirilir və düşməni əlbə-yaxa döyüşdə məhv etmək üçün nəzərdə tutulub. Bundan başqa, mişar (metal kəsmək üçün) və qayçı (məftil kəsmək üçün) kimi də istifadə olunur.

5,45 mm-lik AK74 tipli avtomatların və PPK74 tipli əl pulemyotlarının ləvazimatları:

1 – sünbə; 2 – silgi; 3 – firça; 4 – vint-açan; 5 – milçixaran; 6 – penalın gövdəsi; 7 – penalın qapağı; 8 – yağqabı



Döyüş sursatları

5,45 mm-lik və 7,62 mm-lik "ΠС" tipli adı, "YC" tipli sürəti azaldılmış gülləli, 5,45 mm-lik və 7,62 mm-lik "T" və "T-45" tipli izburaxan gülləli patronlar düşmənin açıq və güllə ilə deşilən maneələr arxasında yerləşən canlı qüvvəsinə zərər vurmaq üçün nəzərdə tutulub.

Bundan başqa, 5,45 mm-lik və 7,62 mm-lik izburaxan "T" və "T-45" gülləli patronlar atəşə düzəlişlər vermək və hədəfgöstərmə atəşi aparmaq üçün də istifadə oluna bilər. Güllələrin uçuşu zamanı yanan izburaxan tərkibin qoyduğu qırmızı rəngli izi 800 m-ə qədər məsafədən gündüz və gecə vaxtı aydın müşahidə etmək olar.

Patronların konstruktiv xüsusiyyətləri avtomatların (əl pulemyotlarının) nişan-gahının eyni qurmalarında müxtəlif növ gülləli patronlarla atəş aparmağa imkan verir.

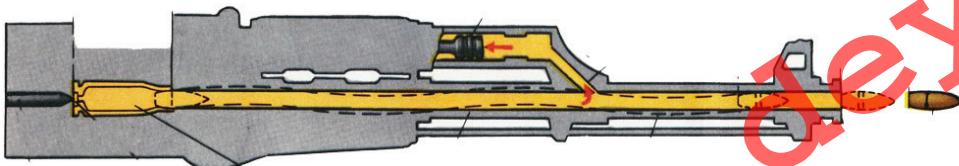
5,45 mm-lik AK74 tipli avtomatın və onun modifikasiyalarının bir döyüş dəsti **450**, 7,62 mm-lik AK tipli avtomatın və onun modifikasiyalarının isə **400** patrondur.

5,45 mm-lik PPK74 tipli əl pulemyotunun və onun modifikasiyalarının bir döyüş dəsti **1500**, 7,62 mm-lik PPK tipli əl pulemyotunun və onun modifikasiyalarının bir döyüş dəsti isə **1000** patrondur.

Avtomatdan (pulemyotdan) izburaxan gülləli patronlarla atəş aparma zamanı izburaxanın izi atıcının yerləşdiyi mövqeyi bildirir. Təkmilləşdirilmiş güllələrin izburaxan qurğularında aparılan dəyişikliklər nəticəsində onların izi lülənin ağız kəsiyindən **50 m** məsafədən başlayaraq müşahidə edilir. Həmçinin güllələrin izburaxma məsafəsi **850 m**-ə qədər artırılmışdır.

Avtomatın (pulemyotun) hissə və mexanizmlərinin işi

Tətiyi çəkərkən vurucu iynə patronun kapsul-alışdırıcısının dibinə zərbə endirir. Patronun kapsulunun zərbə tərkibi gilizin zindanında sıxılıraq alışır və əmələ gələn alov şüası gilizin dibindəki alovötürücü deşiklərdən onun daxili hissəsinə keçərək barit atımını alışdırır. Atəş baş verir.



Güllə barit qazlarının təsiri altında lülə kanalı ilə hərəkət edir. Güllə lülə kanalındakı qazötürən deşiyi keçən kimi barit qazlarının bir hissəsi bu deşikdən qaz kamerasına dolaraq qaz porsenine təsir göstərir və çaxmaq çərçivəsini arxaya hərəkət etməyə məcbur edir.

Çaxmaq çərçivəsi geriye çekilərkən:

- çaxmaq öz oxu ətrafında sola fırlanır;
- lülə kanalı açılır;

- ekstraktorun qarmağı gilizi lülənin patron yuvasından çıxarır;
- çaxmaq çərçivəsinin çıxıntısı avtomatik qoruyucunun qolunu azad edir və avtomatik qoruyucunun tutqacı çaxmaq dabanının müstəvisinə sıxlıq.

Bu vaxt ərzində güllə lülə kanalını tərk edir.

Çaxmaq çərçivəsi çaxmaqla birlikdə etəket qüvvəsinin təsiri altında arxaya hərəkətini davam etdirir. Ekstraktorun* qarmağı ilə saxlanılan giliz lülə qutusundan kənara atılır.

Ekstraktor – atışdan sonra boş gilizi (atış baş vermedikdə isə nasaz patronu) çölə tullayan hissə.

Bundan sonra hissə və mexanizmlər, çaxmaq dabarı və ləngidici istisna olmaqla, avtomatı (pulemyotu) doldurma zamanı görülən işi təkrar edir.

Atəsi dayandırmaq üçün tətiyi buraxmaq lazımdır.

Avtomatla (pulemyotla) düzgün davrandıqda və lazımı qaydada qulluq etdikdə onun hissə və mexanizmləri uzun müddət etibarlı və dayanmadan işləyir. Lakin mexanizmlərin çirkənməsi, hissələrin yeyilməsi və avtomatla (pulemyotla) səliqəsiz davranışa səbəblərindən, həmçinin patronlar nasaz olduğu halda atəş zamanı müxtəlif növ ləngimələr yarana bilər.

Ləngiməni avtomatı (pulemyotu) yenidən doldurmaqla aradan qaldırmaq lazımdır. Bunun üçün çaxmaq çərçivəsini yenidən doldurma dəstəyindən sürətlə geriyə çəkib buraxmaq, sonra atışı davam etdirmək lazımdır. Ləngimənin bu üsulla aradan qaldırılması mümkün olmadıqda, onun baş vermə səbəbini aşkar edib aradan qaldırmaq lazımdır.

Sual və tapşırıqlar

1. 5,45 mm-lik PPK74 və 7,62 mm-lik PPK tipli əl pulemyotlarındakı iki-ayaq nəyə xidmət edir?
2. Avtomatın (pulemyotun) ləvazimatlarının təyinatını müstəqil arasdırın və onlar haqqında təqdimat hazırlayın.
3. Patronların təyinatı və quruluşu haqqında təqdimat hazırlayın.
4. Respublikamızda istehsal olunan AK-74M tipli avtomati M-16 avtomatik tüfəngi ilə müqayisə edin.
5. Siz səsboğucu ilə dəstləşdirilmiş 5,45 mm-lik avtomatdan atəş açmaq üçün hansı patronu seçərdiniz? (Seçiminizi əsaslandırın.)
 - 5,45 mm-lik ×39 ПС
 - 7,62 mm-lik ×39
 - 5,45 mm-lik УС
 - 7,62 mm-lik –T-46



22. 7,62 mm-lik VƏ 5,45 mm-lik KALAŞNİKOV AVTOMATLARININ VƏ ƏL PULEMYOTLARININ NATAMAM SÖKÜLMƏSİ VƏ YİĞİLMASI

Silahun sökülməsinə və yiğilmasına ehtiyac varmı?

Avtomatın (pulemyotun) sökülməsi **natamam** və **tam** ola bilər.

Natamam sökülmə avtomati (pulemyotu) təmizləmək, yaqlamaq və baxışdan keçirmək məqsədilə aparılır.

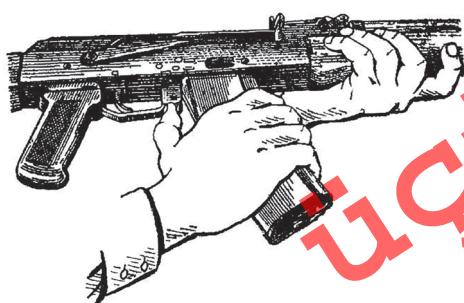
Tam sökülmə – avtomat (pulemyot) çox çırkləndikdə, yağış və ya qar altında qaldıqda, təzə yağ növünə keçdikdə və təmir zamanı aparılır.

Qoşunlarda avtomatın (pulemyotun) yalnız natamam sökülməsinə icazə verilir. Onların yalnız hərbi hissənin təmir emalatxanasında silah təmiri ustası tərefindən tam sökülməsinə icazə verilir.

Avtomatın (pulemyotun) hissə və mexanizmlərinin yeyilməsinin qarşısını almaq məqsədilə tez-tez sökülməsinə yol verilmir.

Əl pulemyotunu sökməzdən əvvəl onu ikiayaq üzərində qurmaq, yığma əməliyətinin axırında pulemyotun ikiayağının ayaqlarını yığmaq lazımdır.

Avtomatın (pulemyotun) natamam sökülmə qaydası

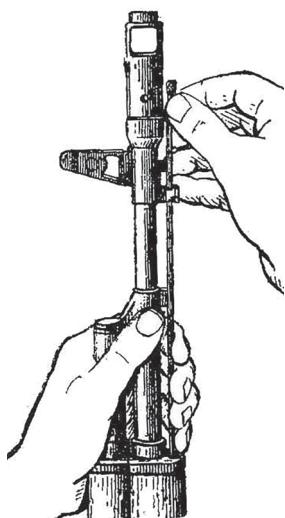


Maqazini ayırmaq üçün avtomati (pulemyotu) sol əllə əl qundağından saxlayaraq sağ əlin baş barmağı ilə rəzəni sıxmaq, maqazinin aşağı hissəsini irəli verib onu avtomatdan (pulemyotdan) ayırmaq lazımdır.

Bundan sonra patron yuvasında patronun olub-olmaması yoxlanılmalıdır.

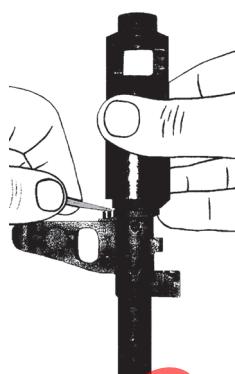
Penalı qundağın yuvasından çıxarmaq

- sol əllə avtomatı (pulemyotu) qundağın ön tərəfindən tutaraq, sağ əlin baş barmağı ilə yuvanın qapağını elə sıxmaq lazımdır ki, penal yayın təsiri altında yuvadan çıxsın;
- penalın qapağını açıb içindən silgini, firçanı, vintaçanı və milçixarani çıxarmaq lazımdır.



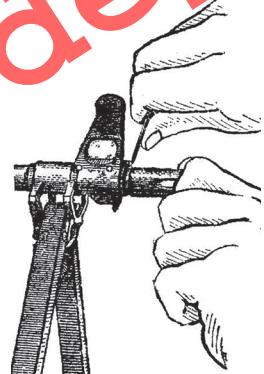
Sünbəni ayırmaq üçün avtomatı qundağı ilə masaya direyib sol əllə lüləsindən şaquli vəziyyətdə saxlamaq, sünbəni ucundan tutub lülədən kənara elə çəkmək lazımdır ki, onun başlığı lüləağzı əyləcin – kompensatorun arxasından çıxsın. Sonra sünbəni yuxarı çekərək avtomatdan ayırmaq lazımdır.

Əl pulemyotundan sünbəni ayırma zamanı sünbəni ucundan tutub aşağı elə çəkmək lazımdır ki, onun başlığı arpaciğin yatağındakı dirəyin altından çıxsın. Sonra sünbəni kənara çekərək pulemyotdan ayırmaq lazımdır. Sünbə çetinliklə ayrıldıqda milçixarandan istifadə etmək olar. Bunun üçün milçixarani sünbənin başlığında deşıye keçirib sünbənin ucunu lülədən kənara çekərək avtomatdan (pulemyotdan) ayırmaq lazımdır.

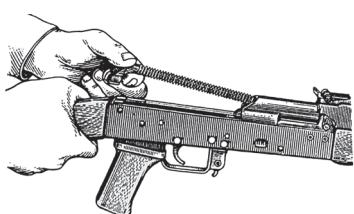
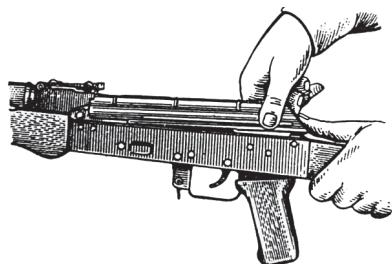


Lüləağzı əyləci – kompensatoru (alovsöndürəni) ayırmaq üçün:

- vintaçanla lüləağzı əyləcin – kompensatorun (alovsöndürənin) fiksatorunu batırmalı;
- lüləağzı əyləci – kompensatoru (alovsöndürəni) saat əqrəbinin əks istiqamətində fırladaraq arpaciğin yatağının (lülənin) yivli hissəsindən açıb çıxarmaq lazımdır.

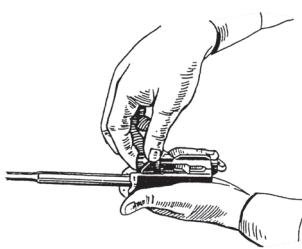


Lülə qutusunun qapağını ayırmaq üçün avtomati (pulemyotu) sol əllə qundağın qabaq hissəsindən saxlayaraq, bu əlin baş barmağı ilə qaytarıcı mexanizmin yönəldici milinin çıxıntısına sıxbıq sağ əllə lülə qutusunun qapağının arxa hissəsini qaldırıb qapağı ayırmaq lazımdır.



Qaytarıcı mexanizmi ayırmaq üçün avtomati (pulemyotu) sol əllə qundağın qabaq hissəsin-dən saxlayaraq, sağ əllə qaytarıcı mexanizmin yönəldici milini, onun dabanı lülə qutusunun uzu-nuna yuvasından çıxana qədər irəli çəkmək, yönəldici milin arxa ucunu bir qədər yuxarı qal-dırıb arxaya çekərək qaytarıcı mexanizmi çaxmaq çərçivəsinin kanalından çıxarmaq lazımdır.

Çaxmaqla çaxmaq çərçivəsini lülə qutu-sundan ayırmaq üçün avtomati (pule-myotu) sol əllə qundağın qabaq hissəsindən saxlayaraq, sağ əllə çaxmaq çərçivəsini axıra qədər arxaya çekib çaxmaqla birlikdə yuxarı qaldırıb lülə qutusundan ayırmaq lazımdır.



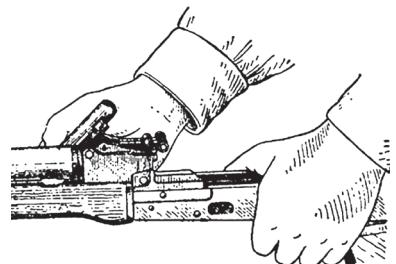
Çaxmağı çaxmaq çərçivəsindən ayırmaq üçün:

- çaxmaq çərçivəsini sol əllə elə tutmaq lazımdır ki, çaxmaq yuxarı tərəfdə olsun;
- sağ əllə çaxmağı arxaya çekib öz oxu ətrafında elə fırlatmaq lazımdır ki, onun aparıcı çıxıntısı çaxmaq çərçivəsinin fiqurlu kəsiyindən çıxsın. Sonra çaxmağı irəli çekib çaxmaq çərçivəsindən ayırmaq lazımdır.

Çap
İşləmə
deyil

Lülə örtüyü ilə qaz borusunu ayırmaq üçün:

- avtomatı (pulemyotu) sol əllə lülə qutusundan saxlayaraq sağ əllə ləvazimatın penalının düzbucaqlı deşiyini qaz borusunun qapayıcısının çıxıntısına keçirmək, qapayıcıını irəli və yuxarı şaqulü vəziyyetə qədər çevirmək lazımdır;
- qaz borusunun arxa ucunu yuxarı qaldırıb arxaya çəkərək onun ön ucunu qaz kamerasının çıxıntısından çıxarmaq lazımdır.



Avtomatın (pulemyotun) natamam sökülmədən sonra yigilma qaydası

Avtomatın (pulemyotun) natamam sökülmədən sonra yigilması əks qaydada aparılır.

Lülə örtüyü ilə qaz borusunu birləşdirmək. Bunun üçün:

- avtomatı (pulemyotu) sol əllə lülə qutusundan saxlayaraq sağ əllə qaz borusunun ön ucunu qaz kamerasının çıxıntısına keçirib arxa ucunu lüləyə sıxmalı;
- penalın köməyi ilə fiksatoru nişangahın bünövrəsindəki yuvaya keçənə qədər qapayıcıını arxaya çevirmək lazımdır.

Çaxmağı çaxmaq çərçivəsinə birləşdirmək. Bunun üçün:

- çaxmaq çərçivəsini sol əldə saxlayaraq sağ əllə çaxmağı silindrik hissəsi ilə çaxmaq çərçivəsinin kanalına ön tərəfdən keçirməli;
- çaxmağı oxu ətrafında elə çevirmək lazımdır ki, onun aparıcı çıxıntısı çaxmaq çərçivəsinin fiqurlu kəsiyinə keçsin. Sonra çaxmağı axıra qədər irəli çəkmək lazımdır.

Çaxmaqla çaxmaq çərçivəsini lülə qutusuna birləşdirmək. Bunun üçün:

- çaxmaq çərçivəsini sağ əllə elə götürmək lazımdır ki, sağ əlin baş barmağı çaxmağı ön vəziyyətdə saxlasın;
- sol əllə qundağın qabaq hissəsindən tutaraq, sağ əllə qaz porşenini nişangahın bünövrəsindəki boşluğa keçirib lülə qutusunun bükük hissələri çaxmaq çərçivəsinin yuvalarına keçənə qədər irəli çəkməli;
- çaxmaq çərçivəsini lülə qutusuna bir qədər sıxıb irəli çəkmək lazımdır.

Qaytarıcı mexanizmi birləşdirmək. Bunun üçün:

- avtomatı (pulemyotu) sol əllə qundağın qabaq hissəsindən tutaraq sağ əllə qaytarıcı mexanizmi çaxmaq çərçivəsinin kanalına keçirməli;
- qaytarıcı yayı sıxaraq yönəldici mili irəli verib bir qədər aşağı salaraq, milin dabanını lülə qutusunun uzununa yuvasına keçirmək lazımdır.

Lülə qutusunun qapağını birləşdirmək. Bunun üçün:

- lülə qutusunun qapağının qabaq ucunu nişangahın bünövrəsindəki yarımdai-rəvi kəsiyinə keçirməli;
- qapağın arxa ucunu sağ əlin ovucu ilə irəli və aşağıya doğru elə sıxmaq lazımdır ki, qaytarıcı mexanizmin yönəldici milinin çıxıntısı lülə qutusunun qapağın-dakı düzbucaqlı deşıyə keçsin.

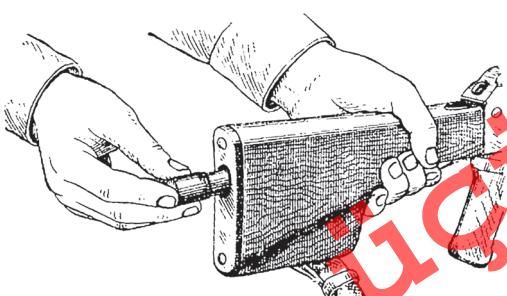
Çaxmaq dabanını döyüş vəziyyətindən azad etmək və avtomatı (pulemyotu) qoruyucuya qoymaq üçün tətiyi çekib keçiricini axıra qədər yuxarı qaldırmaq lazımdır.

AK74 (AKC74) tipli avtomatda **lüləağzı əyləci – kompensatoru** və РПК74 (РПКС74) tipli əl pulemyotunda **alovsöndürəni birləşdirmək**.

– Lüləağzı əyləci – kompensatoru (alovsöndürəni) lülənin (arpaciğin bünövrəsinin) yivli hissəsinə saat əqrəbi istiqamətində fırladaraq axıra qədər bağlamaq lazımdır. Əger lüləağzı əyləcin – kompensatorun (alovsöndürənin) rəzə üçün yuvası rəzə ilə uyğun gəlmirsə, onda lüləağzı əyləcin – kompensatorun (alovsöndürənin) yuvasını rəzə ilə uyğunlaşana qədər (bir dövrədən çox olmayaraq) açmaq lazımdır.

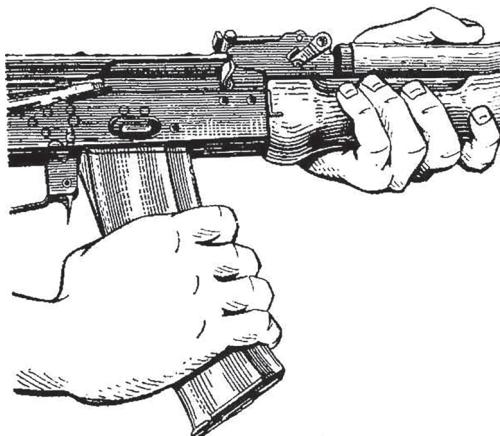
Sonda **sünbə birləşdirilir**.

Penalı qundağın yuvasına keçirmək. Bunun üçün:



- silgini, vintaçanı, fırçanı və mil-çıxaranı penalın içinde yerləşdirib penalın qapağını bağlamalı;
- avtomati (pulemyotu) sol əllə qundağın qabaq hissəsindən saxla-yaraq, sağ əllə penalı dib tərəfi ilə qundağın yuvasına elə keçirmək la-zımdır ki, qundağın yuvası qapaqla örtülsün;
- AKC74 (AKC74Y) tipli avtomat-da penalı maqazinlər üçün çantanın cibinə qoymaqla lazımdır.

Maqazini avtomata (pulemyota) birləşdirmək. Bunun üçün:

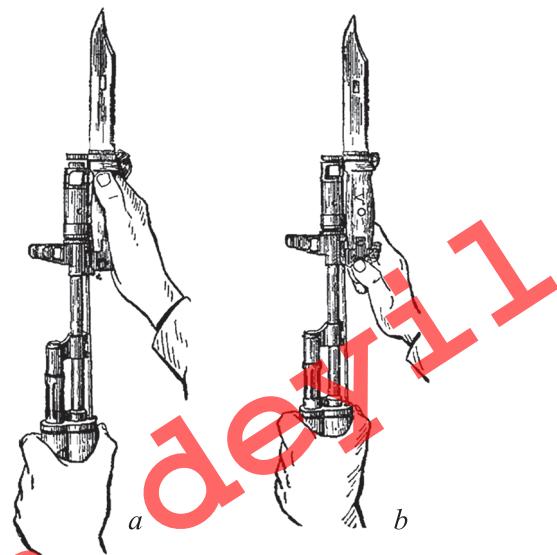


– avtomatı (pulemyotu) sol əllə qundağın qabaq hissəsindən və ya əl qundağından saxlayaraq, sağ əllə maqazinin qabaq tərəfindəki çıxıntısını lülə qutusunun pəncərəsinə keçirib maqazini özünə tərəf elə çevirmək lazımdır ki, maqazinin rəzəsi onun dayaq çıxıntısının arxasına keçsin.

Süngü-bıçağın birləşdirilməsi və ayrılması.

Süngü-bıçağın birləşdirilməsi:

- süngü-bıçağı qınından çıxarmalı;
- sol əllə avtomatı lülə örtüyündən və əl qundağından şaquli vəziyyətdə elə tutmaq lazımdır ki, arpaciq sol tərəfdə olsun;
- süngü-bıçağı sağ əllə dəstəyindən tutaraq, onun dəstəyindəki oyuqları arpaciğin yatağındakı direyin yönəldici çıxıntılarına, halqasını isə lüləağzı əyləcin – kompensatorun ağız hissəsindəki dairəvi çıxıntıya (AKM tipli avtomatda ağız muftasının və ya kompensatorun üzərinə) elə keçirmək lazımdır ki, rəzə tam bağlansın.



- a) – süngü-bıçağın birləşdirilməsi;
- b) – süngü-bıçağın ayrılması

Süngü-bıçağın ayrılması:

- avtomatı sol əllə götürüb şaquli vəziyyətdə tutmalı;
- süngü-bıçağın dəstəyini sağ əlin şəhadət və orta barmaqları ilə saxlayaraq, bu əlin baş barmağı ilə rəzəni sıxıb süngü-bıçağı yuxarı çəkərək avtomatdan ayırməq və onu qınına keçirmək lazımdır.

Döyüş avtomatlarında (pulemyotlarında) sökülüb-yığıılma qaydalarını öyrənməyə yalnız istisna olunan hallarda, hissə və mexanizmlərə olduqca ehtiyatla davranışma şərtlə icazə verilir.

Hissə və mexanizmləri sökmə zamanı onlara artıq qüvvə tətbiq etmək və ya zərbə endirmek **qadağandır**.

Avtomati (pulemyotu) yiğma zamanı onun hissələrinin nömrələrini tutuşdurmaq lazımdır.

Kalaşnikov avtomatlarına və əl pulemyotlarına aid bəzi normativlər:

- Avtomatın natamam sökülməsi – 19 saniyə;
- Əl pulemyotunun natamam sökülməsi – 21 saniyə;
- Avtomatın natamam sökülməsindən sonra yiğilması – 32 saniyə;
- Əl pulemyotunun natamam sökülməsindən sonra yiğilması – 34 saniyə;
- Maqazinin 30 patronla doldurulması – 43 saniyə.

Sual və tapşırıqlar

1. Döyüş avtomatlarında (pulemyotlarında) sökülüb-yığıılma qaydalarını öyrənməyə niyə yalnız istisna olunan hallarda icazə verilir?
2. Sizcə, hissə və mexanizmləri sökmə zamanı onlara artıq qüvvə tətbiq etmək nə ilə nəticələnər?
3. Avtomati (pulemyotu) yiğma zamanı onun hissələrinin dəyişik düşməsi nə ilə nəticələnər?
4. Sizcə, Kalaşnikov avtomatlarını və pulemyotlarını dünyada ~~bu~~ qədər populuar edən nədir?
5. 5,45 mm-lik avtomatla 5,45 mm-lik pulemyotun natamam sökülməsində və yiğilmasında hansı fərqi görürsünüz?
6. Avtomatın sökülüb-yığılmasını praktiki olaraq yerinə yetirin.

Çap üçün
dəyərill

23. ATIŞIN ƏSASLARI

Atış nədir?

Atış hazırlığı hərbi qulluqçuya öz ştat silahını tətbiq etməklə döyüşdə düşmənin müxtəlif hədəflərini məhv etməyi öyrətmək məqsədilə keçirilir. Atış hazırlığında silahın material hissələrinin, atışın əsas üsul və qaydalarının, əl qumbaralarının atılması ÜSUL VƏ QAYDALARININ, hədəflərin kəşfiyyatının aparılmasının və onlara qədər olan məsafənin müəyyən edilməsinin, eyni zamanda atəşin aparılmasının öyrədilməsi nəzərdə tutulur.



KЯ-83 komandır qutusunun köməyilə düzgün nişanalmanın öyrədilməsi

Atışın əsasları atış zamanı baş verən prosesləri başa düşmək, atışın üsul və qaydalarını mənimsemək üçün zəruri olan nəzəri bilikləri özündə birləşdirir.

Atışın qaydalarına – *atışa hazırlıq və atışın aparılması* daxildir.

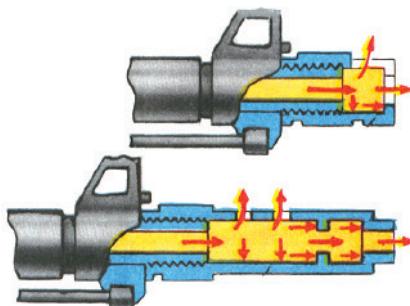
İstənilən şəraitdə minimum döyüş sursatı sərfi ilə atış tapşırıqlarını müvəffəqiyətən yerinə yetirmək üçün bu müddeaları və tövsiyələri bilmək lazımdır.

Atışın mahiyyəti

Atış – barit atımının alışması zamanı yaranan barit qazlarının enerjisinin təsiri ilə güllənin lülə kanalından tullanılmasına deyilir.

Barit qazlarının enerjisi güllə 4–6 sm irəli hərəkət edən anda pik həddə (280 Pa) çatır. Bundan sonra güllənin sürətinin artması nəticəsində güllərəxsı həcm artır,

təzyiq isə azalmağa başlayır. Gülə lülə kanalını tərk etdiyi anda təzyiq 30–90 Pa olur. Bununla belə, lülə kanalında güllənin sürəti artmaqdə davam edir, çünki qazlar fasilesiz təsir göstərir və onu lülə kanalının oxu istiqamətində irəli sıxır.



Güllənin ardınca lülə kanalından çıxan qızmış qazlar hava ilə qarşılaşarkən alov və zərbə dalğası əmələ gətirir ki, bu da atəş zamanı səsin yaranmasına səbəb olur.

Güllənin havada uçuşu ətalətlə davam edir və onun başlanğıc sürətindən əhəmiyyətli dərəcədə asılı olur.

Güllənin başlanğıc sürəti

Güllənin başlanğıc sürəti onun lülə kanalını tərk etdiyi andakı sürətidir və o, silahın əsas döyüş xüsusiyyətinin göstəricilərindən biridir. Başlanğıc sürətin artması güllənin uçuş məsafəsini, deşici və öldürücü təsirini artırır, kənar şəraitlərin (yağış, külək və s.) onun uçuşuna təsirini isə azaldır.

Güllənin başlanğıc sürəti lülənin uzunluğundan, güllənin kütləsindən, barit atımının kütləsindən və digər amillərdən asılıdır.



Silahın lüləsi nə qədər uzun olarsa (məlum hədlərə qədər), barit qazları gülləyə bir o qədər çox təsir edər və onun başlanğıc sürəti də çox olar.

Silahın təpməsi

Lülə kanalında barit qazlarının təzyiqi hər tərəfə eyni qüvvə ilə təsir göstərdiyi üçün o, atəş zamanı nəinki gülləni irəli aparır, həm də silahı geriyə itələyir. Atəş anında silahın geriyə hərəkəti **təpmə** adlanır. Silahın təpməsi çıyinə, ələ, yaxud torpağa təsiri təkan formasında hiss olunur. Silahın təpmə təsiri onun geriyə hərəkəti zamanı aldığı sürətin və enerjinin kəmiyyət göstəricisidir. Təpmə enerjisi avtomatda 2 kqq m təşkil edir və atıcı üçün ağır effekti yaratır.



Güllənin ağırlığı silahın ağırlığından neçə dəfə azdırsa, silahın təpmə sürəti də güllənin başlanğıc sürətindən bir o qədər az olur. Bunu aşağıdakı formulla ifadə etmək olar:

$$M_1 V_1 = M_2 V_2$$

Burada, M_1 – güllənin kütləsi, V_1 – güllənin başlanğıc sürəti, M_2 – silahın kütləsi, V_2 – təpmədir.

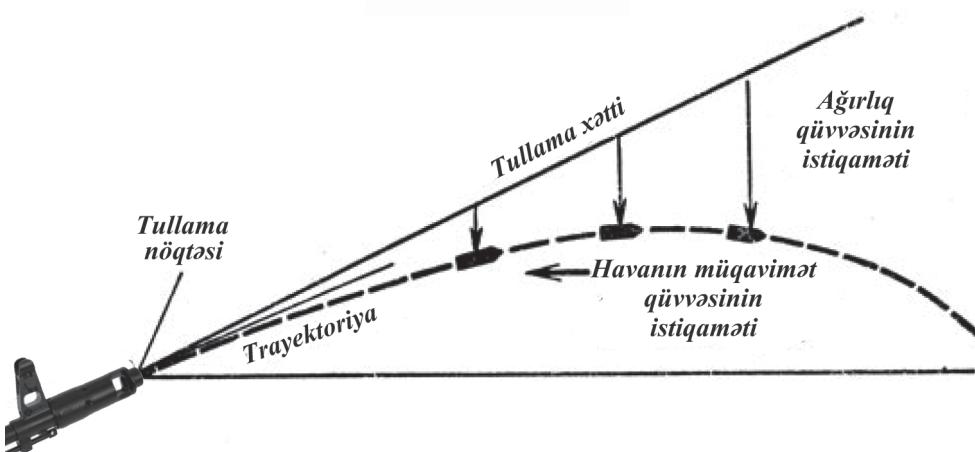
$$V_2 = \frac{M_1 V_1}{M_2}$$

Atəş açılarkən silahın lüləsi silkələnir. Güllə lülədən çıxarkən belə titrəmə nəticəsində istenilən tərəfə sapa bilər. Atış üçün dayaqdan düzgün istifadə edilmədikdə, silah şirkli olduqda və s. bu cür sapmalar daha da artır.

Lülənin titrəməsi, silahın təpməsi və s. amillər lülə kanalı oxunun atəşəqədərki istiqaməti ilə güllə lülə kanalından çıxan andakı istiqaməti arasında müəyyən bucaq yaradır. Bu bucaq **uçma bucağı** adlanır. Uçma bucağını eyni cür saxlamaq üçün atış üsullarına və silahın saxlanması qaydalarına ciddi riayet etmək lazımdır.

Trayektoriyanın yaranması

Güllə havada düz xətt üzrə uçuşu başlayır. Bu xətt güllə kanaldan çıxan andakı vəziyyətdə lülə kanalı oxunun davamıdır. Həmin xətt **tullama xətti** adlanır. Havada uçarkən gülləyə ağırlıq qüvvəsi və havanın müqavimət qüvvəsi təsir göstərir. Ağırlıq qüvvəsi gülləni get-gedə tullama xəttindən aşağı endirir. Havanın müqavimət qüvvəsi isə güllənin uçuş sürətini azaldır, onun uc hissəsini geriyə döndərməyə çalışır. Bu qüvvələrin təsiri nəticəsində güllə havada tullama xəttindən aşağıda yerləşən əyri üzrə uçmaqdə davam edir.



Fəzada uçarkən güllənin kütlə mərkəzinin çizdiyi əyri xətt **trayektoriya** adlanır.

Güllənin deşici və öldürücü təsiri

Güllənin deşici təsiri onun müəyyən sıxlıq və qalınlıqlı manəəni deşmə qabiliyyətətiidir.

Güllənin deşici təsiri

Manəənin adı	Güllənin növü	Atış məsafəsi	Deşib keçmə faizi, deşmə dərinliyi
7 mm qalınlıqlı zireh Qarşılaşma bucağı 90 dər.	Zirehdələn-yandırıcı	300 m	50 %
		200 m	90 %
Tapdanmış qar sıpəri	Bütün növ	500 m	79–80 sm
Dəbilqə	Polad özəkli	900 m	80–90 %
	Zirehdələn-yandırıcı	100 m-dən çox	80–90 %
Qumlu torpaqdan hazırlanmış manəə	Bütün növ	500 m	25–30 sm

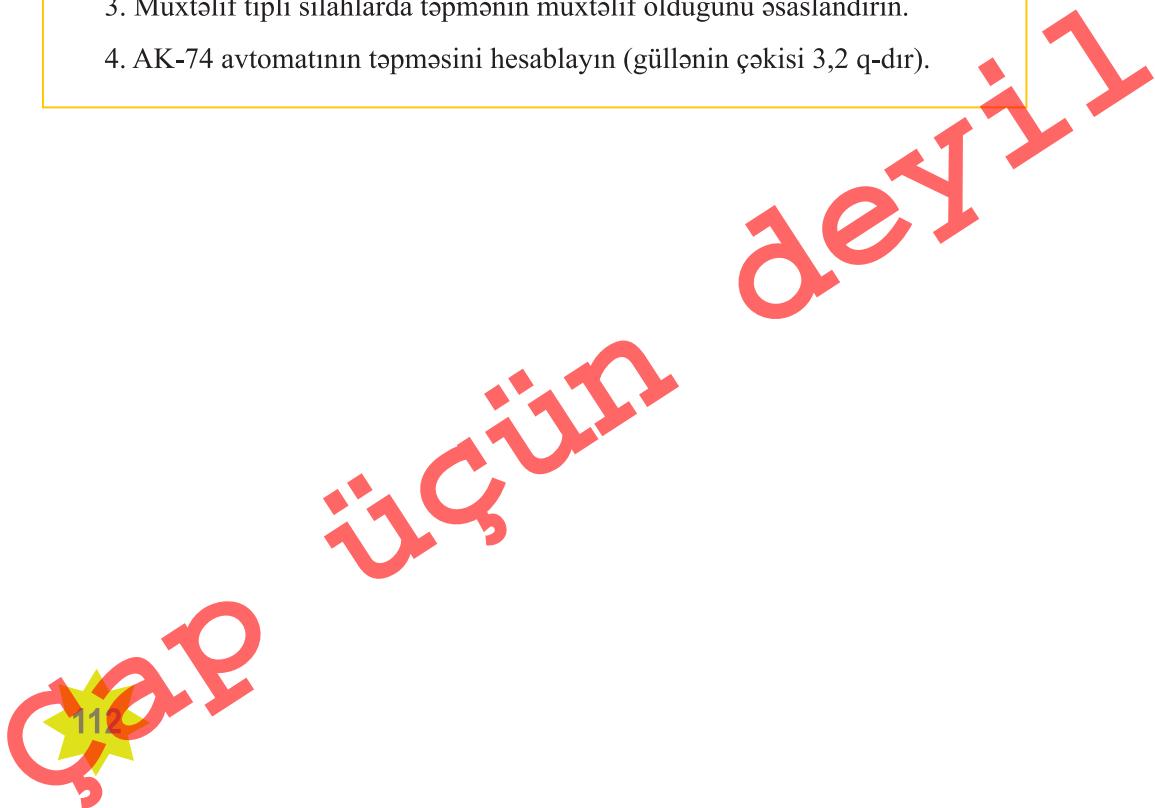
20x20 sm quru şam ağacından hazırlanmış ştabel	Polad özəkli Zirehdələn-yandırıcı	500 m 150 m	25 sm 30–40 sm
Kərpic hörgü	Eynilə	100 m	12–15 sm

Güllənin öldürücü təsiri – onun canlı orqanızmə təsir göstərərək sıradan çıxarmasıdır. Bu zaman bədənin qoruyucu toxumaları və həyat üçün vacib orqanları deşilib zədələnir.

Güllənin deşici və öldürücü təsiri onun kütləsindən, sürətindən və hədəfə qarşılaşma anındaki formasından asılıdır.

Sual və tapşırıqlar

1. Güllənin trayektoriyasına daha hansı amillər təsir edir? Fikrinizi əsaslanın.
2. “Güllənin öldürücü təsiri insan üçün müəyyən məsafəyə qədərdir” deyə bilərikmi?
3. Müxtəlif tipli silahlarda təpmənin müxtəlif olduğunu əsaslandırın.
4. AK-74 avtomatının təpməsini hesablayın (güllənin çəkisi 3,2 q-dır).



24. 7,62 mm-lik СВД TİPLİ SNAYPER TÜFƏNGİ

 7,62 mm-lik Draqunov snayper tūfəngi (СВД) snayperin fərdi silahı olaraq müxtəlif növ görünən, hərəkət edən, açıq və maskalanmış tək hədəfləri məhv etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Snayper tūfəngi nədir?

Snayper tūfəngindən atəş aparmaq üçün **7,62×54R** mm-lik adı, izburaxan, zirehdələn-yandırıcı gülləli tūfəng patronları və snayper tūfənginin patronlarından istifadə olunur. Snayper tūfəngindən effektiv atış məsafəsi 800 m-dir, atəş tək-tək atışlarla aparılır. Snayper tūfənginin avtomatik iş prinsipi lülə kanalından qaz porşeninə ötürürlən barit qazlarının enerjisindən istifadəyə əsaslanır.



7,62 mm-lik СВД tipli snayper tūfəngi

7,62 mm-lik СВД tipli snayper tūfəngi 1963-cü ildə sovet dönməmində silahlanmaya qəbul olunmuşdur.

Snayper tūfənginin əsas taktiki-texniki xüsusiyyətləri

N	Xüsusiyyətləri	СВД
1.	Nişangah məsafəsi, m:	
	optik nişangahla	1300
	mexaniki (açıq) nişangahla	1200
2.	Düzünə atış məsafəsi, m:	
	baş figurə (hündürlüyü 30 sm)	350
	sinə figuruna (hündürlüyü 50 sm)	430
	qaçan figurə (hündürlüyü 150 sm)	640
3.	Güllənin başlanğıc sürəti, m/san.	830
4.	Güllənin məhvətmə qabiliyyətini saxlama şərti ilə uçuş məsafəsi, m	3800
5.	Tūfəngin çapı, mm	7,62
6.	Tūfəngin uzunluğu, mm:	
	süngü-bıçaqsız	1225
	birləşdirilmiş süngü-bıçaqlı	1370

Çarx üçün deyil!

7.	Yivlərin sayı, ədəd	4
8.	Maqazinin tutumu, patron	10
9.	Döyüş atış tezliyi, atış/dəqiqədə	30
10.	Tüfəngin süngü-bıçaqsız, optik nişangah, boş maqazin və qundağın yanağı ilə çökisi, kq	4,3
11.	Maqazinin çökisi, kq	0,21



7,62 mm-lik CVB39 tipli snayper tüfənginin əsas hissə və mexanizmləri:

1 – mexaniki (açıq) nişangah, qundaq və lülə ilə lülə qutusu; 2 – lülə qutusunun qapağı; 3 – qaytarıcı mexanizm; 4 – çaxmaq çərçivəsi; 5 – çaxmaq; 6 – tənzimləyici ilə qaz borusu, qaz porşeni və yayla itələyici; 7 – lülə örtükləri (sağ və sol); 8 – zərbə-tətik mexanizmi; 9 – qoruyucu; 10 – maqazin; 11 – qundağın yanağı; 12 – PSO-1 tipli optik snayper nişangahi; 13. süngü-bıçaq

Snayper tüfənginin sökülməsi **natamam** və **tam** ola bilər.

Natamam sökülmə tüfəngi təmizləmək, yağlamaq və baxışdan keçirmək məqsədilə aparılır.

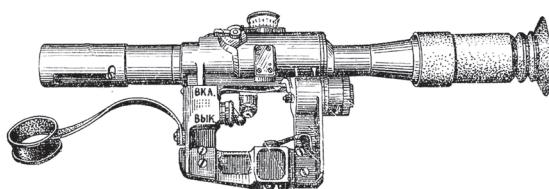
Tüfəng **çox** **çırkləndikdə**, yağış və ya qar altında qaldıqda, uzunmüddətli saxlanmaya qoyulduğda, anbardan alındığı zaman, mövsümi xidmət keçirildikdə və təmir zamanı yalnız hərbi hissənin təmir emalatxanasında artilleriya ustası tərəfindən **tam sökülməsinə** icazə verilir.

Tüfəngin hissə və mexanizmlərinin yeyilməsinin qarşısını almaq məqsədilə tez-tez sökülməsinə yol verilmir.

Nişangah qurğuları tüfəngi müxtəlif məsafələrdə yerləşən hədəflərə atəş aparma zamanı tuşlamaq üçün nəzərdə tutulub.

Snayper tüfənginin nişangah qurğuları ПСО-1 (ПСО-1М, ПСО-1М2, ПСО-3) tipli optik və mexaniki (açıq) nişangahlardan ibarətdir.

ПСО-1, ПСО-1М və ПСО-1М2 tipli optik snayper nişangahları 7,62 mm-lıq СВД tipli snayper tüfənginin əsas nişangahlarıdır.

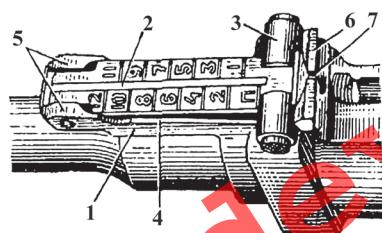


PСO-1 optik snayper nişangahı

ПСО-1 tipli optik snayper nişangahı СВД tipli snayper tüfəngi ilə birlikdə 1963-cü ildən Sovet ordusunda istifadə olunmuşdur.

Mexaniki (açıq) nişangah – optik nişangah sıradan çıxdığı halda istifadə olunur. Nişangah arpaciq və nişangahdan ibarətdir.

Nişangah – nişangahın bünövrəsi, təbəqəvari yay, məsafə lövhəsi və sürgündən ibarətdir.



Arpacıq və nişangah:

1 – nişangahın bünövrəsi; 2 – məsafə lövhəsi; 3 – sürgü; 4 – sektor; 5 – çəngəlvəri çıxıntılar; 6 – məsafə lövhəsinin nişanalma hissəsi; 7 – nişangahın yarığı

Məsafə lövhəsinin üzərinə bölgüləri 1-dən 12-yə qədər rəqəmlənmiş məsafə şkalası vurulmuşdur. Rəqəmlər yüz metrlərlə atış məsafələrini işarələyir. Bundan başqa, nişangahın “4” qurğusuna uyğun nişangahın daimi qurğusunu eks edən “П” (daimi) hərfi vurulmuşdur.

Arpacıq qoruyucuya bağlanmışdır. Arpacığın vəziyyətini müəyyən etmək üçün qoruyucunun ön tərəfinə nəzarət işarəsi, arpaciqın bünövrəsinin ön tərəfinə isə

şkala vurulmuşdur. Tüfəngi normal döyüş vəziyyətinə gətirdikdə arpaciğin qoruyucusunu şkalanın bir bölgüsü qədər sağ və ya sol istiqamətdə çəkdikdə 100 m atış məsafəsində orta dəymə nöqtəsi **10 sm**-ə bərabər məsafədə yerini dəyişir.

Maqazin – patronları yerləşdirmək və onları lülə qutusuna ötürmək üçün nəzərdə tutulmuş hissə.

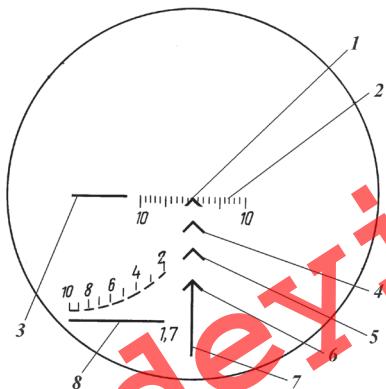


Snayper tüfəngində 5,45 mm-lik və 7,62 mm-lik Kalaşnikov avtomatlarında tətbiq edilən süngü-bıçaqlardan istifadə olunur.

Nişangahın toru nişan almaq üçün nəzərdə tutulub. Torun mərkəzində 1000 m-ə qədər məsafəyə atış aparma zamanı nişan almaq üçün nəzərdə tutulmuş əsas (yuxarı) nişanalma işarəsi (üçbucağı) yerləşir. Əsas işaretənin altında üç əlavə nişanalma işaretləri və şaquli xətt yerləşir. Əlavə nişanalma işaretləri 1100, 1200 və 1300 m məsafəyə atış aparma zamanı nişan almaq üçün istifadə olunur.

PICO-1 tipli optik snayper nişangahın toru:

1 – 1000 m-ə qədər məsafəyə atış aparmaq üçün əsas nişanalma işarəsi (bucağı); 2 – yan düzəlişlər şkalası; 3 – üfüqi xətt; 4, 5 və 6 – 1100, 1200 və 1300 m məsafəyə atış aparmaq üçün əlavə nişanalma işaretləri; 7 – şaquli xətt; 8 – məsafəölçmə şkalası



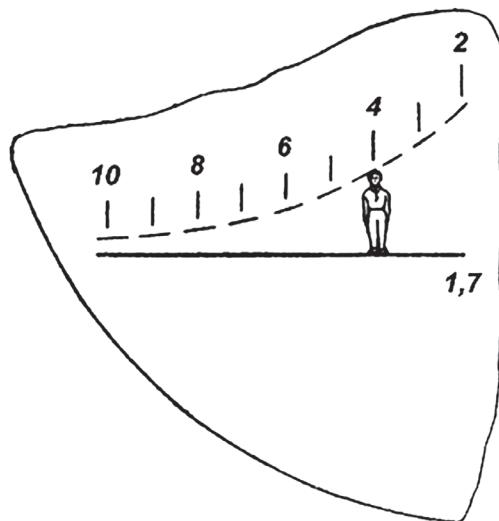
Əsas nişanalma işaretinin sağ və sol tərəflərində yan düzəlişlər şkalası yerləşir. Şkalanın bir bölgüsünün qiyməti bir minliyə (0–01) bərabərdir. Şkalanın ± 0 – 05 bölgü-lərinə uyğun xətlər uzadılmış, ± 0 – 10 bölgü-lərinə uyğun xətlər isə əlavə olaraq "10" rəqəmi ilə işarələnmişdir.

Torun sol tərəfində yerləşən məsafəölçmə şkalası **1,7 m** (insanın orta boyu) hündürlüyündə olan hədəf üçün hesablanmışdır. Hədəfin hündürlüğünün parametri üfüqi xəttin altında göstərilmişdir. Yuxarı punktirlı (qırıq-qırıq əyri) xəttin üzərində bölgüləri olan şkala çəkilmişdir. Şkalanın bölgülərinin arasındaki məsafə 100 m-ə bərabərdir. Şkalanın **2, 4, 6, 8, 10** rəqəmləri ilə işarələnmiş bölgüləri hədəfə qədər olan 200, 400, 600, 800 və 1000 m məsafəyə uyğundur.

Hədəfə qədər olan məsafəni müəyyən etmək üçün:

- hədəfin təsvirini məsafəölçmə şkalası ilə elə uyğunlaşdırmaq lazımdır ki, hədəfin bünövrəsi şkalanın üfüqi xəttinin üstündə, yuxarı nöqtəsi isə boşluq olmadan şkalanın yuxarı (qırıq-qırıq) xəttinə toxunsun;
- hədəfin yuxarı nöqtəsinin şkalanın toxunma nöqtəsində məsafənin qiyməti müəyyən edilir. Məsələn: şəkildə göstərilən misalda hədəfə qədər olan məsafə 400 m-dir.

Okulyar müşahidə olunan obyektin təsvirinə düz və böyüdülmüş şəkildə baxmaq üçün nəzərdə tutulub.



*Məsafəölçmə şkalası ilə hədəfə qədər olan məsafənin
təyin edilməsi*

Döyüş sursatları

7,62 mm-lik СВД tipli snayper tüfəngindən atış aparmaq üçün polad özəkli gülləli tüfəng patronu **7,62 ЛПС**, 7,62 mm-lik snayper tüfəng patronu **7,62 ЧН**, 7,62 mm-lik zirehdələn-yandırıcı gülləli tüfəng patronu **7,62 В-32**, **7,62×54P** mm-lik döyüş tüfəng patronlarından istifadə olunur.

7,62 mm-lik СВД tipli snayper tüfənginin bir döyüş dəsti 100 patrondur.

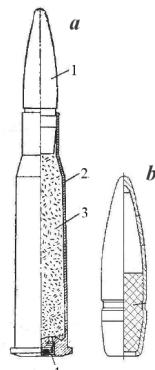
Patronların konstruktiv xüsusiyyətləri snayper tüfəngindən nişangahının eyni qurmalarında müxtəlif növ gülləli patronlarla atış aparmağa imkan verir.

Patronların quruluşu

Döyüş tufəng patronu güllə, giliz, barit atımı və kapsul-alışdırıcıdan ibarətdir.

Tüfənglə düzgün davrandıqda və ona lazımi qaydada qulluq etdikdə snayper tufənginin hissə və mexanizmləri onun uzunmüddətli etibarlı və fasiləsiz işini təmin edir. Lakin mexanizmlərin çirkənməsi, hissələrin yeyilməsi və tufənglə səliqəsiz davranışma səbəbindən, həmçinin patronlar nasaz olduğu hallarda atış zamanı müxtəlif növ ləngimələr yaranı bilər.

Atış zamanı yaranmış ləngiməni tufəngi yenidən doldurmaqla aradan qaldırmaq lazımdır. Bunun üçün çaxmaq çərçivəsini yenidəndoldurma dəstəyindən sürətlə arxaya çekib buraxmaq, sonra atışı davam etdirmək lazımdır. Ləngimənin bu üsulla aradan qaldırılması mümkün olmadıqda onun başvermə səbəbinin aşkar olunub və aradan qaldırılması zəruridir.



► 7,62 mm-lik snayper tufəng patronu və onun gülləsi:

a) – döyüş patronu; b) – snayper patronunun gülləsi;

1 – güllə; 2 – giliz; 3 – barit atımı; 4 – kapsul-alışdırıcı

Sual və tapşırıqlar

1. Sizcə, 7,62 mm-lik СВД tipli snayper tufənginin təyinatında “açıq və maskalanmış tək hədəflər” dedikdə kimlər nəzərdə tutulur? Fikrinizi əsaslandırın.
2. Snayperlərin fəaliyyətindən bəhs olunan hansı filmi izləmişiniz. Bu filmə snayperin fəaliyyətini necə qiymətləndirirsınız?
3. Sizcə, 7,62 mm-lik СВД tipli tufəngin uzun müddət silahlanmadca qalmاسının səbəbi nədir?
4. Döyüşdə snayper olsayıınız, hədəfin vacib olduğunu necə müəyyənləşdirərdiniz?
5. Respublikamızda istehsal olunan “İstiqlal”, “Mübariz”, “Yalquzaq”, “Yırıcı” snayper tufəngləri haqqında təqdimat hazırlayıın.

25. ПК, ПКМ VƏ ПКТ PULEMYOTLARI

Kalaşnikov pulemyotu döyüşdə nə məqsədlə istifadə olunur?
Onun avtomatik iş prinsipini necə təsəvvür edirsiniz?

7,62 mm-lik ПК, ПКМ və ПКТ tipli Kalaşnikov pulemyotları düşmənin canlı qüvvəsini məhv etmək, atəş vasitələrinə və alçaqdan uçan hava hədəflərinə zərər vurmaq üçün nəzərdə tutulub.

7,62 mm-lik ПК və ПКМ tipli pulemyotlardan atəş ikiayaqdan aparılır.



7,62 mm-lik təkmilləşdirilmiş Kalaşnikov pulemyotu (ПКМ)

PKT tipi pulemyot elektrik tətiyi olan və tankda, piyadaların döyüş maşınınında, zirehli transportyorda, özüyeriyən artilleriya qurğularında və digər növ döyüş maşınlarında qurulan Kalaşnikov tank pulemyotudur.



Gecə vaxtı təbii işıqlandırma şəraitində atəş aparmaq üçün qısa şərti adlarının axırında "Н" hərfi olan ПКН, ПКМН tipli pulemyotların üzərində ПН-3, НСПУ növ gecə atış nişangahları qurulur.



НСПУ tipi gecə nişangahlı
7,62 mm-lik təkmilləşdirilmiş Kalaşnikov pulemyotu
(ПКМН)

Pulemyotdan atəş qısa (10 atışa qədər), uzun (30 atışa qədər), qatarlarla və fasiləsiz aparıla bilər. Atəş zamanı patronlar pulemyotun qəbuledicisinə tutumu 100, 200 və 250 patron olan patron qutusuna yiğilmiş metal lənt vasitəsilə ötürülür.

Pulemyotdan yerüstü və hava hədəflərinə ən effektli atəş məsafəsi 1000 m-ə qədərdir.

Pulemyotun lüləsi hava ilə soyudulur. PK və PKT tipli pulemyotlardan 500 atışa qədər, PKM tipli pulemyotdan isə 400 atışa qədər fasiləsiz atəşin aparılmasını təmin edir. Pulemyotdan fasiləsiz atəş rejimində aparılan atəş zamanı göstərilən atış sayı keçidkən sonra qızmış lülə ehtiyat lülə ilə əvəz olunur, ehtiyat lülə olmadığı halda isə qızmış lülə su (qar) vasitəsilə (lüləni bütövlükdə suyun (qarın) içinə salmaqla) soyudulur. Bundan başqa, PKM tipli pulemyotdan 800 (PK, PKT tipli pulemyotlardan 1000) fasiləsiz atış rejimində aparılan atışdan sonra (lüləni dəyişməklə) pulemyotu tam soyutmaq (pulemyotu bütövlükdə suyun içinə salmaqla) lazımdır.

Pulemyotun avtomatik iş prinsipi 5,45 mm-liq və 7,62 mm-liq Kalaşnikov avtomatlarında və pulemyotlarında olduğu kimiidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, PK (PKM) tipli pulemyot Bolqarıstanda, PKM tipli pulemyot isə Çində, keçmiş Yuqoslaviyada, Ruminiyada, İranda və Macarıstanda istehsal olunurdu. Bolqarıstanda istehsal olunan PK pulemyotu plastmas qundağı, Yuqoslaviyada istehsal olunan PKM pulemyotu möhkəm ağac növlərindən hazırlanmış pəncərəsiz qundağı, Çində istehsal olunan PKM pulemyotu isə çəkisinin 0,5 kq yüngül olması ilə fərqlənir. Hazırda respublikamızda 7,62 mm-liq UP-7,62 və HP-7,62 hücum pulemyotları istehsal olunur.



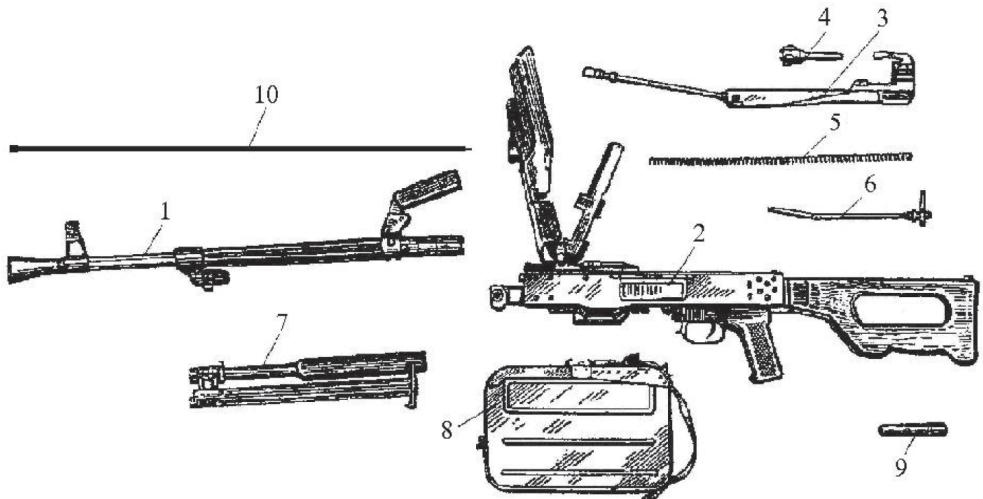
**7,62 mm-liq ПК (ПКМ) və ПКТ tipli Kalaşnikov pulemyotlarının
əsas taktiki-texniki xüsusiyyətləri**

N	Xüsusiyyətlər	ПК	ПКМ	ПКТ
1.	Nişangah məsafəsi, m	1500	1500	1500
2.	Güllənin başlanğıc sürəti, m/san.	825	825	855
3.	Güllənin məhvətmə qabiliyyətini saxlama şərtlə ucus məsafəsi, m	3800	3800	3800
4.	Çapı, mm	7,62	7,62	7,62
5.	Yivlərin sayı, ədəd	4	4	4
6.	Atış tezliyi, atış/dəq.	650	650–750	700–800
7.	Döyüş atış tezliyi, atış/dəq.	250 qədər	250 qədər	250 qədər
8.	Pulemyotun çekisi, kq	9,0	7,5	10,5
9.	Lülənin çekisi, kq	2,6	2,4	3,23
10.	Patron qutusunun doldurulmuş 100 patronluq lənlə birlikdə çekisi, kq	3,9	3,4	–
11.	Patron qutusunun doldurulmuş 200 patronluq lənlə birlikdə çekisi, kq	8,0	6,2	–

Ümumi quruluşu

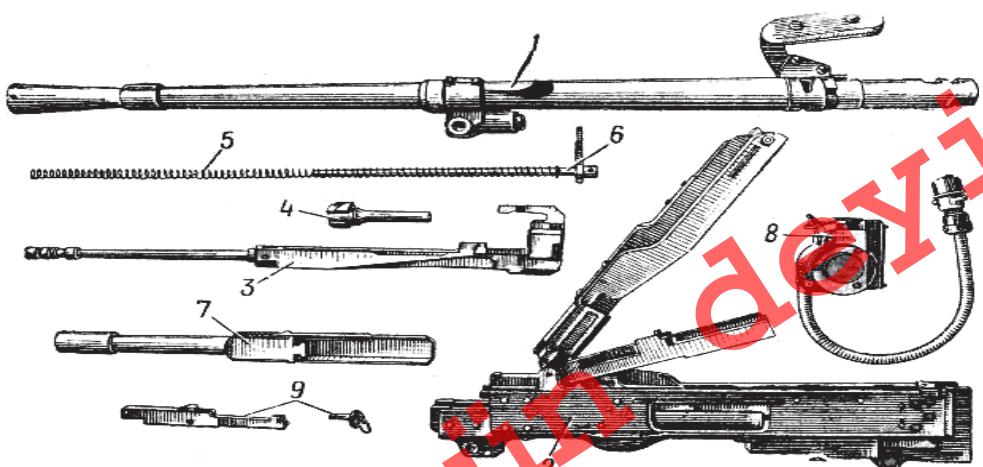
7,62 mm-liq ПК (ПКМ) və ПКТ tipli pulemyotlar aşağıdakı əsas hissə və mexanizmlərdən ibarətdir:

- lülə;
- qapaq, qəbuledicinin bünövrəsi və qundaqla lülə qutusu (ПКТ tipli pulemyotun qundağı yoxdur);
- qaz porşeni və çıxarıcı ilə çaxmaq çərçivəsi;
- çaxmaq;
- yönəldici millə qaytarıcı-döyüş yayı;
- ikiayaqla qaz porşeninin borusu;
- tətik mexanizmi;
- elektrik tətik (yalnız ПКТ tipli pulemyotda).



7,62 mm-lik PK tipli pulemyotun əsas hissə və mexanizmləri:

1 – lülə; 2 – qundaq, qəbuledicinin bünövrəsi və qapaqla lülə qutusu; 3 – qaz porşeni çıxarıcı və çaxmaq çərçivəsi ilə; 4 – çaxmaq; 5 – qaytarıcı-döyüş yayı; 6 – yönəldici mil; 7 – ikiayaqla qaz porşeninin borusu; 8 – lentlə patron qutusu; 9 – ləvazimat; 10 – sünbə



7,62 mm-lik PKT tipli pulemyotun əsas hissə və mexanizmləri:

1 – lülə; 2 – qəbuledicinin bünövrəsi və qapaqla lülə qutusu; 3 – qaz porşeni çıxarıcı və çaxmaq çərçivəsi ilə; 4 – çaxmaq; 5 – qaytarıcı-döyüş yayı; 6 – yönəldici mil; 7 – qaz porşeninin borusu; 8 – tətik mexanizmi; 9 – elektrik tətik

Pulemyotun sökülməsi və yiğilması

Pulemyotun sökülməsi **natamam** və ya **tam** ola bilər.

Natamam sökülmə pulemyotu təmizləmək, yaqlamaq və baxışdan keçirmək məqsədlə aparılır.

Tam sökülmə pulemyot çox çırkləndikdə, yağış və ya qar altında qaldıqda, təzə yaq növünə keçdikdə və təmir zamanı aparılır.

Pulemyotun hissə və mexanizmlərinin yeyilməsinin qarşısını almaq məqsədlə onun tez-tez sökülməsinə yol verilmir. Pulemyotu sökmə və yiğma zamanı aşağıdakı əsas tələblərə riayət etmək lazımdır:

– pulemyotun ayrılmış hissə və mexanizmləri ilə ehtiyatla davranılmalıdır. Onları bir-birinin üstünə qoyarkən, ayırankən və birləşdirerkən artıq qüvvə tətbiq etmək və ya zərbə endirmək **qadağandır**;

– pulemyotu sökmə və yiğma zamanı yalnız onun tək EAL dəstini daxil olan saz alətlərdən istifadə edilməlidir;

– pulemyotu yiğma zamanı onun hissələrinin nömrələrini tutuşdurmaq lazımdır: pulemyotun bütün hissələrinin nömrələri onun lülə qutusunun qapağındakı nömrəyə uyğun gəlməlidir.

Qoşunlarda pulemyotun ancaq natamam sökülməsinə icazə verilir. Tam sökülməni yalnız hərbi hissənin təmir emalatxanasında artilleriya ustası apara bilər.

Pulemyotun natamam sökülmə qaydası aşağıdakı şəkildə aparılmalıdır.

1. Pulemyotu ikiayaq üzərində qurmaq. Bunun üçün:

– pulemyotun qundağını masaya dirəyib sol əllə dəstəyindən şaquli vəziyyətdə saxlamalı, sağ əlin baş barmağı ilə ayaqları yayvari rəzədən azad etməli;
– ikiayağın ayaqlarını bir qədər aralayıb lülədən kənara ele çəkmək lazımdır ki, ayaqların yuxarı ucları ikiayağın bünövrəsinin pəncərələrinə keçsin;
– sonra pulemyot ikiayaq üzərində qurulmalıdır.



Pulemyotun ikiayağının ayaqlarının açılması

ΠΚΤ tipli pulemyot lülənin ağız hissəsi irəli olmaq şərtilə masanın üzərində yerləşdirilməlidir.

2. Lentlə patron qutusunu pulemyotdan ayırmaq və patron yuvasında patronun olub-olmamasını yoxlamaq üçün:

– sol əllə pulemyotun qundağını bir qədər yuxarı qaldırıb bu vəziyyətdə saxlamalı, sağ əlin baş barmağı ilə qutunun rəzəsini sağa çəkməli, qutunun sağ tərəfini bir qədər aşağı və sola çəkərək lentlə patron qutusunu pulemyotdan ayırmalı;

– pulemyotu sağ əllə qundağın ön tərəfindən saxlamalı, sağ əlin baş barmağı ilə rəzəni batırıb lülə qutusunun qapağını açmalıdır;

Patron qutusunun pulemyotdan ayırılması ►



– qəbuledicinin bünövrəsini qaldırıb qoruyucunun dəstəyini irəli “Atəş” vəziyyətinə çevirməli;

– sağ əllə yenidəndoldurma dəstəyindən çaxmaq çərçivəsini arxa vəziyyətə çəkib tutqaca qoymalı (**b**), lülənin patron yuvasını baxışdan keçirməli və **patron olub-olmamasını** yoxlamalı. Bundan sonra çaxmaq çərçivəsini yenidəndoldurma dəstəyində saxlayaraq, tətiyi sıxıb ehtiyatla döyüş vəziyyətindən azad etmək lazımdır.



Lülə qutusunun qapağının açılması və patron yuvasında patronun olub-olmamasının yoxlanılması

3. Ləvazimatlarla penal çıxarmaq üçün:

– ΠKM tipli pulemyotda qundağın ciyiñliyini yuxarı qaldırmalı;
– sağ əlin şəhadət barmağı ilə qundağın yuvasının qapağını elə batırmaq lazımdır ki, yayın təsiri altında penal yuvanın içindən çıxsın;

– penalın qapağını açıb içindən silgini, fırçanı, vintaçanı və milçixarani çıxarmaq lazımdır.

4. Sünbənin bəndlərini ikiayağın ayağından ayırmaq üçün:

– sürgünün düyməsini sıxbı yuxarı çəkərək sünbənin bəndlərini ikiayağın ayağından ayırmaq lazımdır.



a)



b)

Sünbənin bəndlərinin ikiayağın ayağından ayrılması

5. Yönəldici millə qaytarıcı-döyüş yayını ayırmaq üçün:

– pulemyotu tapança dəstəyindən sol əllə saxlayaraq sağ əllə yönəldici mili irəli elə çəkmək lazımdır ki, onun çıxıntısı qundağın bünövrəsinin yuvasından çıxsın;

– yönəldici milin arxasını yuxarı qaldırıb qaytarıcı-döyüş yayı ilə birlikdə lüle qutusundan çıxarmalı;

– sonra qaytarıcı-döyüş yayını yönəldici milin üzərindən çıxarmaq lazımdır.



a)



b)

Yönəldici millə qaytarıcı-döyüş yayının ayrılması

6. Çaxmaqla çaxmaq çərçivəsini ayırmaq üçün:

– pulemyotu tapança dəstəyindən sol əllə saxlayaraq sağ əllə çaxmaq çərçivəsini çıxarıcılardan axıra qədər arxaya çəkməli;

ÇAP İÇİN DEYİL

– çaxmaq çerçivəsinin arxasını qaldırıb çaxmaqla birlikdə lülə qutusundan çıxmaq lazımdır.



Çaxmaqla çaxmaq çerçivəsinin ayrılması

7. Çaxmağı çaxmaq çerçivəsindən ayırmaq üçün:

- çaxmaq yuxarıda olmaq şərtilə çaxmaq çerçivəsini sol əllə götürməli;
- sağ əllə çaxmağı arxaya çekib sağa elə fırlatmaq lazımdır ki, onun aparıcı çıxıntısı çaxmaq çerçivəsinin fiqurlu kəsiyindən çıxsın (**a**);
- sonra çaxmağı irəli çekib sağa fırladaraq çaxmaq çerçivəsindən ayırmaq lazımdır (**b**).



a)



b)

Çaxmağın çaxmaq çerçivəsindən ayrılması

8. Vurucunu çaxmaqdan ayırmaq üçün:

- çaxmağı, vurucu üçün kanalı aşağı olmaq şərtilə sol əllə götürüb vurucunu axıra qədər arxaya çekməli, sağ əlin barmaqları ilə onun çıxıntısından irəli çekərək vurucunu çaxmağın kanalından çıxarmaq lazımdır.



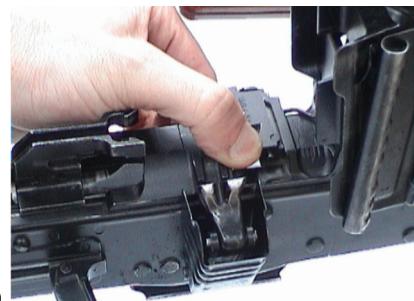
Vurucunun çaxmaqdan ayrılması ►

9. PKT pulemyotunda elektrik tətiyini ayırmaq üçün:

– milçixaranla elektrik tətiyinin fiksatorunu batırıb elektrik tətiyinin yönəldici çıxıntıları lüle qutusunun şaquli yuvalarından çıxana qədər tətiyi yuxarı çəkmək lazımdır.

10. Lüləni ayırmaq üçün:

– lülənin qapayıcısını axıra qədər sola çəkməli (**a**);
– pulemyotun dəstəyini əvvəlcə öz oxu ətrafında fırladıb (**b**) sonra irəli çəkərək lüləni ayırmaq lazımdır.



a)



b)

Lülənin ayrılması

Pulemyotun natamam sökülmədən sonra yiğilmasını əks-ardıcılıqla hə-yata keçirmək lazımdır.

Döyüş sursatları

7,62 mm-lik ПК (ПКМ), ПКТ tipli pulemyotlardan və onların modifikasiyalarından atəş aparmaq üçün **7,62×54P** mm-lik **7,62 ЛПС**, **7,62 Л**, **7,62 Т-46**, **7,62 Б-32** və s. tüfəng patronlarından istifadə olunur.



7,62 mm-lik ПК və ПКМ tipli pulemyotlarının və onların modifikasiyalarının bir döyüş dəsti – **2000** patrondur.

Pulemyotla düzgün davrandıqda və ona lazımı qaydada qulluq etdikdə onun hissə və mexanizmləri uzun müddət etibarlı və dayanmadan işləyir. Lakin mexanizmlərin çirkənməsi, hissələrin yeyilməsi və pulemyotla səliqəsiz davranışma səbəbindən, həmçinin patronlar nasaz olduğu hallarda atış zamanı müxtəlif növ ləngimələr yarana bilər.

Atış zamanı ləngimə yarandığı halda pulemyotu yenidən doldurmaq lazımdır. Əgər yenidən doldurmaqla ləngiməni aradan qaldırmaq mümkün deyilsə və ya aradan qaldırıldıqdan sonra ləngimə təkrar olunursa, onda pulemyotu boşaldıb ləngimənin səbəbini müəyyən etmək lazımdır.

Sual və tapşırıqlar

1. Sizcə, lülənin soyudulmasına ehtiyac varmı? Soyudulmasa, nə baş verər? Fikrinizi əsaslandırın.
2. Sizcə, pulemyotun natamam sökülmə-yığılması zamanı hissə və mexanizmlərin nömrələrinin tutuşdurulmasına ehtiyac varmı?
3. Hərbi xidmətdə mükəmməl pulemyotçu olmaq üçün nə edərdiniz?
4. Sizcə, pulemyotun sökülməsi və yığılması zamanı artıq qüvvə tətbiq etmək nə ilə nəticələnə bilər?
5. 7,62 mm-lik ПК və onun modifikasiyaları haqqında təqdimat hazırlayın.
6. Milli istehsalımız olan UP-7,62 mm-lik pulemyotu ПК pulemyotu ilə müqayisə edin.



çap üçün dəyərli

26. 40 mm-lik РПГ-7 TİPLİ TANK ƏLEYHİNƏ ƏL QUMBARAATANI

40 mm-lik РПГ-7 tipli tank əleyhinə əl qumbaraatani və onun modifikasiyaları düşmənin tank, özüyeriyən artilleriya qurğuları və digər zirehli vasitələri ilə mübarizə aparmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bundan başqa, tank əleyhinə əl qumbaraatani düşmənin səhra tipli yüksəlmiş sığınacaqlarda və şəhər tipli tikililərdə yerləşmiş canlı qüvvəsinə məhv etmək üçün istifadə oluna bilər.

Qumbaraatana döyüşdə atəş sektorunun verilməməsinin səbəbi nədir?

Qumbaraların zirehdəlmə qabiliyyəti düşmənin bütün növ müasir tank və özüyeriyən artilleriya qurğuları ilə mübarizə aparmağa imkan verir.

Hündürlüyü 2 m və daha çox olan tank, özühərəkətedən artilleriya qurğuları və başqa hədəflərə ən təsirli atəş məsafəsi 330 m-dir.

Tank əleyhinə əl qumbaraatanlarına və onların modifikasiyalarına aşağıdakı adlar verilmişdir:



40 mm-lik tank əleyhinə əl qumbaraatani РПГ-7Б



40 mm-lik tank əleyhinə əl qumbaraatani РПГ-7Д

Çap
üçün deyil



RPG-7H tipli gecə nişangahlı 40 mm-lik tank əleyhinə əl qumbaraatanı

40 mm-lik RPG-7 tipli tank əleyhinə əl qumbaraatanı 15 iyun 1961-ci ildə Sovet dönməmində silahlanmaya qəbul olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Sənayesi Nazirliyinin müəssisələrində istehsal olunan qumbaraatan TƏQ-7V2 adlanır. Qumbaraatanımız QON-1 tipli optik nişangahla dəstləşdirilir.

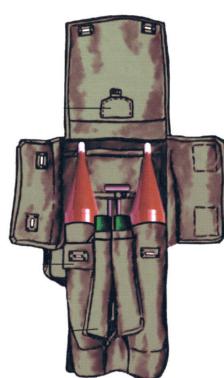
40 mm-lik RPG-7 tipli tank əleyhinə əl qumbaraatanı bir çox dövlətlərdə (Çin, Pakistan, Rumınıya və s.) istehsal olunur və 50-yə yaxın dövlətin ordusunda istifadə edilir.

40 mm-lik RPG-7 tipli tank əleyhinə əl qumbaraatanının və onun modifikasiyalarının PG-7V və PG-7BM tipli mərmilərinin əsas taktiki-texniki xüsusiyyətləri cədvəldə verilmişdir:

N	Xüsusiyyətləri	Parametri
1.	Nişangah məsafəsi, m	500
2.	Düzünə atış məsafəsi (2 m hündürlüyündə olan hədəfə atış apardıqda), m:	
	– PG-7B tipli atış yığıımı ilə atış apardıqda	330
	– PG-7BM tipli atış yığıımı ilə atış apardıqda	310
3.	Maksimal nişangah atış məsafəsi, m	
	– PG-7V tipli atış yığıımı ilə	300
	– PG-7VR, TBG-7B tipli atış yığımları ilə	200
4.	Qumbaraatanın çapı, mm	40
5.	Döyüş atış tezliyi, atış/dəqiqədə	4–6
6.	Qumbaraatanın optik nişangahla birlikdə çəkisi, kq:	
	– RPG-7B	6,3
	– RPG-7D	6,7

40 mm-lik РПГ-7 (РПГ-7Д) tipli tank əleyhinə əl qumbaraatanı motoatıcı manqanın (paraşüt-desant manqasının) silahlanması üçün nəzərdə tutulub, ona **qumbaraatan və atıcı-qumbaraatan köməkçisi** qulluq edir.

Qumbaraatan tank əleyhinə əl qumbaraatanından atəş aparır, qumbaraatanı, onun sünbəsini, EAL dəstini və iki ədəd atəş yiğimi yerləşən çantanı daşıyır.



*Qumbaraatan və
atıcı-qumbaraatan
köməkçisinin
çantaları*

Atıcı-qumbaraatan köməkçisi qumbaraatana atış aparma zamanı kömək edir, üç ədəd atəş yiğimi yerləşən çantanı daşıyır və tələb olunan hallarda qumbaraatanı əvəz edir. Qumbaraatana bilavasitə kömək lazımlığı halda ona təhkim olunmuş silahdan atəş aparır.

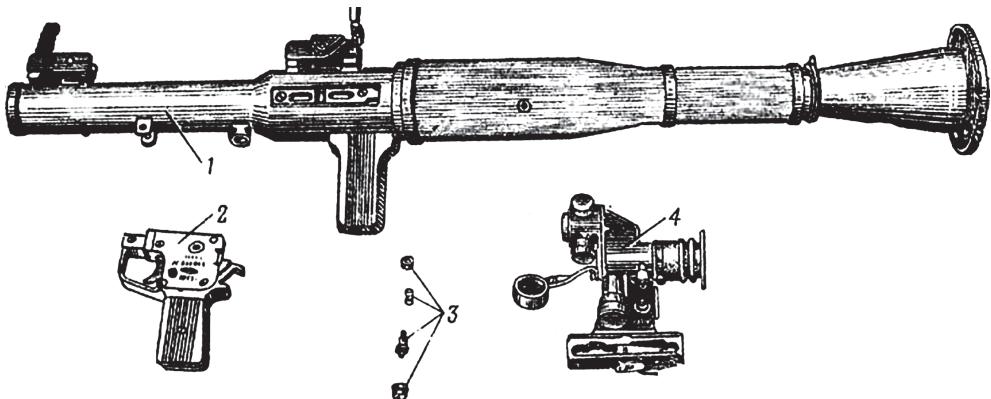


*Qumbaraatan və atıcı-qumbaraatan köməkçisinin
uzanıqlı atış üçün vəziyyəti*

Çap
üçün
geyil

Ümumi quruluşu

40 mm-lik tank əleyhinə əl qumbaraatanları və onların modifikasiyaları aşağıdakı əsas hissə və mexanizmlərdən ibarətdir:



40 mm-lik РПГ-7 tipli tank əleyhinə əl qumbaraatanının əsas hissə və mexanizmləri:
1 – lülə; 2 – zərbə-tətik mexanizmi; 3 – iynə mexanizmi; 4 – ПГО-7 tipli optik nişangahı

Qumbaraatanın sökülməsi və yiğilması

Qumbaraatanın sökülməsi **natamam** və ya **tam** ola bilər.

Natamam sökülmə qumbaraatanı təmizləmək, yaqlamaq və baxışdan keçirmək məqsədilə aparılır.

Tam sökülmə qumbaraatan çox çırkləndikdə, yağış və ya qar altında qaldıqda, təzə yağ növünə keçdiqdə, sökülmüş vəziyyətdə baxışdan keçirmək məqsədilə və təmir zamanı aparılır.

Qumbaraatanın hissə və mexanizmlərinin yeyilməsinin qarşısını almaq üçün onun tez-tez sökülməsinə yol verilmir.

Qumbaraatanın natamam sökülməsi aşağıdakı qaydada aparılır:

- Qumbaraatanın əvvəlcə xəzinə, sonra isə ağız hissələrindən örtükleri çıxarılır;
- РПГ-7Д tipli qumbaraatandan lülə sökülr.

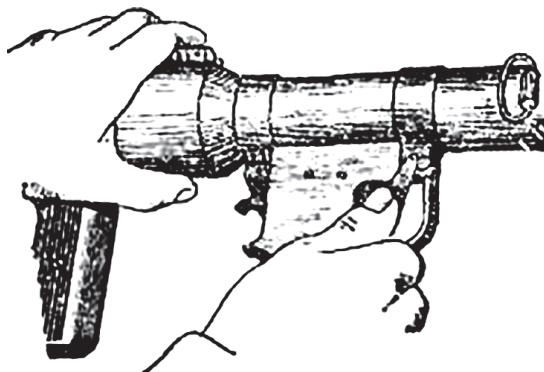
Qumbaraatanın lüləsinin sökülməsini yalnız qumbaraatanı desant vəziyyətinə keçirdikdə, borunun xəzinə hissəsi ilə birləşmə yerini baxışdan keçirmə və təmizləmə zamanı aparmaq olar.

Gecə nişangahlı qumbaraatanı sökməzdən əvvəl ikiayağı ondan ayırmak lazımdır.



РПГ-7Д tipli qumbaraatanda lülənin xəzinə hissəsinin lülənin borusundan ayrılması

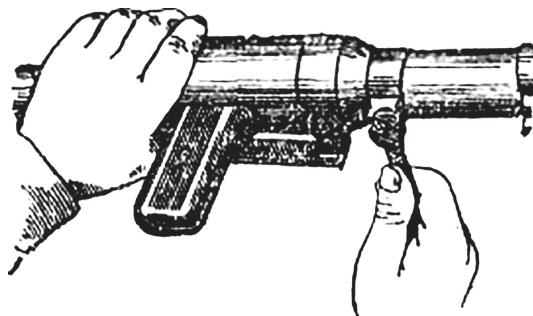
– Zərbə-tətik mexanizmi ayrılır.



Zərbə-tətik mexanizminin qapayıcısının çıxarılması

– İynə mexanizmi ayrılır.

İynə mexanizmini qumbaraatandan ayırmaq üçün zərbə-tətik mexanizmini ayırmaq vacib deyil. Bunun üçün çaxmaq dabanını döyük vəziyyətinə keçirib qoruyucunu sağa çekmək lazımdır.



İynə mexanizminin nippelinin açılması

– Zərbə-tətik mexanizminin gövdəsinin qapağı ayrılır.

Qumbaraatanın natamam sökülmədən sonra yiğilması əks qaydada aparılır.

ПГО-7 tipli optik nişangah və onun modifikasiyaları

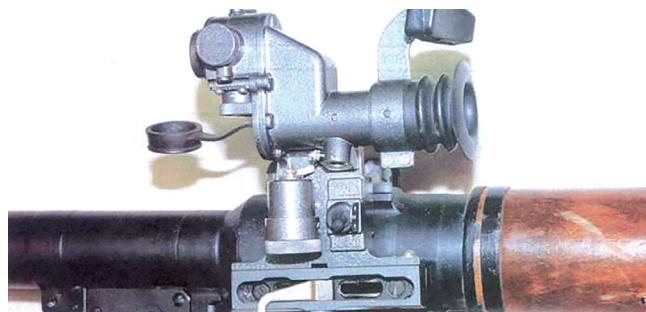
ПГО-7 tipli optik qumbaraatanın nişangahı və onun modifikasiyaları 40 mm-lıq РПГ-7 tipli tank əleyhinə qumbaraatanın əsas nişangahıdır. O, qumbaraatanı 500 m-ə qədər məsafələrdə yerləşən, hərəkət edən və etməyən hədəflərə tuşlamaq üçün nəzərdə tutulub.

ПГО-7 tipli optik nişangahın və onun modifikasiyalarının əsas texniki xüsusiyyətləri

N	Xüsusiyyətləri	Parametri
1.	Böyütmə, dəfə	2,7
2.	Görmə sahəsi, dərəcə	13
3.	Nişangahın nişanalma bucaqları şkalasının bir bölgüsünün qiyməti, m	100
4.	Yan düzəlişləri şkalasının bir bölgüsünün qiyməti	0–10
5.	Yan düzəlişləri şkalasının hədləri	$\pm 0-50$
6.	Nişangahın nişanalma bucaqları şkalasının hədləri	200 m-dən 500 m-ə qədər

Nişangahın quruluşu

Optik nişangah kronşteynlə gövdə, optik sistem, nişangahı nizamlama mexanizmi, gecə (toranda) şəraitində atış aparmaq üçün toru işıqlandırma sistemi, rezin gözlük və alınlıqdan ibarətdir.

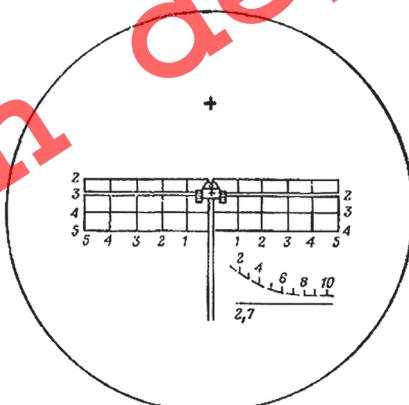


ПГО-7B tipli optik qumbaraatanın nişangahi

Nişangahın **torunda** – nişangahın şkalası (üfüqi xətlər), yan düzəlişlər şkalası (şaquli xətlər) və məsafəölçmə şkalası (bütöv üfüqi və qırıq-qırıq eyri xətlər) yerləşir.

Sol tərəfdən nişangahın şkalasının bölgülləri (xətləri) atış məsafələrinə yüz metrlərə uyğun olan **2, 3, 4** və **5** rəqəmləri (200, 300, 400 və 500) ilə işaretlənmişdir.

Yan düzəlişlər şkalasının bölgüləri (xətləri) şkalanın aşağı tərəfində **1, 2, 3, 4** və **5** rəqəmləri ilə işaretlənmişdir. İki şaquli xətt arasındaki məsafə bucaqölçənin **0–10** bölgüsünə bərabərdir. Yan düzəlişlər şkalası ilə sağ və sol istiqamətlərdə $\pm 0-50$ qədər düzəliş vermək olar.

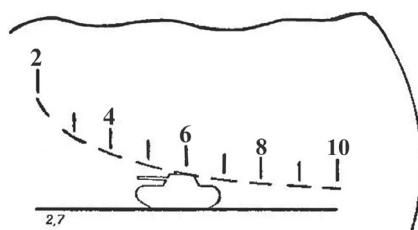


Nişanalma zamanı lazımı bölgülerin seçilməsini asanlaşdırmaq məqsədile nişangahın 300 m məsafəyə uyğun olan xətti və yan düzəlişlər şkalasının mərkəzi xətti iki qat xətlə göstərilmişdir. Bundan başqa, qumbaraatanın yana əyilməsini aşkar etmək üçün mərkəzi xətlər nişangahın şkalasından aşağı uzadılmışdır.

Məsafəölçmə şkalası 2,7 m hündürlüyündə olan hədəf üçün hesablanmışdır. Hədəfin hündürlüğünün parametri üfüqi xəttin altında göstərilmişdir. Şkala iki – yuxarı punktılı (qırıq-qırıq əyri) və aşağı düz xətlərdən ibarətdir. Yuxarı xəttin üstündə hər 100 m-dən bir bölgüləri olan və hər 200 m-dən bir işaretlənmiş şkala çəkilmişdir. Şkalanın **2, 4, 6, 8** və **10** rəqəmləri müvafiq olaraq 200, 400, 600 və 1000 m məsafəyə uyğundur.

Hədəfə qədər olan məsafəni müəyyən etmək üçün:

- hədəfin təsvirini məsafəölçmə şkalası ilə elə uyğunlaşdırmaq lazımdır ki, hədəfin bünövrəsi şkalanın üfüqi xəttinin üstündə, yuxarı nöqtəsi isə boşluq olmadan şkalanın yuxarı punktılı (qırıq-qırıq əyri) xəttinə toxunsun;
- hədəfin yuxarı nöqtəsinin şkalanın toxunma nöqtəsində məsafənin qiymətini müəyyən etməli. Məsələn: tanka qədər olan məsafə 600 m-dir.



Məsafəölçmə şkalası ilə hədəfə qədər olan məsafənin müəyyən edilməsi.

Döyüş sursatları

40 mm-lik РПГ-7 tipli tank əleyhinə əl qumbaraatanından və onun modifikasiyalarından atəş aparmaq üçün aşağıdakı qumbaraatan atəş yiğimlərindən istifadə olunur:



РГ-7ВЛ tipli tank əleyhinə qumbaralı atəş yiğimi

РГ-7ВЛ tipli tank əleyhinə qumbaralı atəş yiğimi düşmənin müasir tank, digər zirehli və zirehsiz texnikası ilə mübarizə aparmaq, binalarda və tikililərdə yerləşən atəş nöqtələrini və canlı qüvvəsini məhv etmək üçün nəzərdə tutulub.



ОГ-7В tipli qəlpəli qumbaralı atəş yiğimi

ОГ-7В tipli qəlpəli qumbaralı atəş yiğimi düşmənin açıq ərazidə, binalarda və səhra tipli sığınacaqlarda yerləşən canlı qüvvəsini (o cümlədən, fərdi qorunma vasitələrində – **zirehli jiletlərdə** olan) məhv etmək və zirehsiz texnikasına zərər vurmaq üçün nəzərdə tutulub.



ПГ-7ВР tipli tank əleyhinə qumbaralı atəş yiğimi

ПГ-7ВР (Rezöme) tipli tank əleyhinə qumbaralı atəş yiğimi düşmənin bütün növ tankları (o cümlədən, dinamik qorunma vasitələri ilə təchiz olunmuş), digər zirehli və zirehsiz texnikası ilə mübarizə aparmaq, binalarda və tikililərdə yerləşən atəş nöqtələrini və canlı qüvvəsini məhv etmək üçün nəzərdə tutulub.

Atəş yiğimində **kumulyativ tandem** (bir-birinin arxasında yerləşən iki kumulativ qifa malik olan) tipli döyüş hissəli tank əleyhinə qumbara tətbiq olunmuşdur.



ТБГ-7В tipli termobarik qumbaralı atəş yiğimi

ТБГ-7В tipli termobarik qumbaralı atəş yiğimi düşmənin açıq ərazidə, səngərlərdə, səhra tipli sığınacaqlarda yerləşən canlı qüvvəsinə, yüngül zirehli və zirehsiz texnikasına zərər vurmaq üçün nəzərdə tutulub.

Atəş yiğimində **fuqaslı, termobarik** (hədəfə yüksək təzyiq və temperaturla təsir göstərən), **qəlpəli** və **yandırıcı təsirli** döyüş hissəli qumbara tətbiq olunmuşdur. Qumbara səngərdən və ya mazğaldan 2 m-ə qədər məsafədə partlama zamanı səngərlərde və bunkerlərde yerləşən canlı qüvvənin məhv edilməsini təmin edir. Qumbaranın dəldiyi maneənin qalınlığı: homogen zireh – 0,5 m; kərpic – 1,7 m; dəmir-beton – 1,2 m; taxta-qum – 2,4 m.

40 mm-lik РПГ-7 tipli tank əleyhinə əl qumbaraatanının bir döyüş dəsti 12 ədəd tank əleyhinə qumbaralı atəş yiğimindən ibarətdir.

Sual və tapşırıqlar

1. Qumbaraatan və atıcı-qumbaraatan köməkçisinin “döyüşə” komandasını yerinə yetirmələrini diqqətlə izleyin və fərqi izah edin.
2. Qumbaraatanın vəzifəsi haqqında məruzə edin.
3. Qumbaraatanın köməkçisinin vəzifəsi haqqında məruzə edin.
4. Qumbaraatanın yaranma tarixi haqqında təqdimat hazırlayın.

27. ƏL QUMBARALARI

Hərbçi döyüşdə əl qumbaraları ilə hansı tapşırıqları yerinə yetirir?

Qumbara (latın sözüdür, "granatus") – dənəvari.

Qumbaralar təyinatına, tətbiqetmə üsuluna və hədəfə göstərdiyi təsirə görə təsnif olunur. **Təyinatına** görə qumbaralar **piyada əleyhinə**, **tank əleyhinə**, **yandırıcı** və **xüsusi** (tüstübüraxan, işıqlandırıcı, kimyəvi və siqnalverici) təyinatlı qumbaralara bölünür.

Əl qumbaraları hədəfə göstərdiyi təsirə görə **qəlpəli** və **kumulyativ** qumbaralara bölünür.

Qəlpəli qumbaralar düşmənin canlı qüvvəsinə yaxın məsafəli döyüşdə qəlpələrlə zərər vurmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Qəlpələrin yayılma məsafəsindən asılı olaraq qumbaralar **hücum** (РГ-42, РГД-5, РГН) və **müdafiə** (Ф-1; РГО) qumbaralarına bölünür.

Kumulyativ (РКГ-3, РКГ-3Е və РКГQ-3EM) qumbaralar düşmənin tank və digər zirehli hədəfləri ilə mübarizə aparmaq, uzunmüddətli və səhra tipli müdafiə istehkamlarını dağıtmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Əl qumbaralarının əsas taktiki-texniki xüsusiyyətləri

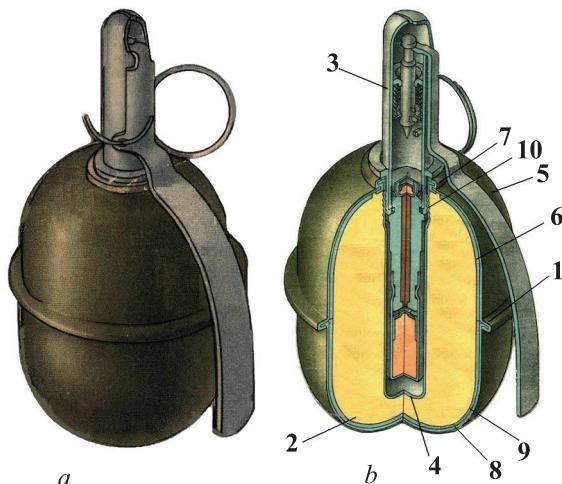
Qumbaranın qısa şərti işarəsi	Qumbaranın tam hazır vəziyyətdə çəkisi, kq	Partladıcının iş vaxtı (ləngidici tərkibin yanma vaxtı), san.	Qəlpələrin məhvətmə radiusu	Qumbaranın orta atılma məsafəsi, m
<i>Hücum əl qumbaraları</i>				
РГ-42	0,4 (0,42) ¹	3,2–4,2	25 m-ə qədər	30–40
РГД-5	0,32 (0,31) ¹	3,2–4,2	25 m-ə qədər	40–50
РГН	0,31	ani və ya 3,2–4,2	95–96 m ²	40–50
<i>Müdafiə əl qumbaraları</i>				
Ф-1	0,56 (0,60) ¹	3,2–4,2	200 m-ə qədər	35–45
РГО	0,53	ani və ya 3,2–4,2	213–286 m ²	35–45
<i>Kumulyativ əl qumbaraları</i>				
РКГ-3	1,07 (1,115) ²	ani	20 m-ə qədər	15–20

Qəlpəli əl qumbaraları

РГД-5 tipli əl qumbarası məsafəli iş prinsipli qumbara olaraq, düşmənin canlı qüvvəsinə hücumda və müdafiədə zərər vurmaq üçün nəzərdə tutulub.

Qumbaranı döyüş texnikasından və piyada hərəkət etdiğdə müxtəlif vəziyyətlərdən atmaq mümkündür.

РГД-5 tipli qəlpəli əl qumbarası partladıcı üçün boru ilə gövdə, dağıdıcı atım və partladıcıdan (zapaldan) ibarətdir.



РГД-5 tipli qəlpəli əl qumbarası:

- a) – ümumi görünüşü;
- b) – qumbaranın eninə kəsiyi;
- 1 – gövdə; 2 – dağıdıcı atım;
- 3 – partladıcı; 4 – partladıcı üçün boru; 5 – qalpaq; 6 – qalpağın içliyi;
- 7 – manjet; 8 – altlıq;
- 9 – altlığın içliyi; 10 – yiv

Dağıdıcı atım qumbaranın gövdəsini qəlpələrə parçalamaq, **УЗРГМ*** tipli partladıcı isə dağıdıcı atımını partlatmaq üçün nəzərdə tutulub.

Partladıcı **zərbə mexanizmi** və **partladıcı** hissələrdən ibarətdir.

Zərbə mexanizmi partladıcının kapsulalışdırıcısını alışdırmaq üçün nəzərdə tutulub.

РГО və **РГН** tipli qəlpəli əl qumbaraları partladıcısız qumbara və **УДЗ**** tipli partladıcıdan ibarətdir.

РГН tipli əl qumbarası düşmənin canlı qüvvəsinə hücumda və müdafiədə, **РГО** tipli əl qumbarası düşmənin canlı qüvvəsinə, əsasən, müdafiə döyüşündə zərər vurmaq üçün nəzərdə tutulub.

УДЗ tipli partladıcı qumbara hədəfə dəymə zamanı partlayıcı birləşməni partlatmaq üçün nəzərdə tutulub. Zərbə mexanizmi işləmediyi halda partladıcı 3,2–4,2 saniyə müddətindən sonra məsafəli qurğudan partlayır.

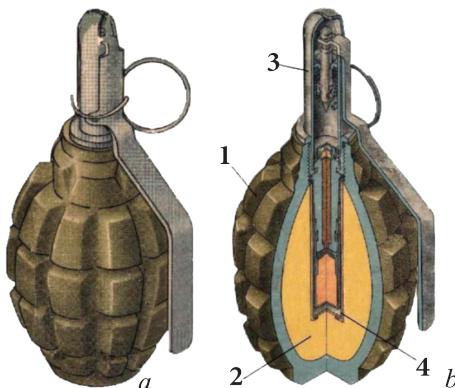


РГО və РГН tipli qəlpəli əl qumbaraları

*УЗРГМ – əl qumbarasının təkmilləşdirilmiş, vahid şəklə salınmış fitili

**УДЗ – məsafəli zərbə fitili

Φ-1 tipli qəlpəli əl qumbarası düşmənin canlı qüvvəsinə, əsasən, müdafiə döyüşündə zərər vurmaq üçün nəzərdə tutulub, müxtəlif vəziyyətlərdən və yalnız sığınacaqdan və döyük texnikalarından atmaq mümkündür.



Φ-1 tipli qəlpəli əl qumbarası:

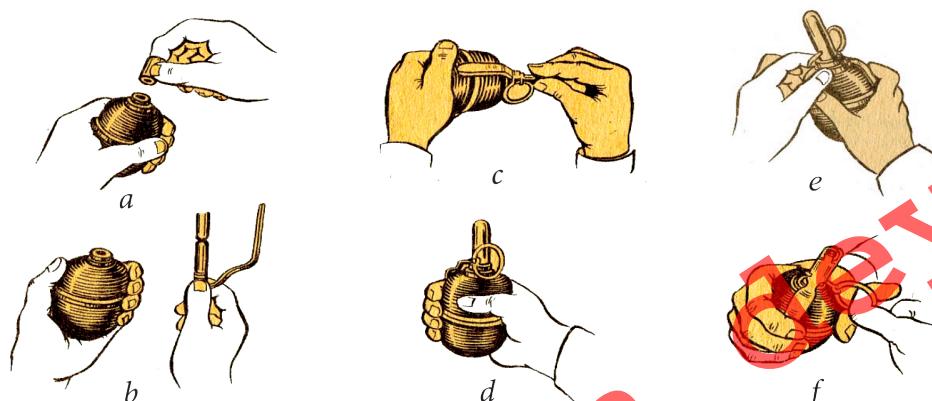
a) – ümumi görünüşü; b) – eninə kəsiyi:

1 – gövdə; 2 – dağıdıcı atım;

3 – V3PГМ tipli partladıcı; 4 – karton giliz

Φ-1 tipli qəlpəli əl qumbarası gövdə, dağıdıcı atım və Y3PГМ (Y3PГМ-2) tipli partladıcıdan ibarətdir.

Qumbaranın **gövdəsi** dağıdıcı atımı, partladıcını yerləşdirmək və qumbara partlaşıqda qəlpələrin əmələ gəlməsini təmin etmək üçün nəzərdə tutulub. Qumbaranın gövdəsi çuqundan tökülmüşdür. Gövdənin üzərində olan eninə və uzununa yarıqlar partlayış zamanı gövdənin qəlpələrə parçalanmasını təmin etmək üçün nəzərdə tutulub.



Qumbaranın istifadə olunma qaydası:

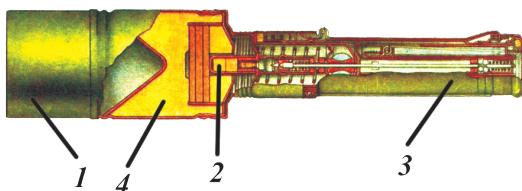
a) – plastmas tixacın açılması; b), c) – partladıcının bağlanması; d) – qumbaranın əldə tutulma qaydası; e) – qoruyucu milin uclarının düzəndilməsi; f) – qoruyucu milin çıxarılması

Bunu bilmək maraqlıdır

Qumbara partlayarkən 730 m/san. sürətlə uçan 290–515 ədəd məhvedici qəlpə əmələ gəlir. Qəlpələrin orta çəkisi 0,25 q-dır. Beləliklə, qumbaranın gövdəsinin 38%-i qəlpələrin əmələ gelmesinə sərf olunur, qalan hissəsi isə metal toza çevrilir.

Kumulyativ əl qumbaraları

Kumulyativ əl qumbaraları hədəfə 30° bucaq altında dəydikdə 170–220 mm qalınlığında zirehi dəlir.



PKF-3E tipli tank əleyhinə kumulyativ əl qumbarasının ümumi görünüşü:
1 – gövdə; 2 – partladıcı;
3 – dəstək; 4 – dağıdıcı atım

Qumbaraları müxtəlif vəziyyətlərdən və yalnız siğınacaqdən atmaq mümkündür:



Qumbaranı atmaq üçün sağ əllə onu dəstəyindən elə götürmək lazımdır ki, atılan qapaq əlin barmaqları ilə dəstəyə kip sıxılsın. Qumbaranı bu vəziyyətdə saxlayaraq, qoruyucu milin uclarını düzəltməli, sol əlin şəhadət barmağı ilə halqanı dərtib dəstəkdən ayırmalı və qumbaranı hədəfə atıb dərhal siğınacaqda gizlənməli.

Sual və tapşırıqlar

1. Sizcə, əl qumbaralarını hücum və müdafiə əl qumbaralarına bölməyə ehtiyac varmı?
2. Φ-1 və ПГО tipli əl qumbaralarını nə üçün səngərdən (zirehli texnikadan) atmaq lazımdır?
3. Sizcə, РГО və РГИ tipli əl qumbaralarının hədəfə dəymə anında partlamasına nə ehtiyac var?
4. PKF-3 tipli əl qumbarasında stabilizatorun əhəmiyyəti nədir?
5. Əl qumbarasının tullanılmasını praktiki yerinə yetirin.

28. 9 mm-lık MAKAROV TAPANÇASI (ПМ)

Digər silahlar olduğu halda döyüşdə tapança nəyə lazımdır?

9 mm-lık Makarov tapançası (ПМ) fərdi hücum və müdafiə silahı olaraq düşmənin canlı qüvvəsinə qısa məsafələrdə zərər vurmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Tapançanın effektiv atış məsafəsi 50 m-dir.

Tapançadan atəş aparmaq üçün 9×18 mm-lık adı gülləli tapança patronlarının istifadə olunur. Bir döyüş dəstini 24 patron daxil olur.

Tapançanın avtomatik iş prinsipi sərbəst çaxmağın təpmə enerjisinin istifadə olunmasına əsaslanmışdır.

Tapançaya və onun modifikasiyalarına aşağıdakı adlar və indekslər verilmişdir:



9 mm-lık Makarov tapançası (ПМ)



9 mm-lık səssiz tapança (ПБ)



9 mm-lık təkmilləşdirilmiş Makarov tapançası (ПММ)

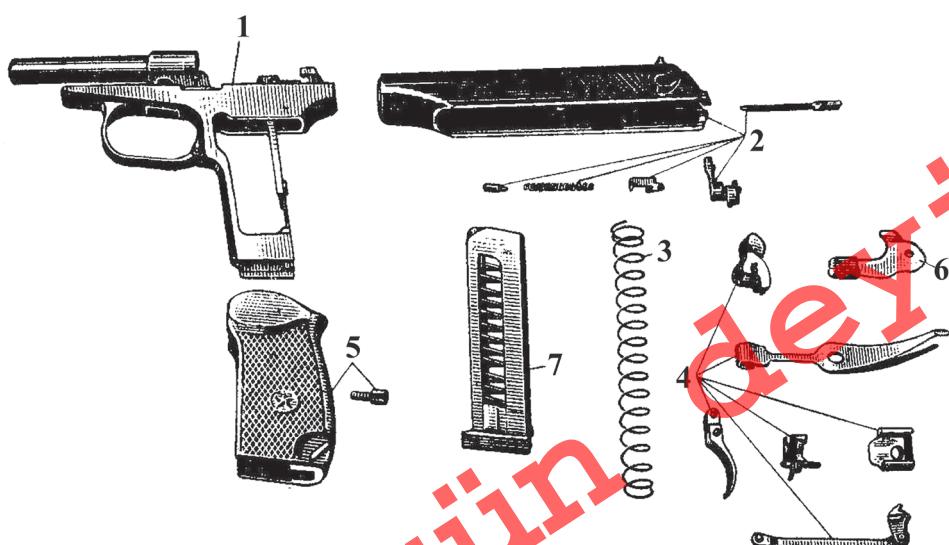
ПМ 1993-cü ildə təkmilləşdirilmişdir və hal-hazırda ПММ adı altında istehsal olunur.

Təşkilati-ştat mənsubiyətinə görə 9 mm-lık ПМ zabit və gizir heyətini silahlandırmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bundan başqa, tapança ştat cədvəli əsasında sıravi heyətin (sürücü-mexaniklərin, xüsusi təyinatlı dəstələrin sıravi heyətinin və s.) silahlandırılmasında da istifadə olunur.

9 mm-lik ПМ, ПММ, ПБ tapançalarının əsas taktiki-texniki xüsusiyyətləri

N	Xüsusiyyətlər	ПМ	ПММ	ПБ
1.	Nişangah məsafəsi, m	25	25	50
2.	Güllənin məhvətmə qabiliyyətini saxlama şərti ilə uçuş məsafəsi, m	350	415	350
3.	Güllənin başlanğıc sürəti, m/san.	315	420	290
4.	Çapı, mm	9	9	9
5.	Lülənin uzunluğu, mm	93	93	105
6.	Yivlərin sayı, ədəd	4	4	4
7.	Tapançanın uzunluğu, mm	161	169	170
8.	Döyüş atış tezliyi, atış/dəq.	30	30	30
9.	Maqazinin tutumu, patron	8	12	8
10.	Tapançanın boş maqazinlə birlikdə çəkisi, kq	0,73	0,76	0,97

Ümumi quruluşu



9 mm-lik ПМ aşağıdakı əsas hissə və mexanizmlərdən ibarətdir:

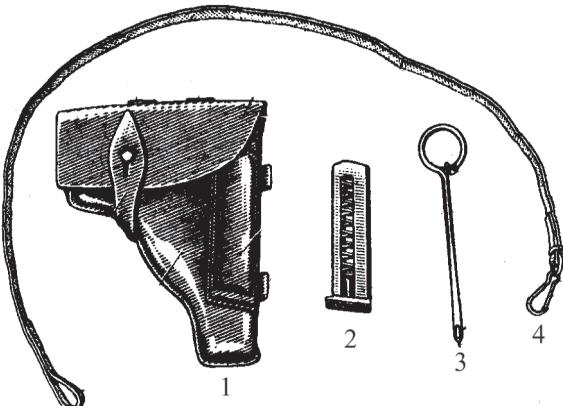
1 – lülə və tətik bəndi ilə çərçivə; 2 – qoruyucu, ekstraktor və vurucu ilə çaxmaq; 3 – qaytarıcı yay; 4 – zərbə-tətik mexanizmi; 5 – vintlə dəstək; 6 – çaxmaq saxlayıcısı; 7 – maqazin

Təchiz olunma dəsti

9 mm-lik PM-in təchiz olunma dəsti ehtiyat maqazindən, silgidən, dəri qobur-dan və dəri qayışdan ibarətdir.

Bunu bilmək maraqlıdır

"Vostok" gəmisində hər kosmonavtin əşya və ləvazimatlarının içərisinə PM tipli tapança qoyulmuşdu. Yəni kosmosda olan ilk silah məhz PM tapançasıdır.



Tapançanın təchiz olunma dəstini daxil olan ləvazimatlar:

1 – dəri qobur; 2 – ehtiyat maqazin; 3 – silgi; 4 – tapança qayışı

Tapançanın sökülməsi və yiğilması

Tapançanın sökülməsi **natamam** və **tam** ola bilər.

Natamam sökülmə tapançanı təmizləmək, yaqlamaq və baxışdan keçirmək məqsədilə aparılır.

Tam sökülmə tapança çox çırkləndikdə, yağış və ya qar altında qaldıqda, tapançanın deqazasiyasını və dezaktivasiyasını apardıqdan sonra, təzə yağ növüne keçdiqdə (mövsümi xidməti keçirmə zamanı) və təmir zamanı aparılır.

Tapançanı sökmə və yiğma zamanı aşağıdakı əsas tələblərə riayət etmək lazımdır:

- tapançanın sökülməsi və yiğilması masa, səhra şəraitində isə təmiz döşəmə üzərində aparılmalıdır;
- tapançanın hissə və mexanizmlərini sökülmə ardıcılılığında düzənləşdirmək, ayrılmış hissə və mexanizmlərlə ehtiyatla davranışmalı, onları bir-birinin üstünə qoymağa və sökmə zamanı onlara artıq qüvvə və zərbələrin tətbiq olunmasına icazə verilmir;
- tapançanı yiğan zaman onun hissələrini digər tapançaların hissələri ilə qarışdırılmamaq üçün yiğilan hissələrin nömrələrinə fikir vermək lazımdır. Tapançanın çaxmağının və başqa hissələrinin nömrələri tapançanın çərçivəsindəki nömrəyə (nömrə çərçivənin sol tərəfinə vurulmuşdur) uyğun gəlməlidir.

Tapançanın hissə və mexanizmlərinin yeyilməsinin qarşısını almaq üçün tapançanın tez-tez sökülməsinə yol verilmir.

Qoşunlarda tapançaların yalnız natamam sökülməsinə icazə verilir. Tapançanın tam sökülməsini yalnız tam sökülmə qaydasını yaxşı bilən zabit (gizir) heyəti və artilleriya ustaları apara bilər.

Tapançanın natamam sökülməsini aşağıdakı qaydada aparmaq lazımdır.

Maqazin dəstəyin bünövrəsindən çıxarılmalı. Bunun üçün:

- tapançanı sağ əllə dəstəyindən saxlamalı, sol əlin baş barmağı ilə maqazinin rəzəsini axıra qədər arxaya çəkməli, eyni zamanda sol əlin şəhadət barmağı ilə maqazinin qapağının qabaq çıxıntılı hissəsindən aşağı çəkərək maqazini dəstəyin bünövrəsindən çıxarmaq lazımdır.

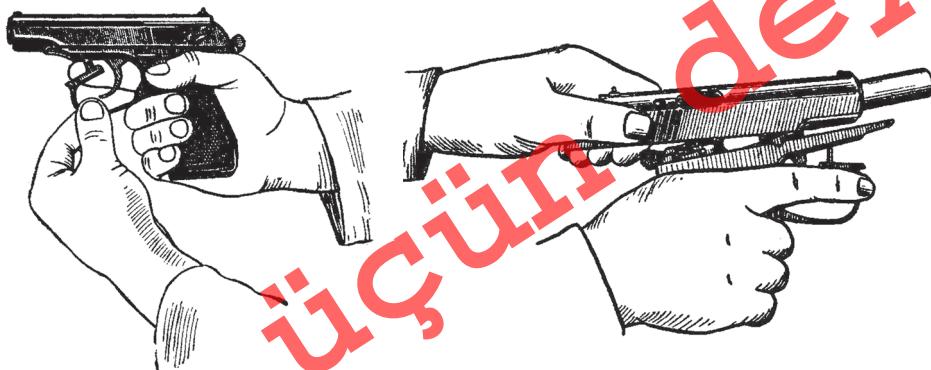


Maqazinin dəstəyin bünövrəsindən çıxarılması ►

Lülənin patron yuvasında **patronun olub-olmaması yoxlanılmalıdır.**

Çaxmağı çərçivədən ayırmalı. Bunun üçün:

- tapançanı dəstəyindən sağ əldə saxlamalı, sol əlin baş və şəhadət barmaqları ilə tətik bəndini aşağı çəkib sola əyməli, çərçivəyə elə dirəməli ki, bənd bu vəziyyətdə qalsın. Tapançanın sökülməsini davam etdirən zaman tətik bəndini göstərilən vəziyyətdə sağ əlin şəhadət barmağı ilə saxlamalı;
- sol əllə çaxmağı axıra qədər arxaya çəkib arxa ucunu bir qədər qaldırmalı onun irəli, qaytarıcı yayın təsiri altında hərəkət etməsinə imkan verilməlidir;
- çaxmaq çərçivədən ayrılib tətik bəndi öz yerinə qaytarılmalıdır.



Tətik bəndinin aşağı çəkilməsi

Çaxmağın çərçivədən ayrılması

Qaytarıcı yayı lülənin üzərindən çıxarmaq üçün sağ əllə çərçivəni dəstəyindən saxlayıb qaytarıcı yayı sol əllə özünə tərəf fırladaraq lülənin üzərindən çıxarmaq lazımdır.

Tapançanın natamam sökülmədən sonra yigilma qaydası

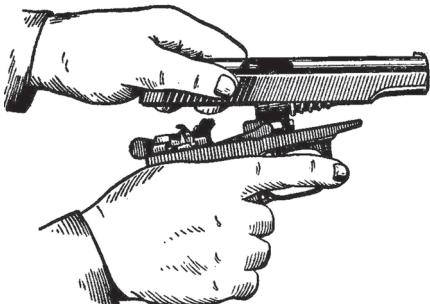
Tapançanın natamam sökülmədən sonra yigilması əks qaydada aparılır.

Qaytarıcı yayı lülənin üzərinə keçirmək üçün:

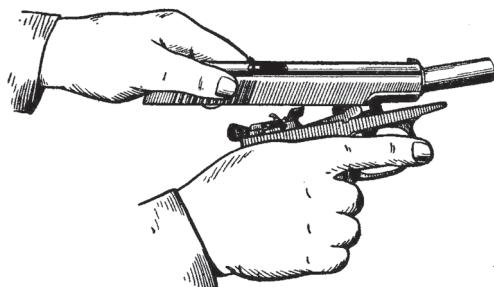
– sağ əllə çərçivəni dəstəyindən tutub saxlayaraq sol əllə qaytarıcı yayı kiçik diametrlı tərəfi ilə lülənin üzərinə keçirmək lazımdır.

Çaxmağı çərçivəyə birləşdirmək üçün:

– çərçivəni dəstəyindən sağ əldə, çaxmağı isə sol əldə saxlayaraq qaytarıcı yayının azad ucunu çaxmağın kanalına keçirib (a), çaxmağı axıra qədər arxaya elə çəkmək lazımdır ki, lülənin ağız hissəsi çaxmağın kanalından kənara çıxsın (b);



Qaytarıcı yayının azad ucunun çaxmağın kanalına keçirilməsi (a)



Çaxmağın çərçivəyə birləşdirilməsi (tətik bəndini aşağı çəkmədən) (b)

– çaxmağın arxa ucunu aşağı salaraq çərçivəyə elə oturtmaq lazımdır ki, çaxmağın uzununa çıxıntıları çərçivənin yönəldici yarıqlarında yerləssin;

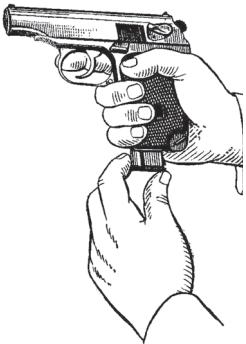
– çaxmağı çərçivəyə sıxaraq buraxdığımız zaman o qaytarıcı yayının təsiri altında ön vəziyyətə qayıtmalıdır;

– qoruyucunun dəstəyini yuxarı qaldırıb, tapançanı qoruyucuya qoymaq lazımdır.

Qeyd. Çaxmağı çərçivəyə birləşdirmək üçün tətik bəndini aşağı çəkib əymək vacib deyil. Bunun üçün çaxmağı arxa vəziyyətə çəkib arxa ucunu yuxarı axıra qədər elə qaldırmaq lazımdır ki, çaxmağın ön aşağı divarı onun arxaya hərkətini məhdudlaşdırın tətik bəndinin çıxıntısının üstünə çıxsın (b) və bu zaman çaxmağı çərçivəyə sıxaraq buraxmaq lazımdır.

Maqazini dəstəyin bünövrəsinə keçirmək üçün:

– tapançanı sağ əldə saxlayaraq, sol əlin baş və şəhadət barmaqları ilə maqazin dəstəyin bünövrəsinin aşağı pəncərəsindən keçirilməlidir;



◀ Maqazinin dəstayıın bünövrəsinə keçirilməsi

– sol elin baş barmağı ilə maqazinin qapağını elə sıxmaq lazımdır ki, rəzə (döyüş yayının aşağı ucu) maqazinin arxa divarındaki çıxıntısının arxasına keçsin. Maqazinin rəzəyə oturması şıqqılıtı səsi ilə müşahidə olunur. Əlin ovucu ilə maqazinə zərbə endirmək **qadağandır**.

Tapança ilə düzgün davrandıqda və ona lazımı qaydada qulluq etdikdə onun hissə və mexanizmləri uzun müddət etibarlı işləyir. Lakin mexanizmlərin çirkəlməsi və tapança ilə səliqəsiz davranışma səbəblərindən, həmçinin patronlar nasaz olduğu hallarda atış zamanı müxtəlif növ ləngimələr yaranı bilər.

Əgər atış zamanı ləngimə baş verərsə, onda ləngiməni tapançanı yenidən doldurmaqla aradan qaldırmaq lazımdır. Əgər bu yolla ləngiməni aradan qaldırmaq mümkün deyilsə, onda ləngimənin səbəbini aşdırmaq lazımdır.

Sual və tapşırıqlar

1. Sizcə, 9 mm-lik PM tipli tapança nə üçün düşmənin canlı qüvvəsinə qisa məsafədə zərər vurmaq üçündür? Fikrinizi nümunələrlə əsaslandırın.
2. Sizcə, sürücü-mexanikləri 9 mm-lik PM tipli tapança ilə silahlandırmaq nə dərəcədə məqsədə uyğundur?
3. Tapançanın hissə və mexanizmlərinin uzun müddət etibarlı işləməsi üçün, sizcə, nə etmək lazımdır?
4. Respublikamızda istehsal olunan tapançalar haqqında təqdimat hazırlayın.
5. PM tipli tapança ilə respublikamızda istehsal olunan “Zəfər”, “İnam” tapançalarını müqayisə edin.

29. HƏRBİ TOPOQRAFIYA

Topoqrafik biliklər orduda şəxsi heyətin döyüş hazırlığında müüm rol oynayır. Məlumdur ki, ərazi döyüş şəraitinin əsas və ayrılmaz amillərindən biri olmaqla qoşunların döyüş fəaliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir.

Döyüş tapşırığının uğurla yerinə yetirilməsi nə zaman mümkündür?

Ərazinin relyefi və coğrafi obyektlər haqqında məlumatların əsas mənbəyi topoqrafik xəritələr və aerofotoşəkillərdir. Bunlarla yanaşı, ərazi həmçinin bilavasitə baxış keçirilməklə və çöl ölçmələrini yerinə yetirməklə də öyrənilir. Çöl ölçmələri çox zaman səmtlənmə, hədəflərin və digər obyektlərin yerinin təyinində, atəşin aparılmasında və s. hallarda yerinə yetirilir.

Hərbi topoqrafiyanın əsas vəzifəsi döyüşün aparılması, qoşunların idarə edilməsi, silah və texnikadan səmərəli istifadə olunması və mürəkkəb döyüş şəraitində şəxsi heyətin səmtləndirilməsi məqsədilə ərazinin öyrənilməsidir.

Hərbi topoqrafiyanın vəzifələrindən biri də topoqrafik təminatdır. Xəritə, plan, aerofotoşəkil və digər kartografiq materialların hazırlanması, onların vaxtında qoşunlara çatdırılması topoqrafik təminatın mahiyyətini təşkil edir.

Hərbi topoqrafiya bir mənbə olaraq geodeziya elminə əsaslanır və coğrafiya, astronomiya, fizika, mexanika kimi elmlərin nailiyyətlərində bəhrələnir.

Çoxsaylı müharibələrin təcrübəsi belə deməyə əsas verir ki, ərazinin dərindən öyrənilməsi, gecə və gündüz istənilən hava şəraitində hərəkətətmə və səmtlənmə bacarığı, xəritələrdən bacarıqla istifadə edilməsi döyüşdə uğur qazanmaq üçün başlıca şərtlərdən biridir.

Ərazi dedikdə Yerin fiziki səthinin bir hissəsi və üzərindəki obyektlər nəzərdə tutulur. **Hərbi termin kimə isə ərazi döyüşün aparılacağı və döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsi planlaşdırılan sahədir.** Ərazi döyüş şəraitinin elementlərindən biri olmaqla döyüş əməliyyatlarının təşkilinə və aparılmasına böyük təsir göstərir.

Yerin fiziki səthindəki **qırışlar - relyef**, üzərindəki təbii (çaylar, meşələr) və insan fəaliyyəti nəticəsində yaradılmış **obyektlər** (yaşayış məntəqələri və s.) isə **yerli əşyalar və ya ərazi obyektləri** adlanır.

Ərazinin xüsusiyyətləri

Dünyada baş verən müharibələrin, eləcə də ölkəmizdə Dağlıq Qarabağ uğrunda gedən döyüşlərin təcrübəsi əyani şəkildə göstərir ki, ərazi faktorundan bacarıqla istifadə edərək silah və texnikanı səmərəli tətbiq edən tərəfin uğur qazanmaq şansı daha çoxdur.

Döyükən əməliyyatlarının təşkilinə və aparılmasına, silah və döyükən texnikasının tətbiqi imkanlarına görə ərazi bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir. Bu xüsusiyyətlərə onun *keçilmə imkanı, qoruyucu xüsusiyyətləri, səmtlənmə şəraiti, müşahidə şəraiti, maskalayıcı xüsusiyyətləri, atəşəçmə şəraiti, mühəndis təchizatı şəraiti* daxildir.

Ərazinin keçilmə imkanı qoşunların, əsasən, döyükən texnikası və nəqliyyat vasitələrinin ərazidə hərəketinə təsir edən xüsusiyyətdir.

Qoruyucu xüsusiyyətlər adı və kütləvi qırğıın silahlarının öldürəcü amillərinin təsirini zəiflədən, qoşunların mühafizəsinin təşkilini asanlaşdırıran ərazi xüsusiyyətləridir. Bu xüsusiyyətlər relyefin və bitki örtüyünün, eləcə də ərazidə müxtəlif təbii və sənii siğınacaqların mövcudluğu ilə müəyyən edilir.

Ərazinin qoruyucu xüsusiyyətlərindən bacarıqla istifadə edilməsi müasir döyüşün təşkilinə qoyulan əsas tələblərdən biridir.

Səmtlənmə şəraiti cəhətlərə, ətrafdakı yerli obyektlərə, həmçinin öz qoşunlarımıza və düşmən qoşunlarına nəzərən dayanma yerinin və lazımi hərəkət istiqamətinin təyin edilməsini asanlaşdırıran xüsusiyyətlərdir.

Müşahidə şəraiti düşmənin mövqeyi, onun qüvvə və vasitələri haqqında məlumatların əldə edilməsinə yardım edən xüsusiyyətlərdir. Bu xüsusiyyətlər ərazinin görünmə dərəcəsi və baxış məsafəsi ilə müəyyən edilir və relyefin, bitki örtüyünün, yaşayış məntəqələrinin və görünüşə maneçilik törədən başqa obyektlərin xarakterindən, eləcə də meteoroloji şəraitdən asılıdır.

Ərazidə yarğanlar, dərələr, yüksəkliklər, ağaç və kol bitkiləri, müxtəlif tikililər nə qədər çox olarsa, müşahidə şəraiti bir o qədər əlverişsiz olar.

Maskalayıcı xüsusiyyətlər şəxsi heyətin və döyükən texnikasının mövqeyini və yerdəyişməsini düşməndən gizli saxlamağa imkan verən ərazi xüsusiyyətləridir.

Dərələr, yarğanlar və qobular qoşunların cəmləşdiyi rayonda daldalanmaq üçün əlverişli şərait yaratmaqla yanaşı, həm də onların gizli hərəkət etməsinə və arxa cəbhə ilə əlaqə saxlamasına imkan yaradır.

Ərazinin maskalayıcı xüsusiyyətləri ilin fəslindən, sutkanın vaxtından və hava şəraitindən asılıdır. Belə ki, enliyarpaqlı meşə yay vaxtı həm havadan, həm də yerüstü müşahidədən maskalanmanın təmin edir. Qişda isə bu meşədə döyükən texnikası qar örtüyü fonunda asanlıqla seçilir.



Atəşəçmə şəraiti atəş vasitələrinin düşməndən gizli olaraq yerləşdirilməsini, toplardan və atıcı silahlardan mümkün qədər uzaq məsaflərin atəşə tutulmasını təmin edən ərazi xüsusiyyətləridir.

Mühəndis təchizatı şəraiti torpağın tipindən, qrunt sularının səviyyəsindən, tikinti materiallarının mövcudluğundan, həmçinin təbii və süni daldalanacaqların, manəsələrin xarakterindən asılıdır. Bir çox hallarda səngərlərin, xəndəklərin qazılması, şəxsi heyət və hərbi texnika üçün siğınacaqların tikilməsi zamanı görüləcək işlərin həcmi, əsasən, torpağın tipi, onun vəziyyəti ilə müəyyən edilir.

Topoqrafik xəritə haqqında ümumi anlayış

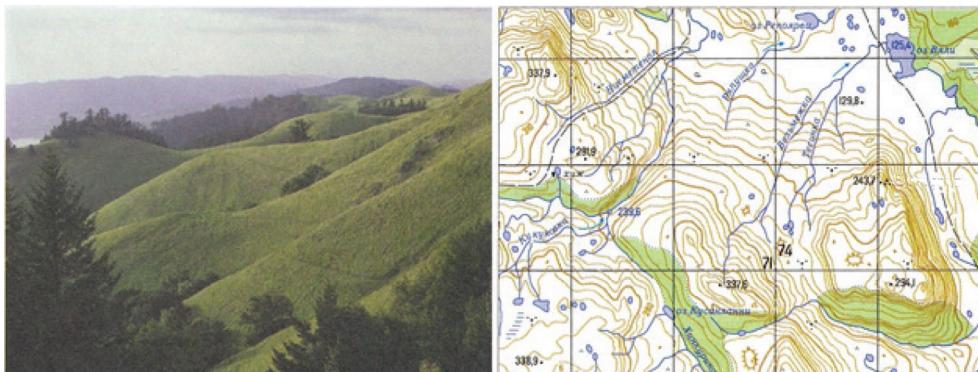
Topoqrafik xəritə – yer səthinin tamamilə və ya hər hansı bir hissəsinin istenilən miqyasda kiçildılmış və xüsusi şərti işaretərlərə müstəvi üzərində cizilmiş təsviridir.

Müasir kompüter texnologiyaları ilə tərtib edilmiş rəqəmsal xəritələr topoqrafik səthin təsvirini yüksək dəqiqlikə əks etdirmək qabiliyyətinə malikdir. Topoqrafik xəritələr əsas döyüş sənədi kimi yer səthi haqqında dəqiq məzmunu və təfsilatı şərti işaretərlərə əks etdirir.

Topoqrafik (rəqəmsal) xəritələrdən yer səthinin öyrənilməsində və qiymətləndirilməsində, müxtəlif məsələlərin həllində – məsaflərin, koordinatların, bucaqların,

sahənin, yüksəkliklərin, nisbi yüksəkliyin, qarşılıqlı görünmənin, dikliyin, yamacların tiplərinin və s. ölçülməsi və təyinində geniş istifadə edilir. (VI sinfin coğrafiya dörsliyində topoqrafik xəritələr haqqında geniş məlumat verilmişdir.)

Topoqrafik xəritələrdə obyektlərin təsviri



Yer səthinin quruluşu, səth üzərindəki obyektlər və bitki örtüyü şərti işarələrlə göstərilir. Şərti işarələr üç qrupa bölünür – xətti (yollar, çaylar, boru və su, neft kəmərləri, elektrik xətləri və s.), miqyassız kiçik obyektlər (quyular, qüllələr, kurqanlar və s.), sahəvi (meşələr, əkin sahələri və s.). Bütün şərti işarələrin uyğun olaraq obyektə görə xüsusiyyətləri xəritədə öz əksini tapır, məs., meşələrin təsvirində ağaclar haqqında məlumat, çayın eni, dərinliyi, axma sürəti və s.

Sual və tapşırıqlar

- Müşahidə etdiyiniz ərazinin krokisini hazırlayın.
- Müşahidə şəraiti hansı imkanlar yaradır?
- Səhifə 149-da verilən şəkildə (məktəbdə imkan varsa, ərazini özünüz təyin edin) ərazinin maskalayıcı, qoruyucu xüsusiyyətləri, müşahidə və atəşəcəma şəraiti barəsində məruzə edin.
- Hərbidə istifadə olunan topoqrafik xəritələr, əsasən, hansılardır?
- Topoqrafik xəritələrdə şərti işarələrin mənasını izah edin.

Topoqrafik işaretlər

 91,6	Dövlət geodeziya şebəkəsinin məntəqəsi
 qaz	Neft və qaz qüllələri
 neft	Neft və qaz mədənləri (qülləsiz)
	Yanacaqdoldurma məntəqəsi
	Transformator köşkü
	Külək mühərrikləri
	Qüllə tipli əsaslı tikili
	Yüngül tipli qüllələr (müşahidə qülləsi və s.)
 $\frac{25}{0,30}$ 6	İynəyarpaqlı meşə
 $\frac{12}{0,20}$ 3	Enliyarpaqlı meşə
 $\frac{20}{0,25}$ 5	Qarışiq meşə
1,8 	Mayak

Çap üçün dəyil

30. ƏRAZİDƏ XƏRİTƏSİZ SƏMTLƏNMƏ

Döyüşdə atəşin və bölmələrin idarə olunmasında səmtlənmənin rolü nədən ibarətdir?

Səmtlənmənin mahiyyəti və üsulları

Bir şəxsi hər hansı istiqamətə yönləndirmək üçün, adətən, sağa, sola, irəliyə, geriyə kimi sözlərdən istifadə edilir. Hərb sahəsində isə dünyanın hər bir yerində başa düşülən 4 əsas cəhət – şimal, cənub, şərq, qərb (səmtləri) tətbiq edilir. Başlangıç kimi, əsasən, şimal istiqaməti, həqiqi (coğrafi), mənqit və ox meridianları qəbul edilir. Cəhətlərə uyğun olaraq dayanma nöqtəsinin və digər yer səthi obyektlərinin (orientirlərin), hərəkət istiqamətinin, düşmənin mövqeyinin, mühəndis qurğularının və s. vəziyyəti təyin edilir.

Səmtlənmə **ümumi** və **müfəssəl** (daha dəqiq) olaraq həyata keçirilir.

Ümumi səmtlənmə təxminli tərtib edilmiş sxem (yaşayış məntəqələrinin siyahısı, digər orientirlər) əsasında aparılır.

Müfəssəl səmtlənmədə dayanma nöqtəsi, istiqamət üzrə hərəkət daha dəqiq təyin edilir.

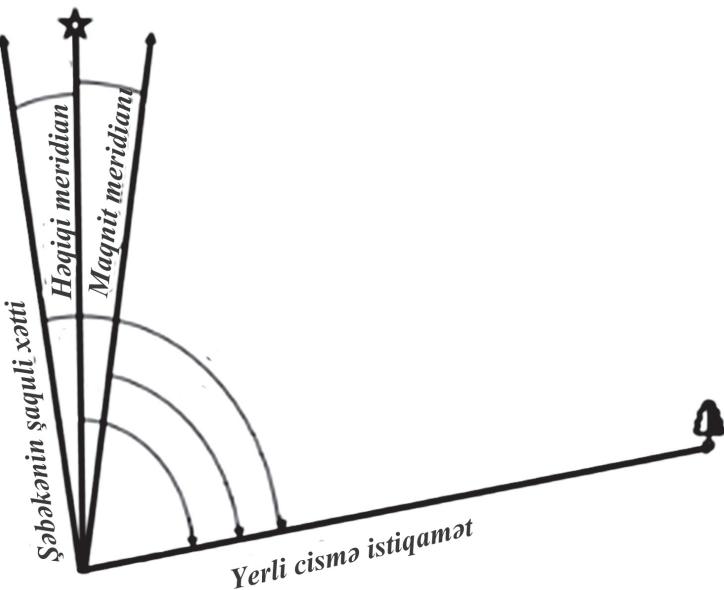
Səmtlənmədə geniş tətbiq edilən **azimut bucağı** meridianın şimal ucundan başlayaraq saat əqrəbinin hərəkəti boyu verilmiş istiqamətə qədər ölçülən bucaqdır, 0° -dən 360° -ə arasında dəyişir.

Həqiqi (coğrafi) meridianın şimal ucundan başlayan və saat əqrəbinin hərəkəti boyu ölçülən bucaq həqiqi azimut ($A_{həq.}$), uyğun olaraq mənqit meridiyanı üzrə isə mənqit azimutu ($A_{məq.}$) adlanır.

Yer səthində bütün hallarda səmtlənmə işləri ümumi vəziyyəti nəzərə almaqla, kompasla, səma cisimlərinin müşahidəsi nəticəsində və digər əlamətlərə görə həyata keçirilir.

Oriyentirlər yerli obyektlərə, relyefin elementlərinə, hədəflərin vəziyyətinə görə seçilir. Oriyentir rənginə, formasına görə asanlıqla döyüşçülər tərəfindən müşahidə edilən olmalıdır. Onlar sahəvi (meşə, göl, bataqlıq), xətti (yollar, çaylar, kanallar, elektrik xətləri və s.), nöqtəli (qüllələr, dirəklər, zirvələr və s.) olmaqla döyüş zamanı çox dəyərli obyektlər sayılır.

Oriyentirlərin təbii şəraitdən (gecə zamanı, qışda) asılı olaraq müşahidə əlamətləri dəyişir (məs., rəngləri və s.).



Gecələr müşahidə üçün xüsusi cihazların tətbiqində oriyentirlərin rəngi dəyişir, qara-ağ təsvir bu halda üstünlük təşkil edir.

Cəhətlərin təyinində ən çox tətbiq edilən cihaz kompasdır və işçi vəziyyətdə onun maqnit əqrəbi Şimal və Cənub istiqamətlərinə yönəlmüş olur.

Kompasın köməyi ilə maqnit azimutu təyin edilir. Kompaslar, əsasən, üç cürdür: maqnit, hiro-kompas, elektron kompas. Hərbi əməliyyatlarda hərəkət istiqamətini, səmtlənməni təyin etmək üçün sadə maqnit kompasları daha geniş tətbiq edilir. Müasir cib telefonlarında cəhətlərin təyini üçün xüsusi (çox sadə) program mövcuddur.

Səmtlənmədə əsrlər boyu göy cisimlərindən – Günəşdən, Aydan, Qütb ulduzundan və s. geniş istifadə edilib. Bir çox döyüş əməliyyatlarında yer səthindəki təbii və ya süni obyektlərin əlamətlərindən istifadə edərək cəhətləri tapmaq mümkündür. Məsələn:

• ağacların, kötüklərin, daşların şimal hissəleri mamırla örtülü olur (nemislik coxdur);

- ağacın gövdəsinin səthi (qabığı) şimaldan kobud, cənubdan isə hamar olur.
- şimal yamaclarda ot bitkisi daha sıx olur;
- qarışqa yuvalarının şimalı dik, cənubu isə hamar olur (müxtəlif fəsillərdə, məsələn, qışda bu əlaməti görmək çətinləşir);



DC45-4 kompassı

- yazda cənub yamaclarda qar daha tez əriyir;
- dumanlı havada ağacların, yer səthindəki müəyyən əşyaların (daşların) şimal hissəsi yaş olur, cənub hissəsi isə quru. Bu əlamət həmçinin qayalıqlarda müşahidə olunur – torpaq örtüyü şimalda nəm, cənubda isə quru olur.



*Qarışqa yuvasına, kəsilmiş ağacların
yaş halqalarına və budaqlardakı qarın miqdarına görə
cəhətlərin təyin edilməsi*

Səmtlənmə zamanı hədəf göstərmədə istiqamətlər arasında üfüqi (şaquli) bucaqları ölçürələr. Bu halda bucaqölçən cihazlar və ya gözəyarı ölçmə işləri tətbiq edilir. Bucaqların ölçülməsində müxtəlif qurğular, cihazlar (durbin), xətkeşlər, kompas və s. tətbiq edilə bilər.

Istiqamətlərin hədəfə doğru üfüqi bucağının – maqnit azimutunun təyinində kompas tətbiq edilir.

Məsafələrin təyinində tətbiq edilən sadə üsullar aşağıdakılardır:

- gözəyarı;
- spidometrlə;
- yerli obyektlərin bucaq və xətti ölçülərinə görə;
- işığın sürəti və səsin nisbi eşidilməsi ilə;
- səsin eşidilməsi ilə (hənirti və digər səslərin qəbulu);
- hərəkət sürəti və vaxtla;
- yer səthində həndəsi ölçmələrlə;
- addımlarla (addımölçənlə);
- müasir aparatlarla (cib telefonu, GPS və s.)

Yer səthində xəritə üzrə səmtlənmə

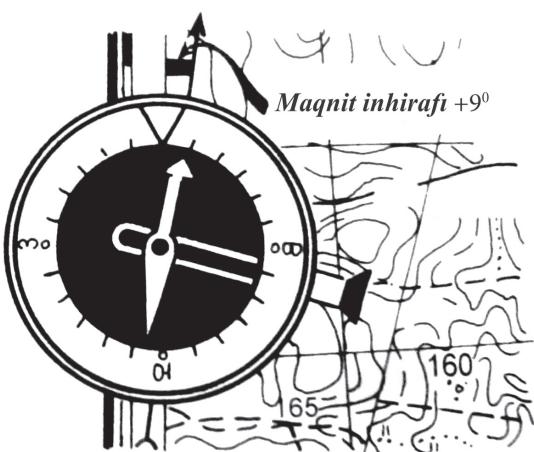
Xəritə – yer səthində səmtlənmə üçün əsas vasitədir.

Topoqrafik xəritə yer səthində, tanış olmayan ərazidə ən etibarlı sənəddir. Onun köməyi ilə çevik və dəqiq mövqeyi, hərəkət istiqamətini təyin etmək mümkündür.

Xəritə xətti obyektlərə, oriyentirin istiqamətinə, səma cisimlərinə görə və kompasla səmtlənir.

Xəritə üzrə səmtlənmədə yer səthində olan obyektlər (oriyentirlər) xəritə ilə tutuşdurulur, dayanma nöqtəsi təyin edilir, uzaqda yerləşən obyektlər uzlaşdırılır (zirvələr, şış qayalıqlar və s.).

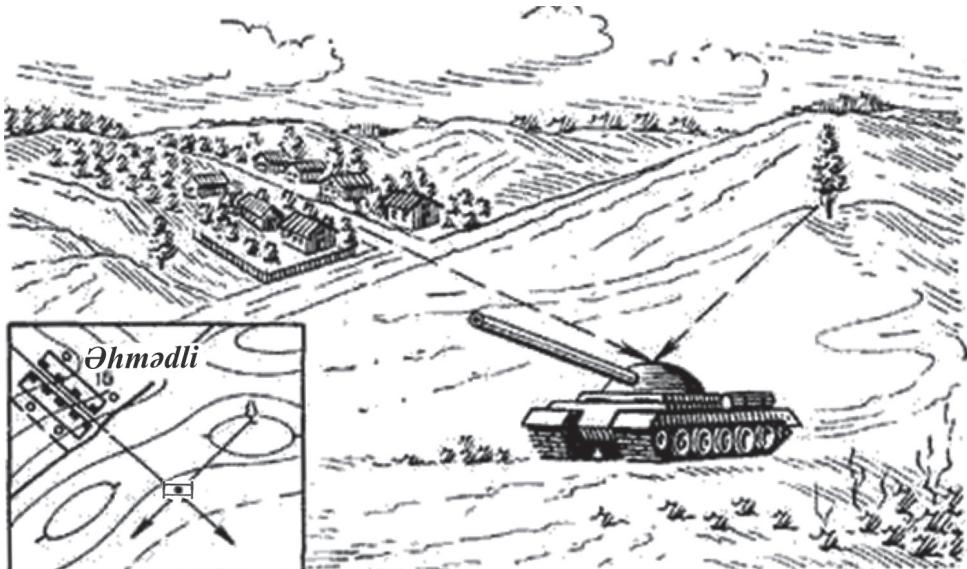
Xəritəni səmtləndirmək onu üfüqi vəziyyətdə şimal istiqamətinə yönəltmək deməkdir. Bu halda şərti işarələrlə yer səthindəki obyektlər asanlıqla müşahidə edilir ki, bu da səmtlənmənin əsasını təşkil edir.



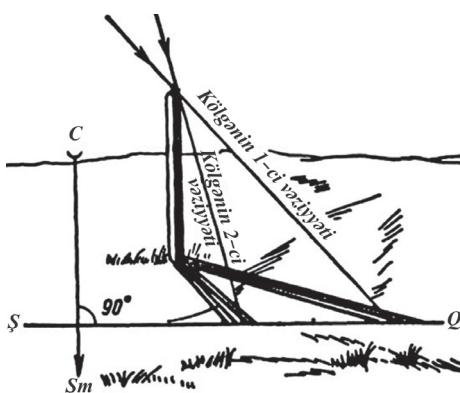
Inhiraf (ərəb sözüdür) –
yayınma.

- Xətti oriyentirlərə görə səmtlənmədə xəritədəki xətti obyekt yer səthindəki obyektlə tutuşdurulur. Bu səmtlənmə təxmini və ya dəqiq həyata keçirile bilər. Təxmini səmtlənmə obyektlə şərti işarənin tutuşdurulmasından, dəqiq isə xəritədə xətti obyekt boyu vizir xətkeşinin yerləşdirilməsi və tuşlanması ilə aparılır. Bütün hallarda sağda və solda yerləşən obyektlərin (zirvə, tek ağac, göl və s.) yerləri dəqiqləşdirilir.
- Orijentir istiqamətində səmtlənmədə həmçinin xətti oriyentir nəzərə alınır. Bu halda fərqli olaraq uzaqda yerləşən oriyentirin istiqaməti vizir xətkeşi və ya karanداşın tuşlanması ilə başa çatır.
- Topoqrafik xəritədə dayanma nöqtəsi naməlum və oriyentirlərin görünmədiyi zaman kompasla səmtlənmə həyata keçirilir. Təxmini səmtlənmədə əvvəlcə şimal istiqaməti kompasla müəyyən edilir, sonra bu istiqamətdə hər hansı bir oriyentir seçilərək xəritə həmin səmtə çevrilir.

Dəqiq səmtlənmə kompasın hesab göstəricisi əsasında aparılır.



Xətti oriyentirlərə görə səmtlənmə



Kölgənin vəzijyətinə görə səmtlənmə

Səma cisimlərinə (Günəşə, Qütb ulduzuna, Aya) görə xəritəni təxmini səmtləndirmək olur. Bu cisimlər görə şimal istiqaməti, sonra isə səthdə olan obyektlərə (oriyentirlərə) uyğun olaraq xəritə şimala səmtlənir. Xəritənin yer səthi ilə uzlaşdırılmasında ən müasir texnologiyalar – GPS qurğuları, yeni mövqə təyin etmə sistemləri daha geniş istifadə edilir. Bütün hallarda təyin olunan koordinatlar son nəticədə xəritə üzərində qeyd edilir, əhatə olunan obyekt və oriyentirlərlə səmtləşdirilir.

Sual və tapşırıqlar

1. Maqnit əqrəbinin inhiraftı nədir?
2. Meyilliyyin – yamacın dikliyini təyin edin.
3. 1:25000 miqyaslı xəritədə iki obyekt arasında məsafə 25 mm-dir. Ərazidə bu məsafə nə qədərdir?
4. Topoqrafik xəritələrdə yüksəklikləri horizontallara görə təyin edin.



2011-ci il üçün inhiraf şərqə doğru $6^{\circ}12'$ (1-03). Meridianların orta yaxınlaşması qorba doğru $2^{\circ}24'$ (0-40). Bussol koordinat şəbəkəsinin şəquli xətlərlə üst-üstə qoyulduğunda maqnit əqrəbinin orta inhirafı şərqə doğru $8^{\circ}36'$ (1-43). İnhirafın illik dəyişməsi $0^{\circ}02'$ (0-01). Maqnit azimutuna keçərkən direksion bucağına təshih mənfi (1-43).

Qeyd: Mötərizədə bucaqölçən alətin bölgülləri göstərilmişdir (bir bölgü = $3'$, 6).

Çap
Üçün

31. AZİMUT İSTİQAMƏTİNDƏ HƏRƏKƏT

Azimutla hərəkətin mahiyyəti kompas vasitəsilə verilmiş istiqaməti tapmaq, onu saxlamaq və ya təyin edilmiş istiqamət üzrə qeyd edilmiş məntəqəyə dəqiqliq çatmağı bacarmaqdan ibarətdir.

Maqnit azimutu nədir?

Tanış olmayan ərazidə yollardan kənarda – meşə, çöl, səhra və oriyentirlərin az olduğu digər rayonlarda, həmçinin gecə vaxtı, dumanda və digər məhdudlaşdırıcı şəraitində hərəkət istiqaməti kompasın və ya naviqasiya cihazlarının köməyi ilə düzgün saxlanılır. Məsafələr isə addımla və ya spidometrlə ölçülür. Bunun üçün əvvəlcədən xəritəyə əsasən hərəkət marşrutu seçilir, yoluñ hər bir hissəsinin ayrı-ayrılıqda uzunluğu və maqnit azimutu təyin edilir. Zəruri hallarda xəritə olmadıqda azimutla hərəkətə müraciət edirlər. Azimutla hərəkət, əsasən, piyada yürüşdə tətbiq edilir.

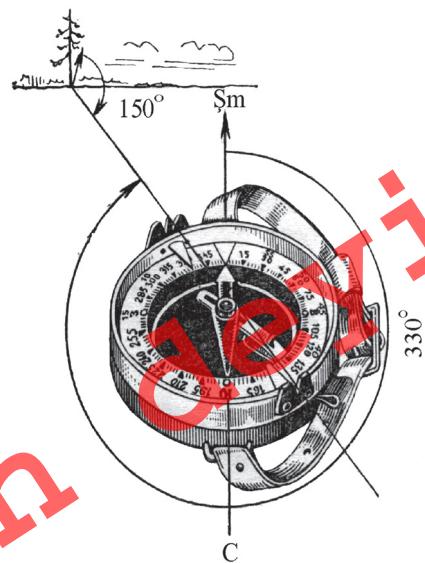
Azimutu təyin etmə vasitələri. Adrianov kompası

Adrianov kompası ilə maqnit azimutunu təyin etmək üçün üzü yerli obyektlə (hədəfə) doğru dayanmaq, kompası əldə üfüqi vəziyyətdə tutmaq, əyləci buraxaraq əqrəbi sərbəst vəziyyətə gətirmək, kompası üfüqi müstəvidə döndərərək limbin sıfır bölgüsünü əqrəbin şimal ucunun qarşısına gətirmək, fırlanan qapağı çevirərək gəz və arpacıqdan yerli obyekti (hədəfi) nişan almaq, arpacığın qarşısındakı hesab göstəricisinə əsasən şkalə üzərində uyğun gələn bölgünün qiymətini oxumaq lazımdır.

Bölgünün qiyməti verilmiş istiqamətin maqnit azimutudur.

Şəkildə tek ağaca olan istiqamətin maqnit azimutu 330° -dir.

Adrianov kompası ilə işləyərkən onu göz səviyyəsindən 10–12 sm aşağıda saxlamaq lazımdır. Dəqiq nişan almaq məqsədilə onu göz səviyyəsinə qaldırmaq məsləhət görülür. Çünkü bu zaman kompasın səmti pozulur (limb və əqrəb görünmür). Kompasın köməyi ilə azimut bucağının təyinində dəqiqlik $2\text{--}3^\circ$ -dir.



Adrianov kompası ilə maqnit azimutunun təyini

Dayanma nöqtəsindən yerli obyektə olan istiqamətin azimutu **düz azimut adlanır. Bəzi hallarda, məsələn, yolu geriyə qayıtmak üçün **tərs azimutu** hesablamaq lazımdır.**

Düz azimut 180° -dən az olduqda tərs azimutu tapmaq üçün onun üzərinə 180° əlavə edilir, çox olduqda isə 180° çıxılır. Verilmiş şəkildə tərs azimut (tək ağacdan dayanma nöqtəsinə) gəzin qarşısındaki hesaba, yəni 150° -yə bərabərdir.

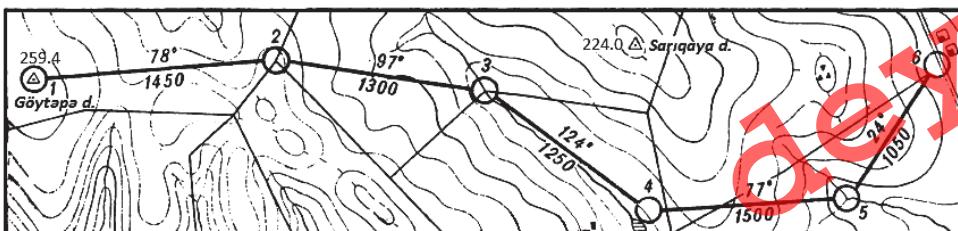
Azimut üzrə hərəkətetmə qaydası

Azimutla hərəkət üçün lazımlı olan məlumatlar (marşrutun dönmə nöqtələri arasında istiqamətlərin maqnit azimutları və məsafələr) böyük miqyaslı topoqrafik xəritədən əldə edilir.

Marşrutun istiqamətləri ərazinin xarakterik formasından, oriyentirlərin sayılarından və qarşidakı hərəkət şəraitindən asılıdır. Əsas məsələ – tez bir zamanda təyin olmuş rayona (obyektdə) gətirib çıxara bilən marşrutun seçilməsidir. Eyni zamanda çalışmaq lazımdır ki, marşrutda döngələrin sayı az olsun. Marşrutun döngə nöqtələri ərazidə asanlıqla seçilən və yadda qalan oriyentirlərin yanında nəzərdə tutulmalıdır (qülləvari tikililər, yol ayrıcları, körpülər, geodeziya məntəqələri və s.).

Oriyentirlər arasındaki məsafələr gündüz vaxtı piyada hərəkət üçün 1-2 km-dən artıq olmamalıdır. Gecə vaxtı hərəket üçün məsafələr daha qısa, oriyentirlərin sayı daha çox olmalıdır.

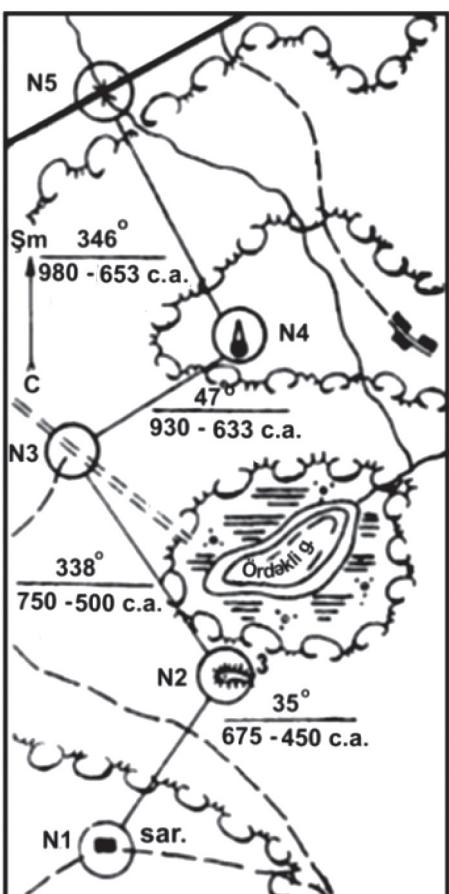
Seçilmiş oriyentirlər dairə içində alınır və düz xətlərlə birləşdirilir.



Azimutla hərəkət üçün marşrutun seçilməsi

Marşrutun başlanğıc nöqtəsi, döngə oriyentirləri və son nöqtəsi xəritədən təmiz kağız vərəqinə köçürülür. Orijentirlərin sxemdəki qarşılıqlı yerləşməsi və şərti işarələri xəritədəki kimi olmalıdır. Orijentirləri nömrələdikdən sonra onlar düz xətlərlə birləşdirilir. Hər xettin qarşısında hərəkət üçün ilkin məlumatlar kəsr şəklində yazılır: surətdə – maqnit azimutu, məxrəcdə – məsafə. Əgər azimutla hərəkət piyada yerinə yetiriləcəksə, onda metrlər cüt addım sayına çevrilərək mötərizədə yazılır. Bundan

sonra sxemdə şimal-cənub oxu və hərəkət zamanı istifadə oluna biləcək marşrut boyu və marşrutdan kənar əlavə və köməkçi oriyentirlər göstərilir.



Azimutla hərəkət sxemi

Başlanğıc nöqtədə kompasla tələb olunan hərəkət istiqaməti müəyyən edilir, sonra bu istiqamətdə yerləşən aralıq oriyentir seçilir və kompasın əqrəbini əyləcə qoyaraq mümkün qədər düz xətt üzrə hərəkətə başlanılır. Aralıq oriyentirə çatdıqda yenidən kompasla hərəkət istiqaməti təyin edilir, hövbəti aralıq oriyentir seçilir və ona doğru hərəkət davam etdirilir. Beləliklə, marşrutun birinci döngə nöqtəsinə qədər məsafə bu ardıcılıqla qət edilir. Bu qayda ilə bütün aralıqlarda hərəkətlər təkrarlanır. Aralıq oriyentirlər görünmedikdə hərəkət istiqaməti kompasla saxlanılır. Hərəkət istiqamətini saxlamaq üçün həmcinin xətti oriyentirlərdən və izlərdən istifadə edilir.

Açıq ərazidə hərəkət istiqamətini düz saxlamaq üçün özündən arxada müəyyən intervallarla payalar basdıraraq **qapayıçı xətt üsulundan** istifadə etmək olar. Geridə buraxılmış nişanlara hərdənbir baxaraq hərəkət istiqamətini onlara görə tənzimləyirlər.

Ərazidə, xüsusilə qapalı sahələrdə düz xətt üzrə hərəkətetmə bacarığı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Açıq və yarı-qapalı ərazilərdə bu məqsədlə uzaqdan yaxşı görünən oriyentirlərdən (qülləvari və tek tikililər, relyef formaları və s.) istifadə olunur. Yarıqapalı ərazidə oriyentirlərin gözdənitmə ehtimalını nəzərə alaraq, göstərilmiş, yaxud seçilmiş oriyentirin (yerli obyektin) yanına dəqiq gəlib çatmaq üçün onunla başlanğıc nöqtə arasında yol boyu görünən oriyentir təyin edilir. Ona çatdıqdan sonra gedilən istiqamətdə yeni oriyentir seçilir. Belə oriyentirlərə **aralıq oriyentirlər** deyilir. Hərəkət istiqamətini həmcinin köməkçi oriyentirlər sayılan səma cisimlərinə görə – gündüz-lər Günəşə, gecələr Aya və parlaq ulduzlara görə saxlamaq olar. Qapalı ərazidə uzunmüddətli hərəkət zamanı Günəşin və Ayın səmada saatda 15° yerlərini dəyişmələrini nəzərə almaq lazımdır. Hərəkət zamanı yaxşı seçilən yüksək dağ zirvələri də köməkçi oriyentir kimi istifadə oluna bilər.

Əgər həmin marşrutla geriyə qayıtməq zərurəti yaranarsa, onda bütün sahələr üzrə hərəkət istiqamətinin azimutunu tərs azimutlara çevirmək lazımdır. Geriyə yolu asan tapmaq üçün tek və daha çox diqqəti cəlb edən yerli obyektləri yadda saxlamaq, yaxud yol ayrıclarında, məşə mərzlərinin kəsişmələrində, kolluqlarda işaretlər qoymaq lazımdır.

Azimutla hərəkətdə diqqəti cəlb edən bəzi xüsusiyyətlər

Marşrut üzrə hərəkət zamanı bəzi ərazi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq marşruta düzəlişlər etmək lazım gəlir:

- insanın bir ayağı ilə atdığı addım digər ayağın addimından kiçik olduğu üçün özündən asılı olmayıaraq hərəkət istiqamətindən kənara çıxır;
- bir qayda olaraq, ərazidəki məsafələr xəritədə ölçülmüş məsafələrdən böyük olur. Dərəli-təpəli ərazidə bu fərq xüsusilə böyükdür. Ona görə də relyefə uyğun olaraq məsafələrə düzəlişlər edilməlidir;
- hər bir şəxs öz addımının uzunluğunu bilməlidir. Bunun üçün uzunluğu dəqiq məlum olan bir məsafə irəli və geri addimlanır və addımın orta uzunluğu hesablanır. Addımın orta uzunluğuna bir çox amillər təsir edir: insanların boyu, yamacların mailliyi, küləyin sürəti və istiqaməti, torpaq örtüyü, yağıntılar, geyim, fiziki və mənəvi vəziyyət;
- səix meşədə, dumanda və digər məhdudlaşdırıcı şəraitində kompası əldə tutaraq hərəkət etmək lazımdır;
- kompasla iş zamanı onu metal əşyaların və elektromaqnit sahəsinin təsirinə məruz qoymaq olmaz.

Kompasla işləyərkən zirehli texnikalardan (tanklardan, piyadanın döyüş maşınlarından, zirehli transportyorlardan və s.) 50–60 m, radiostansiyalardan, mobil telefonlardan və s. 10–15 m aralı olmaq tövsiyə olunur. Bu məsafələr ərazinin relyefinə görə dəyişir.

Sual və tapşırıqlar

1. Səmtlənmə bucaqları necə istifadə edilir?
2. Ərazidə iki obyekt arasındaki məsafə 1150 metrdir. 1:50 000 miqyaslı xəritədə bu məsafə nə qədərdir?
3. Zirehli texnikaların və radiostansiyaların kompasın işinə təsirinin ərazidən asılı olmasını necə izah edə bilərsiniz?
4. *İnsanın bir ayağı ilə atdığı addım digər ayağın addimından kiçik olduğu üçün özündən asılı olmayıaraq hərəkət istiqamətindən kənara çıxır.* Bunu əməli olaraq məktəbin həyətində öz üzərinizdə sınadandan keçirin.

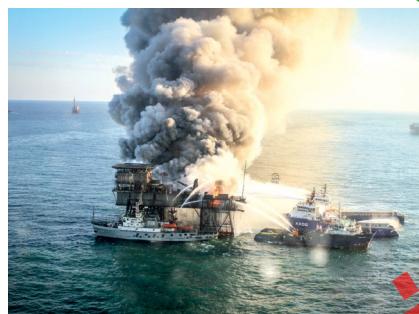
32. FÖVQƏLADƏ HALLARIN TƏSNİFATI

Təcrübə göstərir ki, tam təhlükəsizliyə nail olmaq mümkün deyil. Bu səbəbdən istənilən fəaliyyəti potensial olaraq təhlükə mənbəyi hesab etmək olar.

Fövqəladə hal nədir?

Fövqəladə halların mənbəyi – təhlükəli təbii hadisələr, qəza, yaxud təhlükəli texnogen hadisə, geniş yayılmış infeksiyon xəstəlik, müasir kütləvi qırğın silahlarının tətbiq edilməsi ola bilər. Tez-tez kütləvi informasiya vəsítələri eyni hadisəni qəza, yaxud fəlakət adlandırır. İlk baxışda elə bir fərq yoxdur. Bunun üçün dəyən ziyanı və insan itkisinə baxmaq kifayətdir.

Qəza – avtomobilin, enerji təminatı sisteminin, avadanlığının, binanın, yaxud qurğunun xəsarət almasıdır. Sənaye müəssisələrində onlar, bir qayda olaraq, partlayışla, zəhərli maddələrin dağıılması ilə, yanğınlı və s. müşayiət olunur. Bu hadisələr kiçik hadisələr hesab olunur.



Fəlakət – faciəli şəkildə çoxsaylı insan itkisi ilə nəticələnən qəza hadisəsidir.

Fəlakətləri aşağıdakı növlərə böölürlər:

Ekoloji fəlakət – flora və faunanın kütləvi məhvini səbəb olan, ətraf mühitə, torpağa, atmosferə və s. əhəmiyyətli dərəcədə ziyan vuran istehsalat və nəqliyyat qəzalarıdır.

Texnogen fəlakət – qəflətən mexaniki, kimyəvi, termiki, radioaktiv və s. enerjinin ətrafa yayılmasıdır.

Təbii fəlakət – əhalinin həyat fəaliyyətini qəflətən alt-üst edən, maddi dəyərləri məhv edən hadisə və proseslərdir.

Fövqəladə hadisə – insan tələfatına, insanların sağlamlığına və ya ətraf mühitə ziyan vurulmasına, əhəmiyyətli maddi itkilərə və insanların həyat fəaliyyəti şəraitinin pozulmasına səbəb ola biləcək və ya səbəb olmuş hərbi əməliyyatlar, qəza, təbii və ya digər fəlakət nəticəsində müəyyən ərazidə yaranmış vəziyyətdir.

Fövqəladə hadisələr tiplərinə, növlərinə, miqyasına, nəticələrinin ağırlığına, habelə digər əlamətlərinə görə təsnif edilir. Əgər ehtimal olunan bütün fövqəladə hadisələri cəm halında götürsək, onda onları **iki növə** ayırmak olar:

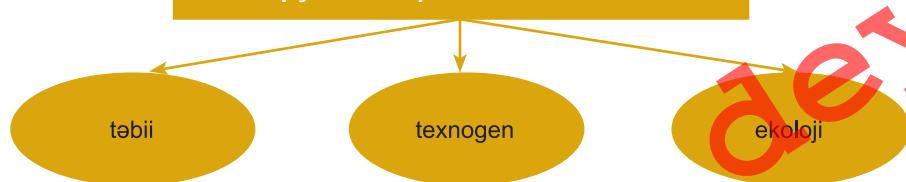
- münaqişeli;
- münaqişəsiz.

Münaqişeli fövqəladə hadisələrə aiddir:

- hərbi toqquşmalar;
- ekstremist siyasi mübarizə;
- sosial partlayışlar;
- milli və dini zəmində olan münaqişələr;
- terrorizm;
- tüğyan edən cinayətkarlıq və s.



Münaqişəsiz fövqəladə hadisələrə aiddir:



Çap üçün

Belə hadisələri onların mənşeyinə, xassələrinə görə xarakterizə edən bir çox əlamətləri üzrə qruplaşdırıb təsnif etmək mümkündür.

Respublikamızın ərazisində bütün bu növ fövqəladə hadisələrin başvermə ehtimalı mövcuddur.



❖ **Lokal (qismən) hadisələr** – iş yerindən (iş sahəsindən), mənzildən kənara çıxmır. Zərərçəkənlərin sayı 10 nəfəri keçmir.

❖ **Obyekt miqyaslı hadisələr** – sənaye obyektində, bina və ya qurğu hüdudlarında mehdudlaşır. Həlak olanların sayı 10 nəfərə qədər, zərər çəkən əhalinin sayı 100-dən 1000-ə qədərdir.

❖ **Yerli hadisələr** – ancaq yaşayış məntəqəsinin, təkcə bir şəhərin və ya kənd təsərrüfatı müəssisəsinin ərazisində özünü göstərir. Həlak olanların sayı 100-dən 1000 nəfərə qədər, zərərçəkən əhalinin sayı 10 000-dən 125 000-ə qədərdir.

❖ **Regional fövqəladə hadisələr** – bir neçə sənaye və ya kənd təsərrüfatı rayonlarını, bütünlükə şəhəri və onun ətraflarını əhatə edir. Həlak olanların sayı 1 000-dən 25 000 nəfərə qədər, zərər çəkən əhalinin sayı 125 000-dən 500 000-ə qədərdir.

❖ **Dövlət əhəmiyyətli (milli miqyaslı) fövqəladə hadisələr** – respublika ərazisinin xeyli hissəsini əhatə edən, lakin dövlətin inzibati sərhədlərindən kənara çıxmayan hadisələrə deyilir. Həlak olanların sayı 25 000-dən 1 000 000 nəfərə qədər, zərər çəkən əhalinin sayı 500 000-dən 20 000 000-a qədərdir.

❖ **Qlobal fövqəladə hadisələr** – bir ölkənin ərazisi ilə məhdudlaşdırılmış, qonşu dövlətlərin ərazilərinə də yayılır.

Təsir dairəsindən (yayılma miqyasından) əlavə, fövqəladə hadisələr insan tələfatının miqdarına, zədələnmiş əhalinin sayına, habelə dəymmiş zərərin miqyasına görə də təsnif edilir.

1. Təbii xarakterli fövqəladə hadisələr:

- Meteoroloji təhlükəli hadisələr (fırtına, qasırğa, tufan, burulğan, iri dolu, leysan yağışı, güclü qar və s.);
- Geofiziki təhlükəli hadisələr (zəlzələlər, vulkan püşkürmələri);
- Hidroloji təhlükəli hadisələr (subasmalar, daşqınlar) və s.;
- İnsanların yoluxucu xəstəliklərə tutulması;
- Kortəbii yanğınlar (meşe yanğınları, zəmi və çöl yanğınları);
- Ziyانvericilərin təsirinə məruz qalmaq;
- Təhlükəli geoloji hadisələr (sürüşmə, torpaq uçqunları);
- Tropik qasırğa, sunami.



2. Texnogen xarakterli fövqəladə hadisələr:

Texnogen xarakterli fövqəladə hadisələr dedikdə, ümmülikdə, insanların sənaye və təsərrüfat fəaliyyəti ilə əlaqədar olan qəza və fəlakətlər nəzərdə tutulur. Elm və texnika inkişaf etdikcə ortaya çıxan texnogen mənşəli fəlakət və hadisələrin sayı da artmış olur. Son illərdə sayı bir neçə dəfə artan texnogen mənşəli qəzalar nəticəsində çox sayda insan həyatını itirmiş və xəsarətlər almışdır. Dünyada baş verən texnogen mənşəli fövqəladə hadisələrin 2/3 hissəsi nəqliyyatda baş verən qəzalarla əlaqədardır. Yerdə qalan digər üçdə bir hissəni sənaye və enerji obyektlərində baş verən ən iri həcmli yanğınlar və digər texnogen fəlakətlər təşkil edir. Texnogen xarakterli fövqəladə hallara yanğınlar, partlayışlar, bina və qurğuların uçması, kimyəvi, radioaktiv və bioloji təhlükəli maddələrin tullantısı ilə əlaqədar qəzalar və s. hadisələr daxildir. Belə qəza və faciələr böyük insan tələfatına yol açır və sosial gərginliklər yaradır. Çernobil və Fukusima AES-lərində baş verən qəzalar bunu əyani misaldır.

3. Ekoloji xarakterli fövqəladə hadisələr:

- Yerin (torpağın, yer təkinin və səthinin) vəziyyətinin dəyişməsi ilə əlaqədar baş verən fövqəladə hadisələr;
- Atmosferin (mühitin) tərkibi və xassələrinin dəyişməsi ilə əlaqədar baş verən fövqəladə hadisələr (iqlimin kəskin dəyişməsi, şəhərlərdə kəskin oksigen azlığı, ozon qatının pozulması və s.);
- Hidrosferin (su mühitinin) vəziyyətinin dəyişməsi ilə əlaqədar baş verən fövqəladə hadisələr (su mənbələrinin quruması, çirkənməsi və su ehtiyatlarının kəskin surətdə azalması);
- Biosferin vəziyyətinin dəyişməsi ilə əlaqədar yaranan fövqəladə hadisələr (yaşayış mühitinin dəyişməsinə həssas olan heyvan və bitki növlərinin yox olması, yerin bitki örtüyünün məhv olması və s.).



Sual və tapşırıqlar

1. Sizcə, avtomobil qəzalarının sayının artmasının səbəbi nədir?
2. Mənfur qonşularımızın soydaşlarımızı doğma yurd-yuvalarından didərgin salmasını hansı fövqəladə hadisələrə aid edərdiniz?
3. Ekoloji xarakterli fövqəladə hadisələr insan sağlamlığına nə kimi ziyan vurur?
4. Ekoloji xarakterli fövqəladə hadisələrin qarşısını almaq üçün nə təklif edərdiniz?
5. Respublikamızda baş verən təbii xarakterli fövqəladə hadisələr haqqında danışın.

33. TEXNOGEN VƏ SOSİAL XARAKTERLİ FƏLAKƏTLƏR

XXI əsrin əvvəllərindən fövqəladə texnogen situasiyalı iqtisadi və sosial fəlakətlər geniş vüsət almışdır. Həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyinin təminatı dünya ictimaiyyətinin vacib problemlərindən birinə çevrilmişdir.

Fövqəladə texnogen vəziyyət insan fəaliyyəti ilə necə bağlıdır?

Texnogen xarakterli fövqəladə vəziyyət başvermə şəraitinə və miqyasına görə olduqca müxtəlifdir:

- Kommunal təsərrüfat obyektlərində qəzalar;
- Nəqliyyatda qəzalar;
- Hidrotexniki qurğularda qəzalar;
- Yanğından və partlayışdan təhlükəli obyektlərdə qəzalar;
- Kimyəvi və bioloji təhlükəli obyektlərdə qəzalar.

Kommunal təsərrüfat obyektlərində qəzalar partlayışlarla, yanğınlarda müşayiət olunur və binaların uçması, kommunal təsərrüfat obyektlərində fəaliyyət göstərən sistemlərin pozulması ilə nəticələnir. Ən çox qəzalar su təchizatı və kanalizasiyada baş verir.

Nəqliyyatda qəzalar:

Bu gün istənilən nəqliyyat növü potensial təhlükə mənbəyidir. Komfortlu və süretli texniki proqres insanların həyat və fəaliyyətinin təhlükəsizlik dərəcəsini aşağı salıb.



Hidrotexniki qurğularda qəzalar:

Suyun kinetik enerjisindən istifadə etmək məqsədilə su elektrik stansiyaları inşa edilir. Bu tipli inşaat qurğuları meliorasiya, sahilyanı ərazilərin qorunması (bəndlər), suyun səviyyəsinin tənzimlənməsi, su nəqliyyatının təhlükəsiz fəaliyyətini və s. təmin etməlidir. Lakin inşaat işləri zamanı təbii faktorların tam nəzərə alınmaması, səhlənkarlıq və s. bu tələblərin yerinə yetirilməsini bəzən təmin etmir.



Yanğıن və partlayış təhlükəsi olan obyektlərdə qəzalar:

Yanğın və partlayış təhlükəsi olan obyektlər partlama və müəyyən şəraitlərdə alışma təhlükəsi olan maddə və materiallar istehsal olunan, saxlanılan, daşınan obyektlərdir. Alışma ehtimalı yüksək olan maddələrin istehsalı, daşınması, eləcə də maye, qaz və başqa partlama təhlükəsi olan yüklerin daşındığı (nəql edilməsi) boru kəmərləri bu obyektlərə aid edilir.



Bütün tikinti materialları və konstruksiyaları üç qrupa bölünür:

- yanmayan;
- çətin yanana;
- yanana.

Yanmayanlar – alovun, yaxud yüksək temperaturun təsirindən alışmayan, kömürleşməyən materiallardır.

Çətin yanana – alovun, yaxud yüksək temperaturun təsiri ilə çətinliklə alışır, alovusuz yanana və kömürleşən materiallardır.

Yanana – alovun, yaxud yüksək temperaturun təsiri ilə alışan, hətta alovun mənbəyini ayırdıdan sonra yanmağa davam edən materiallardır.

Ətraf mühitin çırklənməsi ilə bağlı olan fövqəladə vəziyyət sənaye müəssisələrindəki radioaktiv, kimyəvi və bioloji təhlükəli maddələrin tullanması ilə baş verir.

Radioaktiv maddələrin tullanması ilə bağlı olan qəzalara Atom Elektrik Stansiyalarında, nüvə silahı istehsal edən müəssisələrdə baş verən qəzalar aiddir (Çernobyl AES, Yaponiyada sunami nəticəsində AES-də baş verən qəza və s.).

Kimyəvi maddələrin tullanması ilə müşayiət olunan qəzalara kimyəvi maddələrin istehsal olunduğu və saxlanıldığı obyektlərdə rast gəlinir.

Bioloji maddələrin tullanması ilə bağlı olan qəzalara təhlükəli istehsalat müəssisələrinin tullantıları, bakterioloji maddələrin hazırlanması, emalı, daşınması zamanı baş verən qəzalar aiddir.

Radiasiya təhlükəli obyektlərdə qəzalar: Müasir dövrdə praktiki olaraq elmin və təsərrüfatın bütün sahələrində radioaktiv maddələrdən istifadə olunur. Nüvə elmi və texnikası iqtisadiyyatın inkişafı üçün böyük əhəmiyyət kəsb etsə də, ətraf mühit və insanlar üçün böyük təhlükə mənbəyidir.



Radioaktiv qəzalar üç qrupa bölünür:

- lokal;
- yerli;
- ümumi.

Heyətə və əhaliyə radioaktiv zəhərlənmə zonasında radiasiya təsiri insanların xarici və daxili şüalanma miqdarı ilə xarakterizə edilir.

Xarici şüalanma dedikdə insanın öz bədənində olmayan mənbədən birbaşa şüalanmasıdır.

Daxili şüalanma – insanın daxilində olan mənbədən şüalanmasıdır. Bu maddələr insanın kritik orqanlarında, dərisində əmələ gelir.

İşçi heyətin və əhalinin daha yaxşı mühafizəsi üçün radiasiya təhlükəli obyektlərin ətrafi əvvəlcədən zonalara ayrıılır. Növbəti üç zona müəyyənləşdirilir:

Təcili mühafizə tədbirləri zonesi – bütün bədənin daxili şüalanması təxliyə üçün müəyyən edilmiş yuxarı son həddi aşan ərazidir.

Xəbərdarətmə tədbirləri zonesi – bütün bədənin, yaxud daxili orqanların şüalanması sıçınacaq və yod profilaktikasının yuxarı son həddi aşan zonadır.

Məhdudiyyət zonesi – bütün bədənin, yaxud ayrı-ayrı orqanların il ərzində aşağı son həddi aşan ərazidir (il ərzində texniki şüalanma təxminən 0,09 ber təşkil edir). İnsanın ümumi xarici şüalanması 150–400 rad. olduqda yüngül və orta ağırlıqlı şua xəstəliyi inkişaf edir. 600 rad.-dan çox olduqda profilaktika və müalicə tədbirləri görülməzsə, ölümlə nəticələnir.

Kimyəvi təhlükəli obyektlərdə qəzalar: Bu tipli obyektlərə aiddir:

- kimyəvi, neftayırma qurğuları;
- dezinfeksiya məqsədilə xlor istifadə edilən təmizləyici qurğular;
- zəhərli maddələrin saxlanması yolları olan dəmir yolu stansiyaları;
- zəhərli maddələrin saxlandığı baza və anbarlar.



Kimyəvi cəhətdən təhlükəli maddələr – kənd təsərrüfatında və sənayedə istifadə olunan toksiki-kimyəvi maddələrdir. Dağılması, yaxud tullanması zamanı ətraf mühiti çirkəndirir, bitkilərin, heyvanların və insanların məhvini səbəb ola bilir.

Kimyəvi çirkənmənin ətraf mühitə və əhaliyə təsiri

Kimyəvi istehsalatda, daşınmada, eləcə də kimyəvi silah tətbiq edildikdə onun təsir dairəsinə görə təhlükə miqyası müəyyənləşdirilir. Yayılma zonasının ölçüsü maddənin fiziki-kimyəvi təsirindən asılıdır.

Obyektin kimyəvi təhlükəsinin müəyyən edilmə meyarı kimyəvi zəhərlənmə zonasına düşən əhalinin sayıdır. Kimyəvi təhlükənin dörd dərəcəsi mövcuddur:

1-ci dərəcə – Kimyəvi zəhərlənmə zonasına 75 mindən çox insan düşür.

2-ci dərəcə – Kimyəvi zəhərlənmə zonasına 40-75 min insan düşür.

3-cü dərəcə – Kimyəvi zəhərlənmə zonasına 40 mindən az insan düşür.

4-cü dərəcə – Zəhərləndiyi ehtimal olunan zona kimyəvi zəhərlənmə ərazisin- dən kənarda yerləşir.

Sosial mənşəli fövqəladə vəziyyət

Sosial təhlükə – insanların həyatını və sağlamlığını təhlükə altına atan neqativ təsirin əsasının cəmiyyətdə geniş vüsət alan əsas qrupudur. Bu təhlükənin mövcudluğunu demoqrafik proseslərdən asılıdır. Sosial təhlükələrə müharibələri, hərbi konfliktləri, cəmiyyətin kriminallaşmasını, narkomaniyanı, alkogolizm, xəstəlikləri, intiharları və s. aiddir.

Respublikamızda əhalinin həyat tərzini daha da yüksəltmək üçün yeni-yeni iş yeri açılır. Regionlarda aqrar sektorun inkişafı üçün əməli tədbirlər görülür. Naxçıvan MR-də, Gəncə şəhərində, Qazax, Gədəbəy, Daşkəsən, Oğuz, Masallı və s. rayonlarda iri istehsal müəssisələri, zavodlar, fabriklər istifadəyə verilir. Bunun nəticəsidir ki, ölkəmizdə işsizliyin səviyyəsi günü-gündən azalır.

Sosial təhlükənin xüsusi qrupuna insanın sağlamlığını məhv edən maddələrin qəbul edilməsini aid etmək olar. Bura narkomaniya, toksikomaniya, alkogolizm aiddir. Narkomaniya ən qorxulu sosial təhlükədir.

Terrorizm – cəmiyyətdə iğtişaş yaratmaq, hakimiyyəti zəifletmək məqsədilə qeyri-hökumət zorakılığı, yaxud təhlükəsidir. O, hökumət rejiminin destabilizəməsinə yönəlir.



Müasir terrorizmin formaları bunlardır:

- beynəlxalq (beynəlxalq miqyaslı terror aktları);
- daxili siyasi (hökumətə qarşı yönəlmış, yaxud daxili sabitliyi pozmaq məqsədilə təşkil olunmuş);
- cinayət terrorizmi (sürf mənfəət məqsədi güdən).

Müasir terror qruplaşmaları elm və texnikanın müasir nailiyyətlərindən geniş istifadə edir, müasir texnologiyalara və məlumatlara yol tapırlar.

Terrorizm müasir şəraitdə dövlətin siyasi, iqtisadi, hüquqi institutlarına, insanların hüquq və azadlıqlarına qlobal miqyaslı təhlükədir. Terrorizmə qarşı mübarizə prinsiplər üzərində qurulduqda səmərəli olur.

Sual və tapşırıqlar

1. Atom elektrik stansiyalarında baş verən qəzalar barədə nə bilirsiniz?
2. Sizcə, insan hüquq və azadlıqlarını müasir terrorizmin cəngindən necə xilas etmək olar?
3. Ermənilərin respublikamızda törətdikləri terror aktları haqqında nə bilirsiniz?
4. Fövqəladə texnogen vəziyyətin qarşısını almaq üçün nə təklif edərdiniz?
5. Mənfur qonşularımızın təcavüzü nəticəsində baş verən sosial təhlükə haqqında danışın.



34. TƏBİİ FƏLAKƏTLƏR

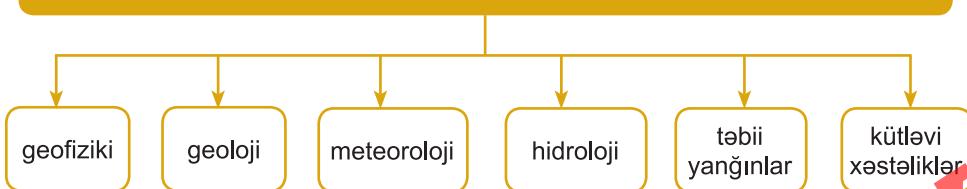
Təbii mənşəli fəlakətlər planetimizin sakinləri üçün ən təhlükəli hadisələrdən hesab olunur. Onları təhlükəli edən qəfil baş vermələridir. Təbii fəlakətlər qısa vaxt ərzində əraziləri viran qoyur, yaşayış binalarını, əmlaki, kommunikasiya və infrastrukturun başqa elementlərini məhv edir. Güclü fəlakətdən sonra acliq, infeksiya, yoxsulluq, soyğunçuluq və başqa bu kimi hadisələrin baş verməsi mümkündür. Hesablamalara görə, dünyada hər yüz minci insan təbii fəlakətlərin qurbanı olur.

Təbii fəlakət nadır?

Son vaxtlar təbii mənşəli fəlakətlərin artması müşahidə olunur. Vulkanlar aktivlaşır, tez-tez dağıdıcı zəlzələlər baş verir və getdikcə onların dağıdıcı gücü artır. Subasma halları müntəzəm xarakter alır.

Təbii mənşəli fövqəladə hallar olduqca müxtəlidir.

**Şəraitindən, yaxud səbəbindən asılı olaraq onları
aşağıdakı qruplara ayırmak olar:**



Təbii fəlakətlər haqqında danışarkən onların intensivləşməsində insanların rolunu da qeyd etmək lazımdır.

Statistik məlumatlara əsasən, torpaq sürüşmələrinin 80%-i insan fəaliyyəti ilə bağlıdır. Meşələrin qırılması nəticəsində sellərin, daşqınların fəallığı dəfələrlə artmışdır. Təbii tarazlığa riayət etmək bu cür fəlakətlərin baş verməsinin və təsir gücünün azalmasının zəruri profilaktik tədbirlərindən ən vacibidir.

Təbii fəlakətlər arasında bir-birinə bağlı qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Zəlzələ və tsunami, tropik siklonlarla subasma, uzunmüddətli leysan yağışları daşqınlara, torpaq sürüşmələrinə, eyni zamanda qrunt sularının çirkənməsinə, su quyularının zəhərlənməsinə, infeksiyalara, xəstəliklərin yaranmasına, zəlzələlər yanğına, qaz partlayışlarına, bəndlərin dağılmamasına, vulkan püskürmələri isə örüşlərin zəhərlənməsinə, mal-qaranın tələf olmasına səbəb olur.

Geoloji xarakterli fövqəladə vəziyyət geoloji təbii hadisələrlə əlaqəli aşağıdakı təbii fəlakətlərə bölünür: zəlzələ, vulkan püskürmələri, torpaq sürüşmələri, sel, qar uçqunları, torpaq səthinin çökməsi.

Zəlzələ yeraltı təkanlar nəticəsində yerin üst qatının titrəməsidir.



Yer kürəsində il ərzində yüz minlərlə zəlzələ qeydə alınır. Onların əksəriyyəti zəif zəlzələlərə aid edilir və biz onları hiss etmirik. Hazırda zəlzələnin gücünü ölçmək üçün Rixter şkalasından istifadə olunur.



Zəlzələ baş verəkən dəyəcək ziyanı və insan tələfatını azaltmaq məqsədilə seysmik zonada məskunlaşan əhalinin aşağıdakı tədbirləri həyata keçirməsi məqsədə uyğundur:

- hər bir ailə zəlzələ baş verəcəyi hal üçün fealiyyət planı tərtib etməli, zəlzələdən sonra ailə üzvlərinin harada toplaşacaqlarını müəyyənləşdirməlidir;
- elektrik, qaz və su xətlərinin saz vəziyyətdə olmasına nəzarət edilməli, ailənin hər bir üzvü onların haradan və necə söndürülməsini bilməlidir;
- vacib əşyalar hazırlanmalı və bütün ailə üzvlərinin bildiyi yerde saxlanılmalıdır;
- otaqlardakı mebellər elə yerləşdirilməlidir ki, zəlzələ baş verən zaman onlar yatağı ÜZƏRİNƏ aşmasın, çıxış və keçidləri bağlamasın;
- evdə, otaqlarda ən təhlükəsiz yer əvvəlcədən müəyyənləşdirilməli, təkanlar səngiyənə qədər orada gözləməli, təkanlar dayanan kimi küçəyə çıxməq lazımdır.

Zəlzələ əlamətləri hiss olunduqda cəld, soyuqqanlı və təlaşsız davranışmaq lazımdır. Evi tərk etməzdən önce qızdırıcı cihazları və qazı söndürərək, zəruri əşyaları, sənədləri götürərək küçəyə çıxməq lazımdır. Küçədə binalardan mümkün qədər tez uzaqlaşaraq parklara, meydانlara, tikili olmayan yerlərə gedilməlidir.

Zəlzələ zamanı şüşə qırıqlarından, ağır əşyalardan özünü qorumaq üçün binaların pəncərələrindən uzaq, daxili əsaslı divara isə yaxın durmaq lazımdır.

Zəlzələ baş verəndən sonrakı ilk bir neçə saat ən təhlükəli vaxt hesab olunur. Ona görə də təkanlardan sonra ən azı 2-3 saatdan tez binaya girmək olmaz.

Vulkan xaricə lava, vulkanik qazlar, daşlar (vulkanik bombalar) püskürdən, yer kürəsinin üst qatında yaranan geoloji strukturdur. Vulkan yerin daxilində baş verən geoloji dəyişiklik nəticəsində maqmanın xaric edilməsi ilə müşayiət olunur.

İnsan üçün təhlükəli hallar aşağıdakılardır:

- sürəti 100 km/saata çatan isti lava axınının onlarla km yol qət edərək yüzlərlə km^2 ərazini bürüyüb, öz yolunda hər şeyi yandırması;
- temperaturu 700° -dən yüksək olan, tərkibi qaya parçalarından, qumdan, kül-dən və s. ibarət qaynar lavanın yüksək sürətlə yamacla aşağı axaraq kilometrlərle məsafəni qət etməsi;
- partlama dalğası və qırıntıların tullanması;

Bunu bilmək maraqlıdır

1883-cü ildə İndoneziyada Karakatau vulkanının püskürməsi zamanı tarixdə ən güclü gurultu əmələ gelmişdir. Gurultu vulkandan 4800 km məsafədə eşidilmişdir. Vulkanın gücü Xiroshima və Naqasakiyə atılan atom bombasından 10 min dəfə güclü olmuşdur. Püskürmədən sonra 30 m hündürlüyündə sunami baş vermiş və bunun nəticəsində 295 şəhər və kənd yer üzündən silinmişdir. 36 min insan həlak olmuşdur.



- 15–20 km hündürlüyü yüksələn qaz və kül buludu;
- yüksək sürətlə axan, yüz kilometrlərlə yol qət edən, yüzlərlə km^2 sahəni bürüyən su və daşlı lıl axını.

Vulkan püskürərkən lavanın dilinin yaxınlığında qalmaq olmaz, başı, bədəni küldən, daşdan qorumaq, su quyularını örtmək, ağız və burunu tənzif sarğı ilə bağlamaq lazımdır. Vulkan püskürmələrindən ən etibarlı qorunma – yaşayış yerini fəaliyyətdə olan vulkanlardan uzaqda seçməkdir.

Sürüşmə torpaq kütlesinin dağ sükurlarının ağırlıqlarının təsiri ilə yamac-dərə, çay və dəniz sahili boyu sürüşərək axmasıdır.



Sürüşmə qrunt sularının çoxalmasından, bitki örtüyünün dəyişməsindən və ya məhv edilməsindən, aşınmadan, silikələnmədən baş verə bilər.



Axma sürətinə görə sürüşmələr üç kateqoriyaya bölündür: zəif, orta, sürətli. Sürətli sürüşmələr böyük fəlakətlərə səbəb olur.

Sel dağ çaylarının yatağında intensiv yağış yağması, buz və qarın əriməsi nəticəsində gözlənilmədən yaranan palçıqlı və daşlı-palçıqlı axındır.



Selin yaranmasına ərazinin fiziki-coğrafi şəraitit, iqlim, torpaq, bitki örtüyü və s. amillər səbəb ola bilər. Sellər çay suları olan və olmayan dərələrdə qəflətən yağan şiddetli yağışlar və ya temperaturun artması, qarın sürətlə əriməsi ilə əmələ gələn sular, zəlzələ və vulkanlar hesabına yaranır.



Əsas təhlükə sürəti 15 km/saata çatan sulu-palçıqlı axının böyük dağıdıcı kinetik enerjisidir.

Sellər gücünə görə üç qrupa bölünür: *zəif güclü*, *orta güclü* və *güclü*. Sellər qəf-lətən baş verir və təxminən 3 saata qədər davam edir.

Uçqun dağ süxurlarının ağırlıq qüvvəsinin təsiri altında sərt yamaclarla diyirilənməsi və parçalanmasıdır.

Uçqunlar dağlarda, dəniz sahillərində və çay vadilərində baş verir. Uçqun təhlükəsi gözləniləndikdə əhalinin, kənd təsərrüfatı heyvanlarının təhlükə zonasından təxliyəsi həyata keçirilir. İnsanların təxliyəsi üçün təbii təhlükəsiz yerlər sel və sürüşmə zonasından kənardə olan dağların yamacları, təpələrdir.

Qar uçqunları dağların yamacları boyu aşağıya doğru sürətlə sürüşən qar küt-ləsidir. Qar uçqunlarının əmələ gəlməsinin səbəbləri uzunmüddətli qar yağması, qarın intensiv əriməsi, zəlzələ, partlayışlar, hava mühitinin titrəməsidir.

Qar uçqunu intensiv baş verən rayonlarda qarlı və pis hava şəraitində dağlara çıxmamaq, dağlarda olarkən havanın dəyişməsinə diqqət yetirmək, uçqun ehtimalı olan sahələrdən, dik yamaclardan kənar gəzmək lazımdır.

Qar uçqununa qarşı tədbirlər passiv və aktiv olur. Passiv tədbirlər istinad qurğuları, bənd, dirək, ağac və kolluqlardan istifadə olunmasıdır. Aktiv üsula müəyyən vaxtlarda təhlükəsizliyin təmin olunması ilə əlaqədar qar uçqunu yaratmaq üçün əvvəlcədən hazırlanmış sünü partlayışlar aiddir.



Qar uçqunu yaratmaq məqsədilə mütəxəssislər qar kütləsinin zəif yerlərini və təsir növünü müəyyənləşdirirlər. Oranı atəşə tutur, xüsusi minalar (mərmilər) partladaraq səs dalğaları yaradırlar.

Bəzən vertolyotların manevri nəticəsində əmələ gələn gurultu da nəhəng qar kütləsini hərəkətə gətirə bilir.

Meteoroloji xarakterli fövqəladə vəziyyətlər

Ekstremal meteoroloji şəraitlə bağlı fəlakətlər külək, o cümlədən boran, tufan, qasırğa və s., güclü yağış və irihəcmli doluyağma, çovğun, ayazvurma, güclü şaxta, yaxud isti səbəbindən baş verə bilir.

Qasırğa təbii fəlakətlərdən ən güclüsüdür. Elektrik naqillərini qoparır, direkləri yıxır, yüngül tikililəri aparır, digərlərini isə dağdırır. Qasırğa tez-tez güclü yağışlarla müşayiət edilir. Bu isə qasırğanın özündən də təhlükəlidir. Çünkü bu yağışlar sellərə, sürüşmələrə səbəb olur.

Tufan sürəti 20 m/san.-dən çox olan uzunmüddətli, güclü küləkdir. Adətən, sik-lon keçərkən baş verir, dənizdə güclü telatımə, quruda dağınıqlara səbəb olur. Güclü tufanı hərdən firtına adlandırırlar.

Hidroloji xarakterli fövqəladə vəziyyət

Bu növ fövqəladə hallara suyun səviyyəsinin yüksək, yaxud aşağı olması aid edilir.

Subasma ərazinin uzunmüddətli yağışlar, qarın sürətlə eriməsi nəticəsində su ilə örtülməsidir. Nəticədə insanlara maddi ziyan dəyir, sağlamlığına və həyatına təh-

lükə yaranır. Subasma zamanı suyun səviyyəsi sürətlə qalxır və ətraf ərazilər suyun altında qalır.

Sunami təhlükəli təbii hadisədir. Sualtı, yaxud sahilboyu zəlzələ nəticəsində əmələ gələn dalğalardır. Formalaşmış sunami 1000 km/saat sürətlə bir neçə min km qədər genişlənir. Başvermə ərazisində dalğaların hündürlüyü 5 m-ə çatır. Dayaz yerlərdə dalğaların hündürlüyü 50 m-ə qədər yüksələ bilir. Nəhəng su kütləsi sahilə çırpılır, subasma, dağıntılar meydana gəlir.



Sunami təhlükəsi haqqında məlumat alındıqda təlaşlanmadan dərhal yaxınlıqdakı dağlara, təpələrə və başqa hündür yerlərə getmək lazımdır. Əgər hündür yerlər yoxdursa, sahildən 2-3 km uzağa getmək lazımdır.

Təbii yanğınlar

Meşə yanğınları meşə ərazisində qeyri-mütəşəkkil yayılan bitki örtüyünün nəzərtsiz yanmasıdır. Meşə yanğınlarının baş verməsinin əsas səbəbkarı insandır. İstirahət, yaxud iş vaxtı meşədə odla ehtiyatsız davranışma meşə yanğınları ilə nəticələnir. İldirim nəticəsində əmələ gələn yançınlar ümumi sayın 10%-ni təşkil edir.

Meşə yanğınları zamanı yaxın ərazilərdəki evlər, taxta körpülər, işıq və telefon xətləri və direkləri alışib yanır, insanlar, eləcə də heyvanlar zərər çəkirlər.

Yanğın mövsümündə meşədə qadağanıdır:

- yanın kibrıt çöpünü, papiros kötüyünü yerə tullamaq;
- benzinlə isladılmış, yağındurulmuş materialları meşədə qoyub getmək;
- otları yandırmaq;
- ocaq qalamayaq.



Əgər siz meşədə yanığının mənbəyinə yaxınsınızsa və öz imkanlarınızla onu söndürə bilmirsinizsə, dərhal yaxınlıqdakıları xəbərdar edin. Onların yola, cığır, geniş talaya çıxmalarını təşkil edin. Təhlükəli zonadan tez, yanğına əks istiqamətdə çıxməq lazımdır. Açıq ərazidə, yaxud talada torpağa sıxılıraq, ağız-burunu tənzif sarğı, yaxud əsgî ilə örterək nəfəs almaq lazımdır. Yanğın zonasından çıxdıqdan sonra yaşayış məntəqəsinin rəhbərliyinə onun yeri və miqyası barədə məlumat vermək lazımdır.

Ekoloji fövqəladə halların əsas səbəbləri təbii, antropogen və texnogen faktorlardır. Antropogen və texnogen proseslər insanın fəaliyyəti ilə bağlıdır. XXI əsrde insanın təbiətə təhlükəli müdaxiləsi kəskin surətdə artıb və bu müdaxilənin həcmi genişlənib.

Sual və tapşırıqlar

1. Son vaxtlar respublikamızın ərazisində baş verən subasma, torpaq sürüşməsi, zəlzələlər, onların vurduğu zərər və hökumətimizin onların aradan qaldırılması istiqamətdə gördüyü tədbirlər haqqında təqdimat hazırlayıñ.
2. Sizin ailədə zəlzələ anı üçün fəaliyyət planı tərtib edilibmi?
3. Qar uçqunlarına respublikamızın ən çox hansı bölgəsində rast gəlinir və hansı təhlükəsizlik tədbirləri görülür?
4. Son illərdə İndoneziyada, Yaponiyada baş verən sunamilər haqqında təqdimat hazırlayıñ.
5. Təbii fəlakətlərin vura biləcəyi ziyanı azaltmaq üçün nə təklif edərdiniz?

35. KÜTLƏVİ QIRĞIN SİLAHLARI VƏ ONLARIN FƏSADLARI

1894-cü ildə Böyük Britaniyanın baş naziri Britaniyanın Elmi Tərəqqiyə Yardım Cəmiyyətinə müraciətində elmin həll olunmayaç problemlərini sadaladı və nüvə problemi üzərində dayandı: o, həqiqətən də, mövcuddurmu? Onun quruluşu (strukturu) necədir? Müxtəlif illərdə Rezerford və Eynsteyn bu istiqamətdə kəşflər etdilər.

1940-ci illərin əvvəllərində isə ABŞ-in bir qrup alimi tərəfindən nüvə partlayışının fiziki prinsipi kəşf edildi. İlk partlayış 16 iyul 1945-ci ildə həyata keçirildi. 1945-ci ilin avqustunda 20 kt-luq iki atom bombası Yaponiyanın Naqasaki və Xirosima şəhərlərinə atıldı. Bombaların partlayışı çoxlu insan itkisinə və misli görünməyən dağıntılara səbəb oldu.

Kütləvi qırğın silahı nədir?

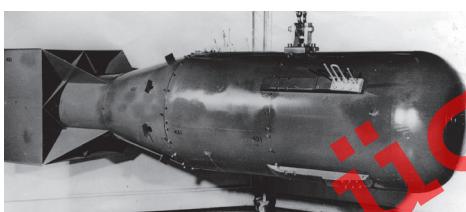
Bunu bilmək maraqlıdır

Naqasakini məhv edən bomba Yaponiyanın Kokura şəhərinə atılmalı imiş, lakin bulud və duman Kokuradakı ilkin hədəf olan sursat zavodunu tamamilə “gizlədib”. Bu səbəbdən bombardmançı ehtiyat hədəf olan Naqasakiyə yollanıb.

1626-ci ildə ekilmiş bonsai ağacı Xirosimadakı partlayışa tab gətirib. Hazırda həmin ağac ABŞ-da müzeydə saxlanılır.

Xirosimanın bombardmana meruz qalmasından bir ay sonra şəhər 2000 nəfərin həyatına son qoyan sunami ilə üzləşib.

Nüvə silahı – dağdırıcı xüsusiyyətinə görə ən güclü silahdır. O, qısa müddət ərzində geniş ərazidə çoxlu sayıda insanı məhv etmək, binaları və qurğuları daşıtmak imkanına malikdir. Nüvə silahının kütləvi tətbiqi bütün bəşəriyyət üçün böyük felakətlə nəticələnər. Ona görə də bütün xalqlar onun tətbiqinin, sinədan keçirilməsinin, istehsalının tam qadağan olunması və ehtiyatlarının məhv edilməsi üçün israrla mübarizə aparır.



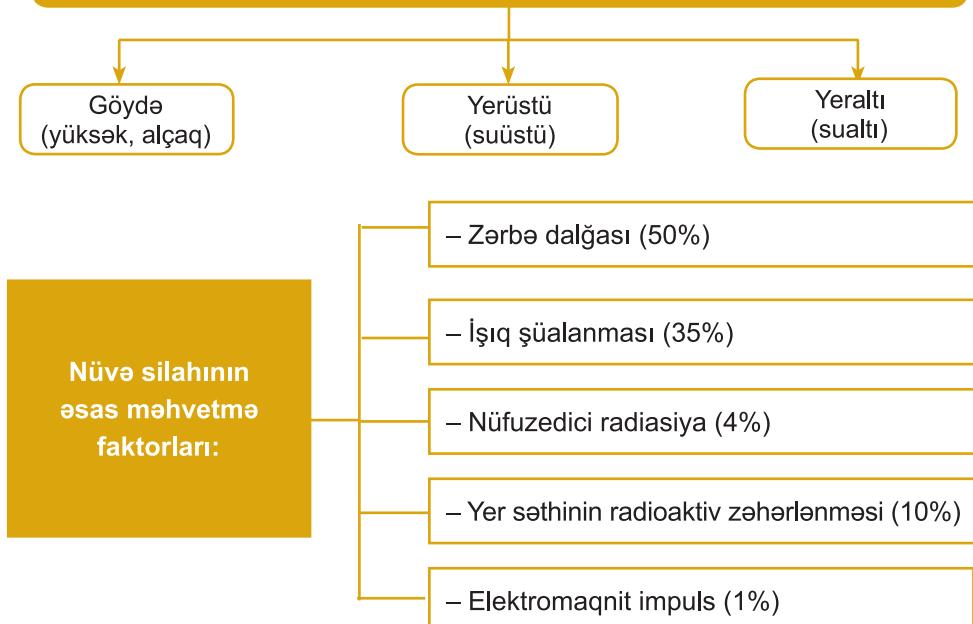
Xirosimaya atılan bomba –
“Balaca Oğlan” (Little Boy)



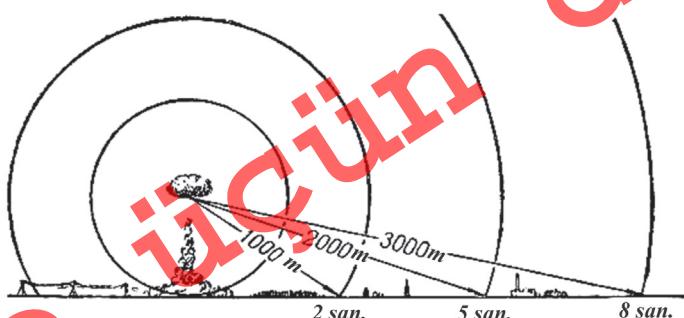
Naqasakiyə atılan bomba –
“Kök Kişi” (Fat Man)

Nüvə partlayışlarının növləri

Nüvə sursatlarının tətbiqi ilə yerinə yetirilən tapşırıqdan asılı olaraq nüvə partlayışları aşağıdakı növlərə bölünür:



Zərbə dalğası partlayış mərkəzindən hər tərəfə yüksək sürətlə yayılan güclü sıxlımlı hava, torpaq, su qatından ibarətdir. Onun zədələyici təsirini xarakterizə edən əsas parametrlər dalğanın ön həddindəki izafî təzyiq, havanın sürət təzyiqi və izafî təzyiqin təsir müddətidir. Izafî təzyiq hər kvadrat santimetrə düşən kilogram qüvvə ilə ifadə edilir. Zərbə dalğasının zədələyici təsiri sursatın gücündən, partlayışın növündən və partlayış mərkəzindən olan məsafədən, yerin relyefindən və s. asılı olur. Nüvə silahından qorunmaq üçün düzəldilmiş sığınacaq və daldalanacaqlar insanları zərbə dalğasının təsirindən qoruyur. Zərbə dalğası özünün yayılması istiqamətində rast gəldiyi binaları, başqa yerüstü tikililəri dağıdır və zədələyir.



Zərbə dalğasının yayılma sürəti

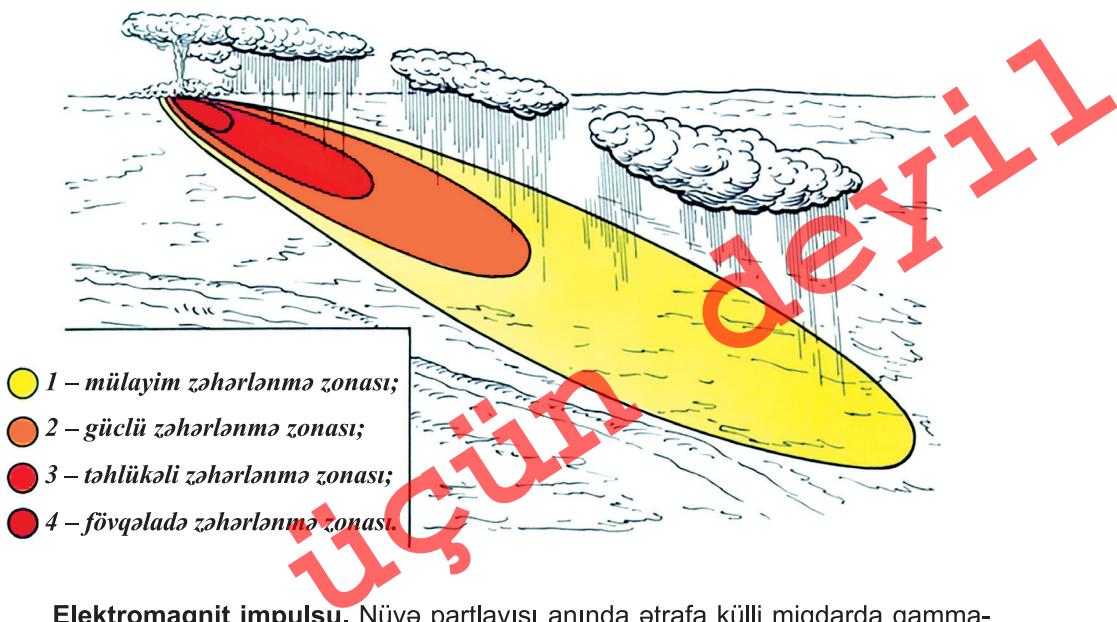
İşiq şüalanması nüvə partlayışı zamanı meydana çıkan od kürəsinin saçdığı gözə görünən ultrabənövşəyi və infraqırmızı güclü şüalanma selidir. Təsir müddəti nüvə yükünün gücündən asılı olaraq 10–20 saniyə olur. İşiq impulsunun ölçü vahidi kal/m^2 qəbul edilmişdir. Müxtəlif sahələrdə yaranmış işiq impulsunun kəmiyyəti nüvə partlayışının gücündən, növündən, məsafədən və hava şəraitindən asılı olur. Təsirin qısa müddətde olmasına baxmayaraq, işiq şüalanması xeyli məsafədə bədənin yanğınlarına, gözlərin korluğuna, müxtəlif materialların alovlanması, kömür-leşməsi və əriməsinə, yaşayış məntəqələrində, meşələrdə yanğına səbəb olur. İşiq şüalanması qeyri-şəffaf materiallardan (divar, taxta, bina və s.) keçə bilmir. İşiq şüalanmasının təsiri meteoroloji şəraitdən çox asılı olur. Qatı duman, yağış və qar onun təsirini 10–20 dəfə azaldır. Sığınacaq və daldalanacaqlar işiq şüalanmasının təsirindən qorunmaq üçün ən etibarlı yerlərdir.



Nüfuzedici radiasiya nüvə partlayışında partlayış yerindən ətrafa yayılan, gözə görünməyən qamma şüaları və neytron selindən ibarətdir. Nüfuzedici radiasiya, tərkibindəki qamma şüalanma da nəzərə alınmaqla, nüvə partlayışı vaxtı cəmi 10–25 saniyə təsir edir. Lakin bu qısa müddət ərzində mühafizə edilməmiş insanlar şüa xəstəliyinə tutulurlar. Radiasiyanın təsiri ondan ibarətdir ki, qamma şüalar və neytronlar canlı toxumaların molekullarını ionlaşdırır. Bu isə organizmdə maddələr mübadiləsinin pozulmasına, yoluxucu xəstəliklərə qarşı organizmin mübarizə qabiliyyətinin zəifləməsinə sebəb olur. Şüalanmış şəxs bunu hiss etmir. Əlamətləri müyyən müddətdən sonra üzə çıxır. Xəstəliyin gedişi organizmin aldığı şuanın

dozasından asılı olur. Nüfuzedici radiosiyanın təsiri udulan doza ilə qiymətləndirilir və Qrey (Qr), Rentgen (R), rad ölçü vahidləri ilə ölçülür. Müxtəlif sıx və qalın materiallardan keçərkən nüfuzedici radiosiyanın təsiri zəifləyir. Məsələn, poladın 2,7 sm, betonun 10 sm, torpağın 14 sm, suyun 23 sm, ağacın 30 sm qalınlığı nüfuzedici radiosiyani 2 dəfə zəiflədir. Bunlara yarılmazlıqla qatı deyilir. Radiasiya dozasını üstürtülü xəndək 40 dəfə, mühafizə üçün uyğunlaşdırılmış zırzəmi 400 dəfə zəiflədir.

Radioaktiv zəhərlənmə. Yerüstü nüvə partlayışı baş verəndən sonrakı ilk anlarda radioaktiv zərrəciklər odlu kürənin tərkibində olur. Odlu kürə tüstüyə və buxara bürünərək hündürə qalxır və bir neçə saniyədən sonra topa buludlara çevrilir. Hündürə qalxan hava axıntıları yerdən toz-torpağı göyə qaldırıb onları radioaktiv buludla birlikdə aparır. İri radioaktiv toz hissələri bilavasitə partlayış rayonunda yerə çökür. Qalan hissələr isə buludun tərkibində qalıb hava axıntıları vasitəsilə partlayış mərkəzində yüzərlə kilometr uzağa aparılır. Radioaktiv zəhərlənməni digər amillərdən fərqləndirən cəhət onun geniş sahələri etməsi, uzun müddət təsir göstərməsi, çətin aşkar olunmasıdır. Radioaktiv maddələrin heç bir xarici əlaməti (rəngi, iyi və s.) yoxdur. Zəhərlənməni ancaq xüsusi dozaölçən (dozimetrik) cihazlar vasitəsilə aşkar etmək mümkündür. İnsanları radioaktiv zəhərlənmədən mühafizə etmək üçün onları ümumi xarici şüalanmadan qorumaq, həm də radioaktiv maddələrin dəri səthinə, burunun, gözlərin selikli qışalarına düşməsinin və hava, ərzaq, su ilə orqanizmə keçməsinin qarşısını almaq lazımdır.



Elektromaqnit impulsu. Nüvə partlayışı anında ətrafa külli miqdarda qamma-quantlar və neytronlar yayılır. Bunlar ətraf mühitin atomları ilə qarşılıqlı əlaqəyə girə-

rək elektromaqnit sahələri yaradır, nəticədə hava və yeraltı rabitə, kabel xətlərində, siqnal, elektrik xətlərində, radiostansiyaların antenlərində və s. qısamüddətli, lakin çox güclü cərəyan və gərginlik əmələ gətirir. Buna elektromaqnit impulsları deyilir. Elektromaqnit impulsları xarici xətlərə qoşulmuş elektrik qurğularının işini pozur, radioelektron cihazları, yarımkəcərici və vakuüm cihazlarını, kondensatorları da sıradan çıxarırlar. Bu cihazlarla işləyən insanlar da müxtəlif xəsarət alırlar. Elektromaqnit impulsundan mühafizə vasitəsi kimi qoruyucu avtomat tərtibatlardan istifadə olunur.

Kimyəvi silah bəzi kimyəvi maddələrin zəhərləyici xüsusiyyətlərinə əsaslanan kütləvi qırğıın silahıdır.



Kimyəvi silah ilk dəfə geniş miqyasda Birinci Dünya müharibəsi zamanı tətbiq edilib. Bu yeni silah təsir xarakterinə görə digər silahlardan prinsipial olaraq fərqlənirdi. Buna görə də tezliklə vacib döyüş vasitəsinə çevrildi. 1899-cu il Haaqa bəyan-naməsini, 1907-ci il Haaqa konvensiyasının tələblərini pozaraq Almaniya döyüşdə kimyəvi silahın tətbiqinin təşəbbüskarı oldu.

1921-ci ildə Vaşinqtonda ABŞ, İngiltərə, Fransa, İtaliya və Yaponiya zəhərli qazların tətbiq edilməsini qadağan edən razılışma imzaladı. 1925-ci ildə Cenevrədə zəhərli maddələrin tətbiqinin qadağan olunması barədə protokol tərtib edildi. Amma heç bir ölkə öz arsenalından kimyəvi silahi kənarlaşdırmadı.

Zəhərləyici maddələr tətbiqi zamanı müdafiə olunmayan canlı qüvvəni məhv edən, yaxud onun döyüş qabiliyyətini azaldan kimyəvi birləşmədir. Digər döyüş vasi-

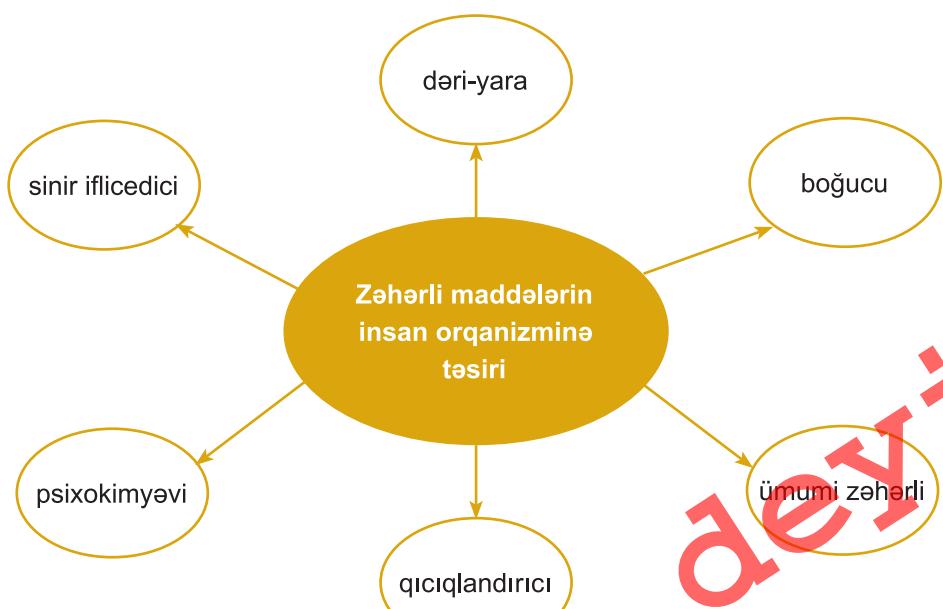
tələrindən fərqi odur ki, hava ilə birlikdə qurğulara, döyüş texnikalarına nüfuz edir və orada olan insanları məhv edir. Öz məhvətmə qabiliyyətini havada, ərazidə, müxtəlif qurğularda uzun müddət saxlayır, külək vasitəsilə uzaq məsafələrə yayılır.

Zəhərləyici maddə toksiki kimyəvi maddələrdən və onları hədəfə çatdırıan, tətbiq edən vasitələrdən ibarətdir.

Toksiki kimyəvi maddələr tətbiq edildikdə insanları və heyvanları böyük ərazidə məhv edən, müxtəlif qurğulara nüfuz edən, su hövzələrini və əraziləri zəhərləyən kimyəvi birləşmələrdir. Onlar damcı-maye, qaz (buxar) və aerosol (duman, tüstü) halında olur. Nəfəs, həzm orqanları, dəri və gözdən nüfuz edərək insanı məhv edir.

Dayanıqlı kimyəvi sursatlar öz məhvətmə qabiliyyətlərini bir neçə saatdan bir neçə günə qədər saxlayır. Onlar asta-asta buxarlanır, atmosferin və rütubətin təsirinə məruz qalmır.

Fizioloji təsir



Sinir iflici organizmə tənəffüs yolları, dəri vasitəsilə təsir edir. Yayda onlar sutkadan çox, qışda isə həftələrlə, bəzən aylarla təsir edir və insanın məhvini üçün cüzi miqdarı yetərlidir. Zəherlənmənin əlamətləri ağız suyunun axması, göz bəbəyinin daralması, tənəffüsün çatınlaşması, ürəkbulanma, qusma, qıçolma, iflicdir. Zəhərlənmə ilkin tibbi yardım göstərmək üçün birinci əleyhqaz geyindirilir, zəhər əleyhinə zərdab vurulur. Sinir iflici tərkibli kimyəvi maddə dəriyə, yaxud paltara düşdükdə zəherli yer fərdi mühafizə paketindəki maye ilə təmizlənir.

Boğucu təsirli toksiki kimyəvi maddə orqanizmə tənəffüs yolları ilə təsir göstərir. Zəhərlənmənin əlamətləri ağızda xoşagəlməz kəmşirin dad, öskürək, başgicallənmə, ümumi halsızlıqdır. Zəhərlənmə mənbəyindən çıxdıqda bu əlamətlər keçir, zərərçəkən özünü 4–6 saat ərzində normal hiss edir. Bu müddət ərzində ciyərləri şişir, sonra tənəffüs kəskin pisləşir, belğəmli öskürək başlayır, başağrısı, yüksək temperatur, təngnəfəslik baş verir, ürək döyüntüsü artır. Zərərçəkənə ilkin tibbi yardım göstərmək üçün ona əleyhqaz geyindirilir, zəhərlənmə zonasından çıxarılır, üstü basdırılır və sakitlik təmin edilir. Zərərçəkənə süni nəfəs vermək olmaz.

Toksiki kimyəvi maddənin ümumi zəhərli təsiri onun buxarı (dumanı) ilə nəfəs alanda özünü göstərir. Zəhərlənmənin əlaməti ağızda metal dadı, boğazın qıcıqlanması, başgicallənmə, zəiflik, ürəkbulanma, qıcolma, iflicdir. Onlardan qorunmaq üçün əleyhqaz geyinmək yetər. Zərərçəkənə ilkin tibbi yardım göstərmək üçün zəhər əleyhinə maddəni əleyhqazın şlem-maskasının altına daxil etmək lazımdır. Ağır hallarda zərərçəkənə süni nəfəs verilir və tibb məntəqəsinə göndərilir.

Toksiki kimyəvi maddə dəri-yara təsirli (iprit) geniş təsir dairəsinə malikdir. Damcımeye və buxar vəziyyətində onlar dərini və gözü, onların buxarı ilə nəfəs aldıqda tənəffüs yollarını, ciyərləri, suya və qidaya düşdükdə mədə-bağırsağı məhv edir.

Zəhərlənmənin əlamətləri dərinin qızarması, kiçik suluqların əmələ gelməsi ilə müşayiət olunur (sonradan onlar böyük suluqlara çevrilir). Bu suluqlar partlayır və çətinşağalan yaralara çevrilir, temperatur yüksəlir.

Qıcıqlandırıcı təsirli zəhərləyici maddə gözlərin, burun-udlağın (burun-boğaz) güclü qıcıqlanmasına səbəb olur. Döyüş konsentrasiyasında (qatılıq dərəcəsində) ölümçül deyil.

Toksiki kimyəvi maddənin psixokimyəvi təsiri spesifik olaraq mərkəzi sinir sisteminə təsir edir (qarabasma, qorxu, ruh düşkünlüyü). Fiziki olaraq karlıq, korluq yaranır. Bədənin zəhərlənmiş hissəsini sabunlu su ilə təmizləmək, göz, burun-udlağı (burun-boğaz) təmiz su ilə əsaslı şəkildə yumaq, paltarı isə silkələmək, yaxud şotka ilə təmizləmək lazımdır. Zərərçəkəni zəhərli zonadan çıxarmaq və ilkin tibbi yardım göstərmək lazımdır.

Bioloji silah və onun xüsusiyyətləri

Bioloji silah kütləvi qırğıın silahlarının bir növü olub, bakteria, virus və ya kif kimi mikroorganizmlərdən əldə olunan vasitələrə və onları tətbiq etmək üçün istifadə edilən döyüş sursatına, cihaz və tərtibatlara deyilir. Bioloji silahın əsasını xəstəlik törədən mikroblar və onlardan alınan toksinler təşkil edir.

Bioloji silahlardan insanların, heyvanların və bitkilərin məhv edilməsi, eyni zamanda ərzaq ehtiyatlarının və içməli suyun zəhərlənməsi üçün istifadə edilir.

Bioloji silahlarda, əsasən, taun, vəba, Sibir yarası, brüselyoz, qarın yatalağı, qrip, malyariya, dizenteriya və s. törədiciləri olan viruslardan, bakteriyalardan, göbələklərdən istifadə olunur.

Bioloji silahlar da, eynilə kimyəvi silahlar kimi, hədəfə müxtəlif raket, artilleriya, mərmi, mina, qumbara, xüsusi səpmə qurğuları vasitəsilə və ya su mənbələrini, qida anbarlarını yoluxdurmaqla, istehlak bazarına bu maddələrlə yoluxdurulmuş ərzaq ixrac etmək, ayrı-ayrı təşkilatlara bu maddələrlə yoluxdurulmuş məktub göndərmək və s. yollarla çatdırılır.

Bioloji silahın ilk tətbiqi faktı 1763-cü ildə hindu tayfalarına qarşı çiçək xəstəliyi-nin kütləvi yayılması hesab olunur. Amerikan müstəmləkeçiləri onların düşərgələrinə çiçək xəstəliyi törədən virus hopdurulmuş adyallar göndərdilər və hindular arasına çiçək epidemiyası yayıldı.

XX əsrin əvvəllərində biologiya elminin nailiyyətlərindən istifadə edərək bioloji silahın sistematik və məqsədyönlü işlənib hazırlanmasına başlandı. Birinci Dünya müharibəsi zamanı kimyəvi və bioloji silahın tətbiqi bütün dünyada etiraz dalğası ilə qarşılındı. 1935–1939-cu illərdə Yaponiyada bioloji silah hazırlamaq üçün xüsusi laboratoriyalar hazırlanırdı. Eksperimentlər hərbi əsirlərin və Çinin dinc əhalisinin üzərində aparılırdı. Nəticədə bir sıra rayonlarda taun və başqa təhlükəli xəstəliklər baş qaldırıldı.

Bütün dünyanın mütərəqqi qüvvələrinin böyük qələbəsi 1972-ci ildə bioloji və toksiki silahların hazırlanması, istehsalı və toplanmasının qadağan olunması haqqında konvensiymanın qəbul edilməsi oldu. Buna baxmayaraq, silahlı konfliktlərdə qalib gəlmək üçün bioloji silahın tətbiqi aktual olaraq qalır.

Sual və tapşırıqlar

1. Sizcə, ilk dəfə Yaponiyaya atılan atom bombası dünyada böyük güclər arasında münasibətlərə necə təsir etdi?
2. Nüvə silahı olan ölkələrin bütün strateji əhəmiyyəti olan şəhərlərində çoxsaylı yeraltı sığınacaqlar nə məqsədlə tikilib?
3. Hansı faktorlar kimyəvi silahın təsirinə məruz qalmış insanların müalicəsini və təbiətin bərpasını uzunmüddətli edir?
4. Zəhərləyici silahların, zəhərlərin, boğucu və öldürücü qatqların qadağası haqqında bəyannamə və konvensiyalara münasibətinizi bildirin.

36. FƏRDİ VƏ KOLLEKTİV MÜHAFİZƏ VASİTƏLƏRİ

Kütləvi qırğın silahlarından mühafizə vasitəsi dedikdə nə başa düşürsünüz?

Fərdi mühafizə vasitələri (FMV) tənəffüs orqanlarını, gözləri və dəri örtüyüni buxarlardan, damcılardan və zəhərləyici maddələrin damcılardan, eləcə də radioaktiv küldən, xəstəlik törədən mikroblardan və zəhərlərdən qoruyur. FMV-yə tənəffüs orqanlarını və dərini qoruyan vasitələr aiddir.

Tənəffüs orqanlarını müdafiə edən fərdi mühafizə vasitələri orqanızmin zərərli və təhlükəli istehsalat faktorlarından müdafiəsini təmin edən insanın daşıdığı texniki vasitədir. Tənəffüs orqanlarını müdafiə edən fərdi mühafizə vasitələrinə əleyhqazlar, respiratorlar, toz əleyhinə parça maska və pambıq-tənzif sarığısı aiddir. Bu vasitələr olmadıqda dəsmaldan, bir neçə qat parçadan və s. istifadə etmək olar. Tənəffüs orqanlarını müdafiə edən fərdi mühafizə vasitələri iki yerə: süzücü və izolədici vasitələrə bölünür.

Böyükler ГП*-5 və ГП-7 tipli süzücü əleyhqazlardan istifadə edirlər. Bu əleyhqazlar əsas etibarilə üzün, gözlərin və tənəffüs orqanlarının zəhərləyici maddələrdən qorunması üçün nəzərdə tutulub. Əgər ehtiyac olarsa, onlardan radioaktiv maddələrdən və zəhərləyici vasitələrdən qorunmaq üçün də istifadə etmək olar.

Bunu bilmək maraqlıdır

Rusiyada kömür süzgəclə əleyhqaz 1915-ci ildə Nikolay Dmitriyeviç Zelinski tərəfindən icad edilmişdir. 1916-ci ildə bu əleyhqaz Antanta ordusunun silahlanmasına qəbul edilib.



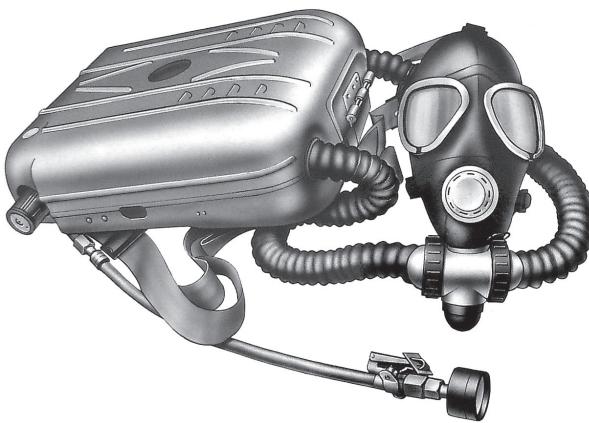
ГП-5 və ГП-7, eləcə də ПДФ**-7 və ПДФ-3 xlor, hidrogen sulfid, sulfid qazı, boyatırıcı, tetraetil qurğuşunu, nitrobenzol, fenol, fosgen, xloretan kimi bərk təsir edən zəhərli maddələrdən tənəffüs orqanlarını qoruyur.

Tənəffüs orqanlarını müdafiə edən fərdi mühafizə vasitələrinin iş prinsipi havanın zərərli maddələrdən süzgəcin köməyi ilə təmizlənməsinə əsaslanır. Təcridedən tənəffüs orqanlarını müdafiə edən fərdi mühafizə vasitələri insanın tənəffüs orqanlarını ətraf mühitdən mühafizə edir. Nefəs almaq üçün hava, yaxud oksigen təmiz zonadan və ya başqa mənbədən daxil olur.

* ГП (гражданский противогаз) – mülki əleyhqaz

** ПДФ (противогаз детский фильтрующий) – süzücü uşaq əleyhqazı

Təcridedici tənəffüs orqanlarını müdafiə edən fərdi mühafizə vasitələri oksigenin həcmi az olduqda, eləcə də naməlum tərkibli zərərlər zamanı istifadə olunur.



Ətraf mühitdə zərərlı, tənəffüs üçün yararsız maddələr olduqda istifadəçilər geyinərək iş yerlərində öz vəzifələrini yerinə yetirirlər. Qəza-xilasetmə, bərpətəmə və təmir işləri zamanı, eləcə də yanğınsöndürmə və s. xüsusi xidmətlərdə də bu əleyhqazlardan istifadə olunur.

Təcridedici tənəffüs orqanlarını müdafiə edən fərdi mühafizə vasitələri ətraf mühitdə oksigenin tərkibindən, eləcə də zərərlərin tərkibindən və miqdardından asılı olmayaraq istifadə oluna bilir.

Tənəffüs orqanlarının radioaktiv tozdan, zərərlı qazlardan, buxarlardan və aerozollardan qorunması üçün sadə respiratorlar, toz əleyhinə parça maskalar və pambıq-tənzif sarığısı istifadə olunur.



Respiratorların iki tipi mövcuddur. Birincilərin yarımmaskaları və süzüçü elementi eyni vaxtda əleyhqazın üz hissəsini təşkil edir, ikincilərin süzüçü silindri yarımmaskaya birləşdirilir.

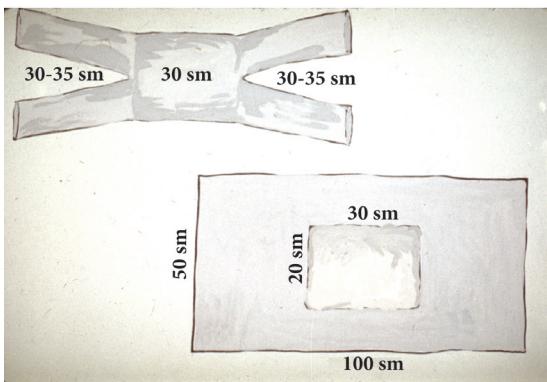


Toz əleyhinə parça maska – iki hissədən, gövdədən və dayaqdan ibarətdir. Gövdə 4–5 qat parçadan tikilir. Gövdəyə tikilmiş parça zolaqlar dayaq rolunu oynayır. Maskanı sıfetin hündürlüğünə uyğun hazırlayırlar. Gözlər üçün dəlikləri kiçik şəffaf əşyalarla bağlamaq lazımdır.

Sixılmış oksigenli təcridedici əleyhqazlarda qaz halında olan oksigen balonda yüksək təzyiq altında olur (КИП*-8, КИП-14 və s.). КИП üz hissəsindən, tənəffüs və oksigenötürən sistem və cod arxa çantasında bərpətəcili silindr, sixılmış oksigen balonu, siqnal qurğusu yerləşdirilib. Cihaz oksigen ehtiyatına nəzarət üçün manometrlə təchiz edilib.

* КИП (кислородный изолирующий противогаз) – oksigenli izoləcidi əleyhqaz

Pambıq-tənzif sarğı hazırlamaq üçün 50×100 sm ölçüsündə tənzif götürülür, masanın üzerine sərilir, üzərinə 30×20 sm ölçüsündə, qalınlığı 1-2 sm olan pambıq (pambıq yoxdursa, əvəzində 5-6 qat tənzif istifadə edilə bilər) qoyulur. Tənzifin kənarlarını hər iki tərəfdən pambıqın üstünə qatlayırlar. Kənarlarında 30–35 sm uzunluğunda yarıq kəsilir. Geyilmış sarğı ağızı və burunu yaxşı bağlamalıdır. Gözlərin mühafizəsi üçün xüsusi eynək geyilməlidir.



Dərinin mühafizə vasitələri

Təyinatına görə dərinin mühafizə vasitələri xüsusi və əlaltı olur.

Xüsusi mühafizə vasitələrindən Mülki Müdafiə bölmələri istifadə edir.

Dərinin mühafizəsinin əlaltı vasitələri – xüsusi vasitələr olmadıqda bütün əhali, ələcə də birləşmənin şəxsi heyəti tərəfindən istifadə olunur.

Dərinin mühafizəsini təmin edən təcridedici vasitələr

Təcrid edən materialların mühafizə təsiri onun üzərinə düşən zəhərli maddənin bir neçə müddət ərzində saxlanmasından ibarətdir.

J-1 yüngül mühafizə kostyumu rezinləşdirilmiş parçadan hazırlanıb və başlıqlı köynək, uzunboğaz corablı şalvar, ikibarmaqlı əlcəklər və dəbilqə altlığından ibarətdir. Bundan başqa, kostyumin və ehitiyat bir cüt əlcəyin daşınması üçün çanta verilir.

Ümumqoşun mühafizə kostyumu – rezinləşdirilmiş parçadan hazırlanıb, şalvar, gödekçə (başlığı ilə birlikdə), beşbarmaqlı rezin əlcəklər və rezin çəkmələrdən ibarətdir.



Dərinin mühafizəsinin süzgəc vasitələri. Süzgəc materiallarının müdafiə fəaliyyəti zəhərlənmiş hava, zəhərli maddələrin buxarı süzücü materiallardan keçərək parça hopdurulmuş xüsusi maddələr tərəfindən saxlanılır.

Dərinin mühafizəsinin əlaltı vasitələri. Bədənin açıq hissələrinin və paltarın qorunması üçün adı rezinləşdirilmiş materialdan olan plasdan istifadə etmək məqsədəyindər. Hətta damcı-maye-zəhərləyici maddədən belə, qısa müddətə də olsa, onlar qoruya bilir. Başlıq mütləq olmalıdır, yoxdursa, polietilen plynokadan istifadə etmək olar. Ayaqların mühafizəsi üçün rezin çəkmələr, əlləri qorumaq üçün isə dəri və parça materialdan olan əlcəklərdən istifadə etmək olar. Şalvarın ətəklərini sıx bağlamaq lazımdır.

Tibbi mühafizə vasitələri. Mülki müdafiənin həyata keçirdiyi kompleks müdafiə tədbirlərində əhalini xüsusi profilaktika tədbirləri və ilk tibbi yardım vasitələri ilə təmin etmək böyük əhəmiyyət daşıyır. Düşmənin kütləvi qırğıın silahları tətbiq etməsi zamanı tənəffüs orqanlarının və dərinin müdafiəsi üçün fərdi tibbi vasitələrin fərdi mühafizə vasitələri ilə birlikdə istifadəsi müdafiənin əsas üsullarındandır.

Fərdi tibbi mühafizə vasitələri

Bunlar havada zəhərlənməni, yaxud xətəryetirən amillərin təsir effektini azaltmaq üçün nəzərdə tutulan tibbi preparatlar, materiallar və xüsusi maddələrdir. Fərdi tibbi mühafizə vasitələrinə fərdi dərman qutusu, radyasiya təhlükəli ərazilərdə əhali üçün universal aptek, fərdi tibbi paketlər, fərdi tibbi sarğı paketi aiddir.

Kollektiv mühafizə vasitələri

Sığınacaqlar insanların kütləvi qırğıın silahları, zəhərli qazlar, uçqun və çökəmələrin zədələyici faktorlarından qorunmasını təmin edir. Yaşayış məntəqələrində sığınacaqlar, adətən, binaların dərin hissələrində düzəldilir və ya ayrıca inşa edilir. Metropoliten stansiyaları, yeraltı qarajlar və dərinlikdə yerləşən digər tikililər də sığınacaq kimi istifadə edile bilir.

Qeyri-sabitlik zamanı insanlar yaşayış yerlərinə yaxın olan sığınacaqların yerini bilməli və bu barədə məlumatlı olmalıdır. Hər bir sığınacaq sığınma otağından, filtr-ventilyasiya kamerasından, sanitər qoşağından və digər otaqlardan ibarət olur. Sığınacağa daxil olan hava zərərlə maddələrdən temizlənərək içəriyə verilir. Giriş-chıxışları hermetik-qoruyucu qapılardır təchiz edilir. Bundan başqa, sığınacaqlarda su təchizatı, kanalizasiya, istilik və işıqlandırma sistemləri qurulur və telefon çəkilir. Burada olan əsas otaqlar skamyə və yataq taxtları ilə təchiz olunur.

Sübh dövründə bütün sığınacaqlardan xalq təsərrüfatı və mədəni-məişət tələbatlarına uyğun faydalana maq olar. Bina daxilində olan istilik, ventilyasiya, su təchizatı, kanalizasiya, istilik və işıqlandırma sistemləri qurulur və telefon çəkilir.



zatı, kanalizasiya, işıqlandırma, rabitə sistemləri insanların həyat təminatı məqsədilə istifadə edilir.

Radiasiyaya qarşı sığınacaqlar insanı radioaktiv zədələnmədən, işıq şüalanmasından qoruyaraq, zərbə dalğasının təsirini xeyli zəiflədir. Daşdan tikilmiş binaların birinci mərtəbələri radiasiya təsirini 10 dəfə, zirzəminin orta hissəsi isə 500–1000 dəfə azaldır.



Ətraf ərazilərin qoruyucu xüsusiyyətlərini bilmək və onlardan istifadə etməyi bacarmaq lazımdır. Ensiz, dərin, girintili-çixıntılı yarğanlar və yeraltı mədən yerləri kütləvi qırğıın silahlarından yüksək dərəcəli qorunma vasitəsidir. Meşə massivləri də nüvə partlayışının zədələyici amillərinin təsirini zəiflədir. Onlar zərbə dalğasının təsirini, radioaktiv zədələnməni azaldır, işıq şüalanmasını isə xeyli dərəcədə aşağı salır. Yadda saxlamaq lazımdır ki, işıq şüalanması meşədə yanğına səbəb olduğundan sığınmaq üçün gec alışan yarpaqlı ağaclarдан ibarət sahələrdə daldalanmaq məsədə uyğundur.

Sual və tapşırıqlar

1. Siz yaşayış yerinizi yaxın olan kollektiv mühafizə vasitəsinin yerini bilirsinizmi?
2. Təbii daldalanacaqlarda radioaktiv zəhərlənmədən qorunmayı necə təsəvvür edirsiniz?
3. Sizcə, Antanta ordusunda əleyhqaza tələbat nədən irəli gəldi?
4. Pambıq-tənzif sarğı hazırlayın.
5. Əleyhqaz və respiratorun geyinilməsini əməli olaraq yerinə yetirin.

III. Tibbi bılıklar və ilk tibbi yardım qaydaları

Hərbi tibbi hazırlıq

37. Sağlam həyat tərzi
38. Müxtəlif növ xəsarətlər zamanı ilk tibbi yardım qaydaları

Çap üçün deyil

37. SAĞLAM HƏYAT TƏRZİ

Öz sağlamlığını qorumaq hər bir şəxsin başlıca vəzifəsidir və heç kəsin bu vəzifəni kiməsə həvalə etməyə ixtiyarı yoxdur. İnsan düzgün qidalanmazsa, yanlış həyat tərzi sürərək zərərli alışqanlıqlara yiyələnərsə, səhhətində ciddi problem meydana gələ bilər.

Təbiətin insana baxış etdiyi ən böyük nemət nədir?

İnsan özü özünün həkimi olmalı, öz sağlamlığının qeydinə qalmalıdır. Yaşının erkən çağından başlayaraq sağlam həyat tərzi sürdürməli, orqanizmi möhkəmləndirməli, idmanla məşğul olmalı, fərdi gigiyena qaydalarına riayət etməli, bir sözlə, sağlam yaşamağa nail olmalıdır.

Sağlamlıq – insan həyatının harmonik inkişafını təmin edən, əmək qabiliyyətini müəyyənləşdirən birinci və ən vacib tələbatdır.

Sağlam və uzun ömür sürmək üçün insan sağlamlığını müəyyənləşdirən əsas meyarları bilməliyik:

- Tam mənəvi, fiziki, əqli və sosial rifah;
- “İnsan – ətraf mühit” sistemində orqanizmin normal fəaliyyəti;
- Həmişə dəyişən həyat tərzinə alışmaq bacarığı;
- Xəstəliyin olmaması;
- Əsas sosial fəaliyyəti yerinə yetirmə bacarığı.

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının nizamnaməsində “sağlamlıq, fiziki qüsürən və xəstəliyin olmaması deyil, fiziki, mənəvi və sosial rifahın vəziyyətidir” kimi qeyd olunmuşdur.

Sağlamlığa təsir edən faktorlar:

- ideoloji faktor (ırsiyyət) – 20%;
- ətraf mühit (təbii, texnogen, sosial) – 20%;
- Sağlamlıq xidməti – 10%;
- Fərdi həyat tərzi – 50%.

Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, hər bir insanın sağlamlığı 90% fərdi olmaqla, ırsilikdən, ətraf mühit faktorundan və əsasən, fərdi həyat tərzindən asılıdır.

Sağlamlıq insanın fiziki, psixoloji və sosial rifahının öz qaydasında olması ilə müəyyən olunur.

Fiziki sağlamlıq orqanizmin bütün orqanlarının normal fəaliyyət göstərməsinin təbii vəziyyətidir.

Psixoloji sağlamlıq isə kelle beyninin vəziyyətindən asılıdır. Düşüncə tərzi, diqqət və yaddaşın inkişafı insani keyfiyyətlərin inkişafı ilə xarakterizə olunur.

Mənəvi sağlamlıq insanın sosial həyatının əsasını təşkil edən mənəvi prinsiplərə müəyyənləşdirilir.

Sağlam və ruhən inkişaf etmiş insan xoşbəxtidir. O özünü yaxşı hiss edir, öz işindən zövq alır, özünü təkmilləşdirməyə can atır. Ruhən özünü cəmləyir, daxili gözəlliyyə nail olur. İnsan o qədər kamil varlıqdır ki, sağlamlığını istənilən vəziyyətdə bərpa edə bilər.

Sağlamlığı formalaşdırın faktorlar

Sağlamlığı formalaşdırın əsas faktorlar aşağıdakılardır:

- həyat və fəaliyyətin rejimə salınması;
- orqanizmin ümumi gigiyenası;
- rasional qidalanma;
- zərərli vərdişlərdən imtina;
- ətraf mühit.



Həyat və fəaliyyətin hər sahəsində müəyyən rejim mövcuddur. Rejim insanın həyatının müəyyən olunmuş gündəliyiidir, özündə əməyi, qidalanmanızı, istirahəti və yuxunu birləşdirir.

Sağlam həyat tərzinin əsas tərkib hissələrindən biri rasional qidalanmadır. Gün ərzində 4 dəfədən az olmayaraq qida qəbul etmək tövsiyə olunur. Qidanın həzm olunması üçün təxminən 3 saat vaxt tələb olunur, ona görə də 3–4 saatdan bir qida qəbul etmək tövsiyə edilir. Çalışmaq lazımdır ki, qida hər gün eyni vaxtda qəbul olunsun.

İnsan orqanizmi müxtəlif maddelərdən təşkil olunmuşdur. Bunların arasında su, dəmir, maqnezium, kalium və kalsium çoxluq təşkil edir. Məsələn, baş beynin 80%, əzələlərin 76%, sümüyün 25%-ni su təşkil edir. Məhz buna görə də insana mineral duzlar və su çox lazımdır. Qidasız insan bir heftə, susuz isə sayılı günlər yaşaya bilir. Mineral duzlar ən vacib ərzaq məhsullarının: kələm, alma, süd və balığın tərkibində mövcuddur. Rasional qidalanma düzgün inkişafı, orqanizmin formallaşmasını təmin edir, sağlamlığın, iş qabiliyyətinin saxlanmasına və ömrün uzanmasına kömək edir.

Sağlam həyat tərzinin tərkib hissəsindən biri də zərərli vərdişlərlə mübarizədir.

Papiros çəkmək gənclər, yeniyetmələr arasında da geniş vüsət alıb. Statistika göstərir ki, ciyər xərçəngi xəstəliyindən əziyyət çəkənlərin 90%-i çox papiros çəkənlərdir.

Ətraf mühit də sağlamlığa əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Yer səthinin, hidrosferin, atmosferin və dənizin çırklənməsi insanların sağlamlıqlarına mənfi təsir göstərən başlıca meyarlardan biridir.

Zəhərli qazlar və nüvə sınaqları nəticəsində yaranmış “Ozon dəliyi” insanlarda bədxassəli şışlərin əmələ gəlməsinə, insan ömrünün qısalmasına və s. səbəb olur.

Sual və tapşırıqlar

1. Siz öz sağlamlığınızın qeydinə necə qalırsınız?
2. Sağlam həyat tərzinin formalşdırılması nəyə xidmət edir?
3. Fərdi həyat tərziniz sizi qane edirmi?
4. Sizin zərərli vərdişlərə münasibətiniz necədir? Zərərli vərdişlərin toruna düşməmək üçün nə edərdiniz?

38. MÜXTƏLİF NÖV XƏSARƏTLƏR ZAMANI İLK TİBBİ YARDIM QAYDALARI

Sizcə, ilk tibbi yardım dedikdə nə nəzərdə tutulur?

İlk tibbi yardım fövqəladə vəziyyətdə insan həyatını xilas etmək, yaraların ağırlaşmasının qarşısını almaq, əzabları yüngülləşdirmək məqsədilə ixtisaslı tibb yardımından əvvəl göstərilən müvəqqəti köməkdir.

İlk tibbi yardım onu göstərən şəxslərin imkan və bacarığından asılı olaraq *ixtisassız, sanitar və xüsusi yardım* növlərinə bölünür. Eyni zamanda ilk tibbi yardım xəsarət alanın özü və başqası tərəfindən də göstərilə bilər.

İlan sancmaları zamanı ilk tibbi yardım



İlan sancmaları üçün xarakterik əlamət 1-2 qanayan nöqtədən ibarət olan yara və güclü ağrının olmasıdır. Sancma yerində dəri qızarır, şişkinləşir, göyərmələr yaranır.

Zərərçəkəndə ürəkbulanma, quşma, soyuq tər, nəfəsalmanın çətinləşməsi, yuxululuq qeyd olunur. İlan sancması zamanı **dərhal “təcili yardım” çağırın!**

“Təcili yardım” gələnə qədər:

– Zərərçəkəni dərhal ayaqları bir qədər yuxarı olmaqla uzadın və tam sakitliyi təmin edin. Zərərçəkən heç bir halda hərəkət etməməlidir. “Təcili yardım” maşınınə qədər onu xərəkdə aparmaq lazımdır!

– İmkan olduqda sancmadan sonrakı ilk 10 dəqiqə ərzində yaradan zəhəri sıxıb çıxarıın. Bunun üçün yara sahəsində dərini elə sıxın ki, oradan bir neçə damcı maye çıxsın.

– Sonra yaranı təmiz su ilə yuyub, yod və ya zelyonka ilə dezinfeksiya edin, üzərinə steril sarğı qoyun. Ətraf şişdikdə sargını bir qədər boşaldın.

– Zədələnmiş ətrafi (ayağı və ya qolu) hərəkətsiz vəziyyətdə fiksə etmək lazımdır. Sınıqlarda olduğu kimi, ətrafa şin qoyulur və ya zədələnmiş ətraf sağlam ətrafa bağlanır. Bu yolla zəhərin organizmə yayılma sürəti azaldılır.

– Zəhərin sorulma süretini azaltmaq üçün sargının üzərinə buz və ya soyuq kompres qoyun.

– Zərərçəkəne çox miqdarda maye (çay, su), antihistamin və ağrıkəsici dərmanlar verin.

Əgər xəstənin vəziyyəti çox ağır deyilsə, onu təcili olaraq maşında xəstəxanaya çatdırmaq lazımdır. Lakin bir çox ağır hallarda xəstənin xəstəxanaya müstəqil sürtədə aparılması xeyli təhlükəli ola bilər! Yaxşısı budur ki, zərərçəkəni xəstəxanaya "təcili yardım" briqadası çatdırısnı!

İlan sancması zamanı heç bir halda yaranı yandırmaq (isti bir şeylə və s.), bu yerdə dərini kəsmək, sıxacla həmin hissəni sıxmaq, zərərçəkənə alkoqollu içkilər vermək olmaz!

Radioaktiv, kimyəvi zəhərlənmə zamanı davranış və ilk tibbi yardım qaydaları

Kimyəvi zəhərlənmə zonasında xüsusi göstəriş olmadan sığınacağı tərk etmək olmaz. Sığınacağın hermetikliyi pozulsara, fərdi aptekçəden antidot dərman qəbul edilir, sonra əleyhqaz və dərini qoruyan paltar geyinilir. Əgər şəxs açıq sahədə olarsa, dərhal əleyhqaz və xüsusi qoruyucu paltarlar geyinmək, zəhərlənmə zonasını tərk etmək lazımdır.

Xüsusi qoruyucu paltarlar olmadıqda dərhal köynəyin və pencəyin ətəklərini şalvarın içine salmaq, şalvarın balaqlarını topuqda, köynəyin qollarını biləkdə qaytanla bağlayıb kipləşdirmək, üstündən sintetik və ya rezinli parçadan plas geyinmək vacibdir. Bütün hallarda zəhərlənmə zonası tez tərk edilməlidir. Zəhərli ərazidən çıxandan sonra tibbi müayinədən və tam sanitər təmizlənmədən keçmək lazımdır. Zərərçəkənə ilk tibbi yardım göstərmək üçün ona dərhal əleyhqaz geyindirilir, zəhərlənmə zonasından çıxılır. Sonra üstü isti əşyalarla örtülür və sakitlik təmin edilir.

İlk tibbi yardım göstərmək üçün fərdi aptekçə (İA) və fərdi sarğı paketindən istifadə olunur.



Fərdi aptekçə

Əleyhqazların və digər fərdi mühafizə vasitələrinin vaxtında geyinilməsi şəxsi heyətin bakterioloji silahın təsirindən tam qorunmasına təminat verir. İlk növbədə, tənəffüs orqanlarını və gözləri mikroblardan qorumaq üçün əleyhqazları geyinmək lazımdır.

Zəhərlənmiş ərazidən maşınlarla keçidkədə ən az yoluxdurucu təsirə malik istiqamətlərdə (bərk örtüklü, yaş torpaqlı və az bitki örtüyü olan yollarla) hərəkət edilməlidir. Hərəkət maksimal sürətlə və maşınlar arasında böyük ara məsafəsi saxlamaqla həyata keçirilməlidir.

Ehtiyac olmadan ləngimək, torpaq və bitki örtüyü üzərində uzanmaq, yaxud oturmaq, yad cismələrə toxunmaq olmaz;

Əleyhqaz və digər mühafizə vasitələrini çıxartmaq, papiroş çəkmək, su içmək və qida qəbul etmək qəti qadağandır;

Zəhərlənmiş zonadan çıxandan sonra döyüş texnikasının və nəqliyyat vəsiyətinin natamam və ya tam dezinfeksiyası aparılır.

Soyuqdan donma zamanı ilk yardım

Donma aşağı hərarətin toxumalara yerli təsiri nəticəsində baş verir. Adətən, bədənin açıq yerləri (burun, qulaq) və ətraflar donmaya məruz qalır.

Donma uzun müddət soyuq temperaturda olduqda baş verir ki, bu zaman insan orqanizmi bədən temperaturunu tənzimləyə bilmir. Donmaya sıx və ya nəm ayaq-qabı, ayaqların tərləməsi, hərəketsizlik, nəm paltar səbəb olur.

Donmada ilk tibbi yardımın əsas prinsipi zədələnmiş nahiyyəni isitmək və təkrar soyumadan qorumaqdır.

Zərərçəkən xəstəxanaya bir saat ərzində çatdırılacaqsa, o zaman aşağıdakı tədbirlər görülməlidir.

- Zərərçəkəni isti otağa aparın;
- Yaş və nəm paltarları, həmçinin bədəni sıxan paltarları, üzüyü, saatı və s. çıxarıın;
- Papiroş çəkmək, spirtli içki və qəhvə istifadə etmək olmaz;
- Ağır donma zamanı yardım göstərərkən zədələnmiş yerlə ehtiyatlı davranışın;
- Donmuş ətrafi əvvəl quru əsgİ ilə qurudun;
- Don vurmuş hissəni ehmalca temperaturu 20°C olan suya salın. Təxminən 10 dəqiqə müddətində suyun temperaturunu 38-40°C-ə qədər qaldırın. Zədələnmiş yer yumşaq, elastik, çəhrayı rəngdə olana və el vurduğda istilik hiss edilənə qədər isti suda saxlanılmalıdır. Donmuş yeri isidəndə orada şiddətli ağrılar ola bilər.
- Zədələnmiş nahiyyəyə steril quru sarğı qoyun. Sarğı sıx olmamalıdır;
- Əl və ya ayaq barmaqları donmuşdursa, onların arasına pambıq və ya tənzif qoyun;
- Ayaqların donu açıldıqdan sonra zərərçəkənə gəzməyə icazə verməyin;
- Huşu aydın olan zərərçəkənə isti çay, isti yemək verin;
- Suluqları deşməyin;



– Zədələnmiş nahiyyəni sürtməyin və ona təzyiq göstərməyin, əllə ovuşdurma-yın, qarla sürtməyin.

– Bədənin donmuş hissəsini birdən-birə və birbaşa isitmədən çəkinin (açıq alov, isidilmiş kərpic və s.);

– Dərin donma zamanı donmuş ətrafi hərəkətsizləşdirin;

– Zərərçəkəni mümkün qədər tez xəstəxanaya çatdırın.

Donmadan qorunmaq mümkündür. Kəskin soyuqda düzgün qidalanmaq, quru və isti geyinmək lazımdır.

Suda boğulma

Suda batan xilas edərkən ehtiyatlı olmaq lazımdır. Belə ki, suda batan hər şey-dən tutmağa cəhd etdiyi üçün o, xilasedəni də batırı bilər. Batan şəxsə arxa tərəfdən yaxınlaşmaq, onu saçlarından, paltarının yaxalığından və ya qoltuqaltı nahiyyəsindən tutaraq üzünü yuxarı çevirməklə onunla birlikdə sahilə tərəf üzmək lazımdır.



Suda boğulma zamanı ilk tibbi yardım:

– Dərhal “təcili yardım” çağırın;

– Tibbi yardım göstərməzdən əvvəl zərərçəkənin əynindəki sıxıcı paltarları (qals-tuk, kəmər və s.) çıxarıın;

– Zərərçəkənin ağız boşluğununu barmağınızla və ya dəsmalla yad cisimlərdən təmizləyin;

– sonra sağ dizinizi yerə qoyaraq, zərərçəkəni üzüaşağı və qarnı budunuza söy-kənməklə, dizdən bükülmüş sol ayağınızıñ üzərinə qoyn;

- əlinizlə onun kürekləri arasındaki sahəyə güclü təzyiq etməklə tənəffüs yollarından suyu xaric edin;
- sonra zərərçəkəni üzüyuxarı yerə uzadın, qusma başlığı zaman onun boğulmaması üçün başını yana çevirin, nefəs alıb-almamasını, ürəyinin döyünbüdöyünməməsini yoxlayın;
- əgər zərərçəkən nefəs almırsa, yuxarıda göstərildiyi qaydada tənəffüs yollarından suyu xaric edən kimi ona süni tənəffüs vermək lazımdır. Əgər zərərçəkənin ürəyi dayanıbsa, süni tənəffüs hərəkətləri ilə yanaşı, ürəyin qapalı masajını da icra edin. Əgər zərərçəkən huşunu itirməmişdirsə, tənəffüs yollarından suyu xaric etdikdən sonra onun əynindəki yaş paltarları çıxarmaq, bədənini spirt və ya quru dəsmalla ovxalamamaq, içməyə isti maye vermək, onu isti bir şeyə bürümək (isti quru paltar geyindirmək), ayaqlarını bir qədər qaldırmaq və dərhal xəstəxanaya çatdırmaq lazımdır. Zərərçəkənin vəziyyəti hətta yaxşı olsa da, o mütləq həkim tərəfindən müayinə olunmalıdır.

Elektrikvurma (cərəyanvurma) zamanı ilk yardım



Elektrik cərəyanının insanın ona toxunan ətrafını “özünə yapışdırmaq” xüsusiyyəti vardır. Bu zaman qarşıda duran əsas vəzifə zərərçəkənin elektrik cərəyanı ilə “təmasını” kəsməkdən ibarətdir. Bunu etmək mümkün deyilsə, qalın quru taxta və ya kitabın üstünə çıxaraq elektrik cərəyanı xətlərini quru taxta ilə kənara çəkmək, yaxud zərərçəkəni kənara itəlmək lazımdır.

Zərərçəkəni elektrik xəttindən ayırmak üçün metal əşyalardan, məftildən, nəm dəsmaldan istifadə etmək olmaz! Yadda saxlayın ki, zərərçəkən elektrik xəttindən ayrılmaya qədər elektrik cərəyanının keçiricisi hesab olunur. Buna görə də zərər çəkməmək üçün onun bədəninin açıq yerlərinə toxunmayın!

Zərərçəkəni cərəyan mənbəyi ilə təmasdan azad etdikdən sonra dərhal “təcili yardım” çağırın.

“Təcili yardım” xidməti gələnə qədər zərərçəkənin sıxıcı paltarlarını çıxarmaq, onu başının altına balış qoyulmadan yatağa uzatmaq (başı yana olmalıdır ki, qusma baş verdikdə xəstə boğulması), üstünü isti örtmək, içməyə isti çay vermək lazımdır.

Zərərçəkən huşsuz vəziyyətdə olarsa, onu özünə gətirməyə çalışın. Bu məq-sədlə üzünə soyuq su çiləmək, naşatır spirti damızdırılmış pambığı burnuna yaxın-laşdırmaq, pambığı sirkədə isladıb gicgahlarını sürtmək olar.

Əhali arasında elektrik cərəyanı və ya ildirimvurma zamanı zərərçəkənin bə-dənindən elektriqi “çıxarmaq” üçün onu quma basdırmaq fikri çox kobud səhvdir və bu, zərərçəkənin ölməsinə səbəb ola bilər!

Qida zəhərlənmələri

Zəhərlənmənin əsas səbəbləri qida məhsullarının düzgün saxlanılmaması, isti-fadə müddəti bitmiş malların qəbulu ola bilər. Zəhərlənmənin əlamətləri ümumi zəiflik, halsızlıq, ürək bulanması, qusma, ishal və bədən hərarətinin qalxmasıdır.

Zəhərlənmə zamanı ilkin yardım kimi nə etmək lazımdır?

İlk növbədə, mədə-bağırsaq yuyulmalı (çoxlu miqdarda sodalı və ya marqanesli su içmək), bağırsaq təmizləyici imalə edilməlidir. Əgər bu mümkün olmazsa, hər 10 kq bədən çəkisinə 1 tablet olmaqla kömür dərmanını əzib 1 stekan suda həll edib içmək lazımdır. Bunu içməklə toksinlərin qana keçməsinin və zəhərlənmənin inkişafının qarşısı alınır.

Qanaxma zamanı ilk tibbi yardım

Qanaxma qan damarı kəsildikdə, yaxud onun divarının keçiricilik qabiliyyəti pozulduqda baş verir. Travmatik qanaxmalarda qan damarları zədələnir. Zərbə, kə-silmə, deşmə damarların divarını zədələyir və nəticədə qanın axması baş verir.

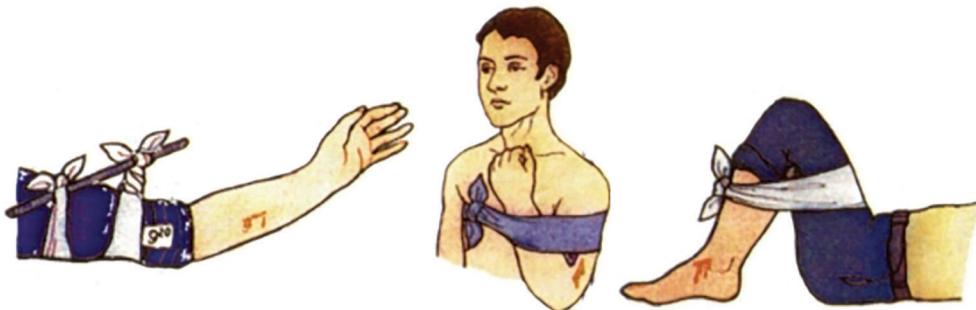
Istənilən güclü qanaxma zamanı əsas təhlükə orqanizmde qanın keşkin azal-ması nəticəsində ürək fəaliyyətinin pisləşməsi, bütün həyatı vacib orqanların (qara ciyər, böyrəklər, xüsusən də baş beyinin) oksigen çatışmazlığından zərər çəkmə-sidir. Bu zaman beyin damarlarının spazmı və huşun itirilməsi də baş verə bilər.

Güclü qanaxma zamanı, ilk növbədə, yaranan hansı qanın axdığını müəyyən etmək lazımdır. Qanaxmalar üç cür olur:

1. *Kapilyar qanaxmalar.* Bu qanaxmalar qan dövrəni sisteminin üst təbəqəsi zədələndiyi halda baş verir. Bu halda qan yavaş axaraq yaranı nazik qatla örtür.

2. *Venoz qanaxmalar.* Bu zaman işlənmiş qanı orqanlardan ürəyə daşıyan da-marlar zədələnir. Oksigenlə zəngin olmayan belə qan tünd qırmızı rəngdə, yapışqan və qatı olur. Bu zaman qan eyni həcmdə olmaqla yavaş axır.

3. Arterial qanaxmalar. Bu halda qanı ürəkdən orqanlara daşıyan damarlar zədələnir. Oksigenlə zəngin olan belə qan duru və açıq qırmızı rəngdə olur. Belə qanaxma zamanı yaradan qan güclü şəkildə axır, qan ürək nəbzinə uyğun olaraq vurur.



Güclü arterial qanaxma olduqca təhlükəlidir! Güclü venoz və kapilyar qanaxmalar, adətən, daha az təhlükəlidir. Ancaq istənilən halda zədə almış şəxsə tibbi yardım göstərilməsi dərhal baş verməlidir.

Zəif dərəcədə olan kapilyar qanaxmanı (cızıq, kiçik yara) həmin sahəyə **adi sarğı** qoymaqla asanlıqla dayandırmaq olur.

Venoz, güclü kapilyar, həmçinin kiçik arteriyalardan olan qanaxmalar zamanı yaraya **sixıcı (təzyiqədici) sarğı** qoyulur. Yaranı təmizlədikdən sonra (əvvəl təmiz su ilə, sonra hidrogen peroksidə yuyulur) üzərinə steril tənzif salfet (furasilin mehlulunda islatmaq da olar), onun üzərindən bir topa six bükülmüş pambıq qoyub, daha sonra bintin dairəvi hərəkəti ilə six şəkildə sarıyırlar.

Qoyulan sarğı ətrafda qan dövranını pozmamalıdır!

Sarğı qoymadan sonra qanaxma davam edərsə, artıq bağlanmağa başlamış kiçik damarları zədələməmək üçün sarğını çıxarmamaqla, onun üzərindən ikinci, lazımlıda isə üçüncü sarğını da qoymaq lazımdır. Adətən, hətta güclü venoz və kapilyar qanaxmalar zamanı sarğının üst-üstə üç dəfə qoyulması qanaxmani dayandırmağa imkan verir. Qanaxmani dayandırıran kimi xəstəni dərhal yaxındakı xəstəxanaya və ya travma məntəqəsinə çatdırmaq lazımdır!

Güclü arterial və qarışiq qanaxma zamanı tez yaradan təxminən 5 sm yuxarıda olmaqla ətrafa qanaxmani saxlayan sixac qoymaq tələb olunur. Sixacı ətrafa yalnız güclü arterial qanaxma olduqda, qanaxmani digər üsullarla saxlamaq mümkün olmadıqda qoymaq lazımdır!

Zədələnmiş ətrafi bir qədər qaldıraraq, altdan qoyulan parça üzərindən, qabaqdan dərtilmiş sixacı bir neçə dəfə six şəkildə ətrafa dolayırlar. Sixac düzgün qoyularsa, ətraf tez bir zamanda avazılır və soyuyur, yaradan axan qan isə dayanır. Eyni zamanda qoyulan sixacdən aşağı hissədə ətraf damarlarında nəbz də yox olur. Sonda sixacın kənarlarını bir-birinə bağlayırlar.

Ətrafa bağlanmış sıxacı yay aylarında 1 saat ərzində, qış aylarında isə 30 dəqiqədən artıq saxlamaq olmaz. Zərərçəkənin alnında, yanağında və ya əlində iri hərflərlə qələmlə (və ya bu kimi digər vasitələrlə) sıxacın dəqiq qoyulma vaxtını və "sıxac!" sözünü yazmaq lazımdır!

Qoyulan sıxacın üzərini örtmək olmaz – o, mütləq görünməlidir! Zərərçəkəni dərhal yaxındakı xəstəxanaya çatdırmaq lazımdır!

Qolda və ya ayaqda olan arterial qanaxmanı ətrafin sıx qatlanması ilə de dayandırmaq olar. Bunun üçün yara nahiyəsindən yuxarıda olan oynağı sıx şəkildə büküb bint və ya digər vasitələrlə bağlayırlar.

Yarada şüşə və ya hər hansı digər iti əşya gördükdə heç bir halda onu çıxarmağa cəhd etməyin! Bu zaman siz zərərçəkənin vəziyyətini daha da ağırlaşdırıbilərsiniz. Qanaxmani saxlayaraq zərərçəkəni tez bir zamanda həkimə çatdırmaq lazımdır!

Burun qanaxması

Burun qanaxması zamanı ilk olaraq xəstəni sakitləşdirib əyləşdirməli, qanı, mümkünse, ləyənən yığmaq lazımdır, çünkü bu, qan itkisi miqdarını müəyyən etməyə imkan verir. Xəstə başını geriyə əyməməlidir, əks təqdirdə qan bütünlüklə uduşalar. Əgər özünzdə baş veribsə, bunun üçün sakit oturun. Selik və qanı xaric etmək üçün burnunuza silin. On dəqiqli və ya qanaxma dayananadək burunu möhkəm sıxın. Əgər bununla qanaxma dayanırsa, ən etibarlı vasitə buruna tampon qoyulmasıdır. Bu məqsədlə 3–5 sm enində steril tənzif, bint və ya uzun tənzif salfeti pinset vasitəsilə burun dəliyinə salırlar. Buruna salınan sonrakı bint qatı əvvəlki qata kip qoyulmalı və beləliklə, burun boşluğu tamponla tutulmalıdır. Yaxşı olar ki, tamponu əvvəlcə hidrogen-peroksidlə isladasınız. Vazelindən də istifadə etmək olar. Tamponu burundan qan dayandıqdan bir neçə saat sonra çıxarmaq və yaxud bütün sutka ərzində burunda saxlamaq olar.

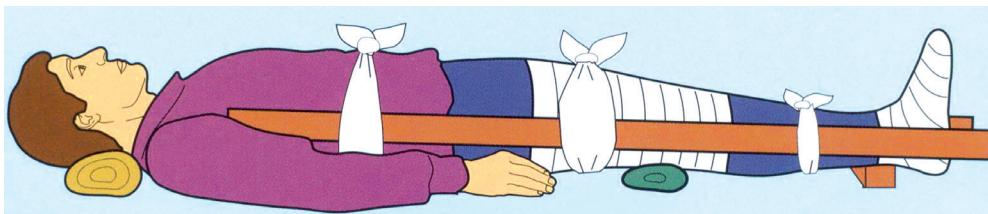
Tez-tez burnu qanayan şəxs gündə 3 dəfə burnuna vazelin sürtməlidir. Həmçinin az miqdarda düzlu suyu burnuna çəkməlidir. Çoxlu portağal, pomidor və s. meyvələr yemək venaları möhkəmlədir ki, bu da burun qanaxmasını azaldır.



Sınıqlar zamanı ilk yardım

Sınıqlar qapalı və açıq olur. Sınmış sümükler görünürsə, yəni əzələnin və dərinin tamlığı pozulmuşsa, buna açıq sınıqlar, pozulmamışsa, buna qapalı sınıqlar deyilir. Güllə və ya qəlpə təsirindən də sınıqlar baş verə bilər. Buna güllə sınığı deyilir.

Sınıqların əsas əlamətləri: ağrı, şıskinlik, normal hərəkətin pozulması, ətrafların sınığı zamanı onun qısalması və s. Kəllədaxili sümükler sindiqda qulaqdan və ya burundan qanaxma, qabırğaların, döş sümüyünün sınığında tənəffüsün pozulması müşahidə edilir.



Bəzən sınıqlar arterial qanaxma ilə müşayiət olunur. İlk yardım göstərərkən birinci növbədə qanaxma kəsilməlidir. Ümumiyyətlə, sınıqlar zamanı ilk yardım sınmış sümüklerin hərəkətsizliyinin təmin olunmasına xidmət etməlidir.

Sınıq zamanı yardım göstərərkən, ilk əvvəl, sınıqın növünü, dərəcəsini müəyyən etməli, xəstənin həyatı üçün təhlükeli əlamətlər aradan qaldırılmalıdır.

Şina* qoyularkən, mürmkünsə, hazır şinalardan istifadə edilməlidir. Lakin şina olmadıqda müxtəlif vasitələrdən – taxta parçası, karton hissəsi, metal lövhə, zərərçəkənin silahı və s. istifadə edilir. Bunların heç biri olmadıqda isə sınıq ətraflardadırsa, yuxarı ətrafi gövdəyə, aşağı ətrafi isə digər ətrafa bağlamaq lazımdır.

Şina – zədələnən sümüyü qonşu sümüklerle birgə sabit saxlayan vasitə.

Açıq sınıqlar zamanı qanaxma kəsilir, yara antiseptik maddələrlə təmizlənir, steril sarğı qoyulur və sonra paltarın üstündən şina qoyulur. Qapalı sınıqda sınıq nahiyesinə hərəkətsiz vəziyyətdə şina qoyulur. Hər iki halda xəstəyə ağır kəsici dərman verilir. Bütün hallarda xəstəni tez həkimə çatdırmaq lazımdır.

Termik yanıklar zamanı ilk tibbi yardım

Yüngül və ya sahəsi çox da geniş olmayan yanıklar zamanı ilk tibbi yardımı zədələnmiş sahənin soyudulmasından başlayırlar. Bədənin yanın sahəsini 10–15 dəqiqə ərzində soyuq axar su altında saxlayın. Bu, dərinin soyumasına, ağrının keçib getməsinə səbəb olur və yanığın derinin daha dərin qatlarına yayılmasının qarşısını alır.

Bu zaman buzdan istifadə etmək olmaz, bu, travmani artırı bilər! Yanan sahəyə yağı, yağılı məlhmələr, vazelin, digər yağılı maddələr və yumurta da sürtmək olmaz!

Dəri su ilə soyudulandan sonra yanıq sahəsini steril bint və ya xovu olmayan, təmiz, yumşaq, təzə ütülənmiş parça ilə sarımaq lazımdır. Binti spirtdə islatmaq olar, o, ağrıkəsici təsir göstərir və bəzi hallarda suluqların əmələ gəlməsinin qarşısını alır.

Yanıq sahələrinə heç vaxt yod, zelyonka, kalium permanqanat və digər bu tipli antiseptikləri sürtmək olmaz.

Güclü və sahəsi xeyli dərəcədə geniş olan yanıqlar zamanı zərərçəkəni təmiz döşəkəyi ilə bürümək, daha sonra üstünü adyalla örtmək, ona antihistamin, ağrıkəsici dərmanlar vermək, duz qatılmış su içirtmək (1 litr suya 1 çay qasığı duz) və dərhal xəstəxanaya çatdırmaq lazımdır.

Zərərçəkənin dərisində qabarcıqlar əmələ gələrsə, onları deşmək olmaz. Bu, təhlükəli infeksiyaların yaraya daxil olmasına səbəb ola bilər.



Sual və tapşırıqlar

1. İlən sancması zamanı zərərçəkənin tam sakitliyini təmin etmək nəyə xidmət edir?
2. Soyuqdan donmada ilk tibbi yardım göstərilərkən üzüyün, saatın, bədəni sıxan paltarların və s. çıxarılması nəyə lazımdır?
3. Sizcə, qida zəhərlənmələrinin qarşısını almaq üçün nə etmək lazımdır?
4. Arterial qanaxma venoz qanaxmadan nəyə görə təhlükəli hesab edilir?
5. El arasında burun qanaxması zamanı ilk tibbi yardım kimi başı yuxarı qaldırıb arxaya tutmaq fikri ilə razılışırınsınız?
6. Siz zərərçəkənə ilk tibbi yardım göstərməyə hazırlınsınız?
7. Mətndə göstərilən fövqəladə hallar zamanı ilk tibbi yardım praktik şəkildə yerinə yetirin.

Çap
Üçün deyill

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. A.M.Məmmədov, C.S.Əkbərov, Ə.M.Talıbov, E.Q.Həşimov. İlkin tibbi yardım (dərs vəsaiti). Bakı, 2014.
2. A.Məmmədov. Atəş hazırlığı. I hissə. Bakı, AAHM nəşriyyatı, 2005.
3. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. Bakı, 2005.
4. "Azərbaycan Respublikası Dövlət bayrağının istifadəsi qaydaları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 19 iyul 2004-cü il.
5. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Daxili Xidmət Nizamnaməsi. Bakı, 23 sentyabr 1994-cü il.
6. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin İntizam Nizamnaməsi. Bakı, 23 sentyabr 1994-cü il.
7. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Qarnizon və Qaroval Xidmətləri Nizamnaməsi. Bakı, 23 sentyabr 1994-cü il.
8. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Sıra Nizamnaməsi. Bakı, 24 dekabr 2014-cü il.
9. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin emblemi haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı, 14 may 1999-cu il.
10. "Azərbaycan Respublikasında hərbi xidmətə çağırışın əsasları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 10 iyun 1992-ci il.
11. Azərbaycan Respublikasının Hərbi doktrinasi. Bakı, 8 iyun 2010-cu il.
12. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 12 noyabr 1995-ci il.
13. "Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 9 oktyabr 1991-ci il.
14. "Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri Hərbi hissəsinin Döyüş Bayrağı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 4 noyabr 1997-ci.
15. "Azərbaycan Respublikasının sülhməramlı əməliyyatlarda iştirakı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 11 may 2010-cu il.
16. "Gənclər siyasəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 9 aprel 2002-ci il.
17. Gənclərin ibtidai hərbi hazırlıq Əsasnaməsi. Bakı, 29 may 1998-ci il.
18. "Hərbi xidmətkeçmə haqqında" Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 3 oktyabr 1997-ci il.
19. "Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sigortası haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 20 may 1997-ci il.
20. "Hərbi qulluqçuların statusu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 25 dekabr 1991-ci il.
21. Hərbi mühəndis hazırlığı. Bakı, AAHM nəşriyyatı, 2016.
22. "Hərbi vəzifə və hərbi xidmət haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 23 dekabr 2011-ci il.
23. "Hərbi vəziyyət haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 6 yanvar 1994-cü il.
24. Quru Qoşunlarının döyüş fealiyyəti. III hissə (Taqım, manqa, tank). Bakı, 2016.
25. "Müdafia haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 26 noyabr 1993-cü il.
26. R.F.Əkbərov, R.F.Əkbərova. İlk tibbi yardım. Bakı, "Mütərcim", 2010.
27. Военная топография. Москва, 1990.